

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM

LÁTHATÁR

KISEBBSÉGI KULTÚRSZEMLE

A KÜLFÖLDI MAGYAROK ÉS KÖZÉPEURÓPAI NÉPEK SZELLEMI ÉLETÉNEK FIGYELŐJE

SZERKESZTI: CSUKA ZOLTÁN

TARTALOM:

Nánay Béla: A kisebbség fogalmának alkonya. — Ács Tivadar: Bölöni Farkas Sándor utóda. — Kemény Gábor: A hatvanéves Sziklay Ferenc. — Szpászics Veliszláv: Atanackovic Bogoboj délvidéki szerb író és kapcsolatai a magyar irodalommal. — Bartos Zoltán: A szlovák szellemiség útja. — Sági Farkas István: Egy érdekes szlovák sziget Bácskában. — Könyvszemle. — Ör hely. — Sajtószemle. — Gazdaságpolitikai Láthatár

CÍMKÉPÜNKHÖZ:

A Berliini Magyar Nemzeti Szövetség tagjai egy németországi hajókiránduláson. A szövetség tagjai főként iparosok, jórésztük már 15–20 éve él a német fővárosban. A szövetség elnöke Szomorú Mátyás. A tagok bensőséges magyar társadalmi életet élnek s jelentékeny közművelődési munkát fejtenek ki, műkedvelőtársulatuk elsősorángú

(A Magyarok Világszövetsége állandó képtárából)

XI. ÉV

1943 NOVEMBER

11. SZÁM

ÁRA 1.60 PENGŐ

12,1

„ÉS AMINT AKARJÁTOK, HOGY AZ EMBEREK VELETEK
CSELEKEDJENEK, TI IS AKKÉPEN CSELEKEDJETEK AZOKKAL“

LUKÁCS EVANGÉLIUMA, 6. R. 31. VERSE

A *Láthatár* kisebbségtudományi munkaközösségének tagjai: Ákos István dr., Bertalan István dr., Bisztray Gyula dr., Czettler Jenő dr., Csanády György, Csuka János, Csuka Zoltán, Elekes Dezső dr., Faluhelyi Ferenc dr., Flachbarth Ernő dr., Fekete Lajos, Gál István dr., Gáldi László dr., Gramantik Margit dr., Imre Kálmán dr., Joó Tibor dr., Kemény Gábor, Kozocsa Sándor dr., Makkai Sándor dr., Mester Miklós dr., Mindszenti Béla dr., Moravék Endre dr., vitéz Nagy Iván dr., Nánay Béla, Marék Antal dr., Padányi Gulyás Jenő, Pataky Mária dr., Pongrácz Kálmán dr., Prokopy Imre dr., Pusztai-Popovits József, Rónai András dr., Schubert Tódor, Sípos Sándor dr., Stitz János dr., Sziklay László dr., Sziklay Ferenc, Szvatkó Pál dr., vitéz Técsői Móríc Kálmán dr., Vájlok Sándor dr., Varga Imre, Vass László, Vinczevidy Ernő dr. és Zathureczky Gyula.

LÁTHATÁR

kisebbségi kultúrszemle, a közép-európai népek és a külföldi magyar szórványok szellemi életének figyelője. Megjelenik havonta. Felelős szerkesztő: Csuka Zoltán. — Kiadja a Studium Könyvkiadó Rt. Felelős kiadó: Imre Kálmán dr. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII., Baross-tér 15. Telefon: 426—921. Szerkesztőségi hivatalos órák d. e. 9—1-ig. Előfizetési ár jogi személyeknek és egyesületeknek évi 32 pengő, egyébként 16 pengő. Egyes szám ára 1.60 pengő.

Szerkeszti: CSUKA ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

Bédi Imre, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Majtényi I. Géza, vitéz Nagy Iván, Rónai András

A pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet önálló rovatainak főszerkesztője:

Faluhelyi Ferenc dr.

egyetemi ny. r. tanár, az intézet igazgatója

Megjelent

Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927-1933

Bevezetést írt és szerkesztette: Bisztray Gyula és Csuka Zoltán

A visszatért területek első irodalomtörténeti dokumentumgyűjteménye. —
A több mint 25 ives, gazdagon illusztrált mű ára 24 pengő.

Megrendelhető a LÁTHATÁR KIADÓHIVATALÁBAN Budapest, VIII., Baross-tér 15. szám.

A kisebbség fogalmának alkonya

A tudást az emberiség ezredeken át a mult ismeretének tartotta. Magát a tudás szót, görögül historiát, a történelem számára foglalta le. Korán felderengett azonban a jövőbenés is, nem mint népszerű jóslás, hanem mint az emberiség sorsának intellektuális és etikai alapon való megszervezése és irányítása. E feladat az emberiség legmagasabbra emelkedett szellemét foglalkoztatta, Platontól s a zsidó prófétáktól kezdve Moruson és Campanellán, nálunk Dessewffy Marcelen át Wells legjellegzetesebb művéig, *The fate of homo sapiens-ig*. Nem vesszük észre — még a historia folyamán sem — csak azokat a dolgokat, amelyek bizonyos gyorsasággal folynak le. Így történt, hogy miatt a köznapok embere „józan észsel” lemosolyogta az utópiákat, ezek magvetéséből kisarjadt az emberiség tervgazdasága, s most a jövőtudomány megszületésénél állunk.

Kurt v. Neergaard: *A 20. század feladata c.* munkája már a jövőtudományhoz tartozik. Neergaard zürichi orvos, biológus. A biológia jogán érzi magát illetékesnek, sőt kötelességnek, hogy kijelölje a jövő kultúra és a jövő társadalom fővonalaát. Az újkor atomisztikus-mechanikus világképét — s ezáltal szellemi és anyagi berendezkedését — a klasszikus fizika alakította ki. Most a biológia, e friss lendületben felé felvő tudomány, elfoglalja helyét a fizika és kémia mellett, új kornak kezdetét jelenti: a *biológiai kort*. Az atomfizikával együtt új világképet segít létre, az organizmikus — szerves — világképet, s ezzel meghatározza, le a részletekig, századunk kultúráját és közösségi rendjét. Abban áll a 20. század körülhatárolt feladata (Neergaard sejteti a további századokra váró feladatokat is), hogy egyrészt „megteremtse a kultúra új korszakát a modern fizika világképéből”, másrészt „felkutatja a sajátosan biológiai törvényeket, s alkalmazza őket az egyénre és közösségre.”

Hogyan alakul ez a jövő, arra nem ad Neergaard részletes programot, ami természetes is. De megvizsgálva a fejlődés során kialakult három fő állami típust: hogyan fogják fel az egyén és az összesség viszonyát, felvázolja az alapfőrvényeket, amelyekkel számolni kell a jövőben az államoknak.

A *politikai atomizmus* vagy *mechanisztikus individualizmus* államformájában az egyén a fontos. A közösség vagy az egyenlő és szabad részek összege. Olyan ez a rend, mint az egy vonalban illesztett fák, bokrok, virágok, füvek sora. Egy vonalban szabadon nő magasabbra vagy alacsonyabbra mindegyik, s nyomja el — képessége szerint — a másikat. Esméit, a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget a francia forradalom fogalmazta meg. De a szabadsága jórésben magárahagyás és közömbösség. Egyenlősége horizontális s csak néhány egyszerű tulajdonságra vonatkozik. A testvérisége romantikus rajongás, de nem a keresztény testvériség. Horizontális egyenlősége mellett is hierarchikus; vallásos és feudális hagyományok biztosítják a függőleges tagolódást benne. Az individualista demokrata államforma hiányos ugyan elméletileg, de a gyakorlatban kitűnő államalakulatokat hozott létre.

Az individualista államformának nem ellentéte, hanem egyenesen következménye — a szocializmus fejlődési etapján át — a *mechanisztikus kollektívizmus* vagy *centralisztikus organizáció*. Az egyenlőség elve vezetett az egyenlővé tevéshez, a többség fogalma a totalitáshoz, tömeghez, diktatúrához. (Neergaard mellőzi itt, hogy a gyakorlatban kisebbségek teremtettek diktatúrákat.) A mechanikus világképet ez vetíti át legtökéletesebben a politika területére. Benne a közösség a fontos, az egyén elcsúszkád; a hatalom áll előtérben, a felelősség hátraszorul; a függőleges tagolódás hangúlyozódik ki. Olyan ez a rend, mint egy palackba zárt borsószem-tömeg. Egymás mellett, fölött és alatt, de belsőleg külön állnak; atomok, csak az üveg fala tartja össze őket, s ha eltörik, szétszóródnak. Ideológiáját a totális államok fejlesztették és fejezték ki.

A fejlődési sor utolsó tagja az *organizmikus államforma*. Állam helyett azonban inkább a rend szót használjuk, mert

az állam fogalmához a történelem folyamán olyan erőhatalmi és imperialista vonások tapadnak, amelyek a rendnek nem lényeges tulajdonságai. — Az organizmikus rend is az egyest veszi alapul, s a szabad, sokrétű egyéniség kibontakozását teszi lehetővé, ami az individualista államformának is célja. De mégsem azonos vele. E rendben ugyanis az egyesek s a belőlük alakuló kisebb-nagyobb csoportok szoros, egymást kiegészítő funkciójuk által nemcsak egymás mellé rendelik magukat, hanem egységes egésszé egyesülnek: ami több, mint a részek összege. Megvan tehát benne „a fegyver, egység, teljesség és cselekvőképesség”, ami a centrális államformának is célja. De attól is alapvetően különbözik, mert itt a függőleges tagoltság alulról, önként és fokozatosan épül fel. Az egyének és a csoportok önállóan végzik belső indításokból származó funkcióikat; de mégsem ez a céljuk, hanem az, hogy funkcióik által összetett, önmagában zárt alakulattá szövődjenek. Ami aztán nem mesterséges *organizáció*, hanem természetes *organizmus*. E rend több, mintha az individualista és kollektív államforma szintézise volna, mert összetevőit a funkciók és etikai kapocs belsőleg egyesítik. Olyan tehát az organizmikus rend, mint az élő szervezet: a sejtek, szövetek, szervek öntörvényű feladatukat végzik, de működésük egy szétbonthatatlan egységet alkot. S valóban élő szervezethez hasonlóan fejlődött ki az organizmikus rend Svájc államformájában, s ennek jellege ott a közösség minden fokán érvényesül.

Az organizmikus rendben érvényesül a Bohr-féle komplementaritás elve. Amint a természet ellenmondó tényeket párosít egy fizikai jelenségben, s az ellentétes megjelenési formákat egyetlen egésszé teszi, kiegészítik velük egymást, úgy a jövő rendje is feloldja az egyes és a közösség ellentétét, ami társadalmi válságaink magja. De ugyanakkor feloldja a mai Európa fájó és sebzó problémáját: a kisebbség és többség antitézisét. Nincs értelme itt a kisebbségek értékskálaiban sorozásának („annyiféle hánás mód, ahányféle kisebbség”), a mennyiség szerint való értékelések, a letételezési időrend, mint döntő tényező, vitatásának, s a kérdésnek. Lehet-e kisebbségben élni?, s a demokratikus elvnek: a többség, a szám jogosult valamilyen hegemoniára, a kisebbség, a szám kényszerül engedelmeskedni. Sőt értelmét veszti maga a kisebbség és többség fogalma is. Ahol a többség és kisebbség játéka épül fel az összesség, — még demokratikus formában is — sürölődással, az ellentétek kiegyenlítésével járhat; s a kisebbségben, ha vitális érdekekben érzi magát csonkítva, szétbontó, elszakadó tendenciát válthat ki. S a többség akarata érvényesülése felszabadítja a kisebbséget a felelősség alól, ezt egyelőre a többségre háríthatja. A szervezetben azonban nem kérdés (mint volt Menenius Agrippa sántító meséjében): melyik testrészt engedelmeskedjék a másiknak, a vese áll-e több sejtől vagy a pajzsmirigy, a szem nagyobb-e vagy a máj, s melyik felelős a test épségéért? Az organizmikus rendben is minden résznek, csoportnak érvényesülnie kell, legyen az faji, nyelvi, vallási vagy politikai csoport; minden rész követi „messzemenő öntörvényűségét.” Ez a többi résznek is érdeke mert ha a részek sajátos funkcióik szabad olvgzésével kifejtik erőiket, megtartják és növelik az összesség belső erejét. De minden egyes résznek érdeke az is, hogy a maga túlfejlődését korlátozza, mert az általa az egész erősségének és fentmaradásának, mint a testben a szervtúlterelés vagy egyes sejtek sarcomás szaporodása. S az egésszel együtt pusztulnának a részek is. A többség tehát lemond hegemoniás akarata érvényesítéséről a kisebbség pedig elváló tendenciájáról, s vállalja a felelősséget az összességért. Itt nincs más, mint önléttség a funkcióban, de harmónia és összefonódás is a funkcióban. Itt, hogy kézzelfoghatóbb nyelvre tegyük át, „önálló népeknek arra irányuló akarata, hogy közös sorsot vállaljanak és együtt küzdjenek” végképpen eltüntet a kisebbség fogalmát.

Az organizmikus rend sokak szemében vágyálomnak látszik. Hiszen Neergaard is úgy állítja be a dolgot, hogy nem a mai, valóságos Svájc képviseli e rendet, hanem az a

modell, amelyben az 1939. évi zürichi országos kiállítás bemutatja Svájc szövetségi államformáját. De ha ez a modell nem volt a mai Svájc tükörképe, nem volt imaginárius kép sem. A rendezők keze alatt önkénytelenül tovább fejlődött Svájc államformája. Hiszen eddig sem ideológia alkalmazása volt, mint a francia forradalom elvein nyugvó individuális állam, vagy a totális államok, hanem fejlődött, mint a sejtől a szervezet. A fejlődés folytatódott a kiállítás rendezése közben, s kiformalódott a jövő államának képe. S ennek a jövőnek biztosítéka van Svájc multjában. Földrajzi egysége nincs, hegyei széttagolják, folyói a világ négy tájába futnak el tőle, vallásban, nyelvben, fajban nem egységes, lakói egy része — a menekülő hugenották — az újkorban telepedtek

be, termény és nyersanyag viszonyai mostohák — mégis organizmus rendjével állt és áll, minő Európának összeffje. De ez nemcsak egy sajátos körülmények közé határolt fejlődés. „Az organizmus fejlődés már más országokban is erősen előrehaladt.” Sőt minden európai állammak ez a menetiránya, mert az organizmus rend áll a fejlődés sorának utolsó helyén. Az államoknak nincs választásuk, hogy melyiket kövessék a három államforma közül. A jövő rendjének bizonyos szellemi feltételei vannak. Az államok előtt csak az a választás áll: e feltételek elodázásával lassítsák-e, vagy megvalósításukkal sietessék-e fejlődésüket az organizmus rendbe.

Nánay Béla

Bölöni Farkas Sándor utóda

Írta: Ács Tivadar

A magyar-amerikai kapcsolatok történelmének egyik legfontosabb fejezete kezdődött Kovács Jánosnak, a kolozsvári unitárius kollégium tudós tanárának 1882-i amerikai útjával. Az erdélyi unitárius egyházkerület tanácsa küldte ki az amerikai unitáriusok az évi *saratogai* konferenciájára, hogy egyfelől átadja a világ legrégebbi episkopális-presbiteri unitárius vallásközösségnek üdvözlétét az Újvilág unitárius protestánsainak, másfelől kibővítsé és elmélyítse azokat a kapcsolatokat az amerikai unitáriusokkal, amelyeket a felejtetetlen Bölöni Farkas Sándor kezdeményezett, de csak az amerikaiak folytattak. Az erdélyi unitáriusoknak ez az amerikai megjelenése messzehangzó kihangsúlyozása volt annak a mély vallásfilozófiai kultúrának és hagyományoknak gyökerező demokráciának, mely jellemzőibe Erdélyt már a XVI. században az emberi közösségi szervezetek mintáállamává tette s ahová Channing népe lélekben épp úgy elzárndokolhat, mint a hívő mohamedán a mekkai kábházhoz, vagy Washington népe Arlingtonba, Dávid Ferenc mártírúrsága, ha nem tisztán az érzelmek húrjain érvelünk s merjük értékeinket és szellemi forradalmainkat a világ szemébe tánni, merészségében és felszabadulásában felér a nagy francia forradalom minden vívmányával s talán még több is. A lélek felszabadulása a történelmi fejlődés számára van akkora erődítőmenny, mint a Bastille és ennél erősebb.

Az erdélyi unitáriusok amerikai reprezentálására lámpával sem lehetett méltóbb embert találni, mint az egyszerű lófi Kovács Jánost. Tudós és hívő volt. Istentűben szublimált kultúrája épp úgy mutatja az évszázados protestáns kultúrát, mint az udvarhelyi fenyvesek kultúrásvárgástól megittasodott szálfaít, az örök Erdély oszlopa. Maga is egy ilyen szálfa volt. Fiófalván, Udvarhely-megyében született, 1846 augusztus 8-án. Tanítója, Darkó József lelkes rábeszélésre atyja beadta a székelgykeresztúri unitárius gimnáziumba, 13 éves korában már maga tartotta el magát. V. gimnazista volt, mikor már tanított az elemi iskola III. osztályában. VII. gimnazista korában már jól tudott angolul és nem tűnik fel csodálatosnak, ekkora szívósság láttán, hogy egyházi főhatósága 1870 január 30-án, mint pap- és tanárjelöltet megválasztotta és a londoni Manchester New Collegebe küldte tanulmányai folytatására. Előbb még egy fél évet a zürichi egyetemén töltött, hogy hallgassa Keim, Kym, Heidenheim, Scheer, és Ben Eschenburg előadásait. 1872 júliusáig a Manchester New Collegeben tanult, hazajöve tanárrá választották a kolozsvári unitárius gimnáziumban. 1873-ban az itteni egyetemen az angol nyelv és irodalom lektora lett. Széleskörű tudományos működést fejtett ki 1905-ben bekövetkezett haláláig. A vadvirággyűjtő Kriza János püspök leányát vette nőül, de korán elvesztette, s még előbb két serdülő fiát is. Kiváló tulajdonságai arra képesítették, hogy ősrégi egyházának legméltóbb reprezentánsa legyen az angolszász világban. Egyházi főhatósága két fontos képvisellettel bízta meg. Az első megbízás az volt, hogy képviselje a magyarországi unitáriusokat a Brit- és Külföldi Unitárius Társulat 1881 évi közgyűlésén. Utját Felső-Olaszországon át tette meg azért, hogy itt találkozzon az unitarizmus szabad-

elvű harcosával, Braccifortival és Turinban Kossuthal. Londoni útjának eredményeként az unitáriusoknak ez a hatalmas szellemi központja lehetővé tette, hogy az erdélyi teológusok a Manchester New Collegeban folytassák tanulmányukat, száz angol fontos stipendium mellett. Azonkívül évi segélyt biztosítottak a budapesti unitárius egyházközösség megalkulása esetére. Ez az első kiküldetése nagyon szép erkölcsi és anyagi eredménnyel végződött, de jelentőségében és eredményeiben messze túlszárnyalja a második kiküldetése Amerikában. Az amerikai unitárius társulat elnöke levelében így írt Kovács János amerikai útjáról az erdélyi unitárius egyházkerület konzisztóriumához: „Kovács tanár távozása arra indít engemet, hogy kifejezzem a mi unitárius társulatunk nagy meglepetését az Egysült Államokban az ő látogatása felett, valamint azt is, hogy mi igen jó dolognak tartottuk magunkra nézve, hogy Önök oly hosszú időre nélkülözhetők öt fontos államában. 38 különböző templomunkban beszélt és mindig nagy sikerrel, mégpedig olyan templomainkban, melyek jobbára nagyobb városainkban vannak. Ezenkívül sokszor beszélt még kevésbé hivatalos módon és csaknem megszámlálhatatlan alkalommal érintkezett a mi népünkkel társaskörökben. Valóban látogatása semmiesetre sem volt pihenési idő, sőt inkább nagy értelmi és szellemi tevékenységéből állott. Az öröm mellett, melyet nekünk Kovács tanár jelenléte és szavai szereztek, az ő látogatása nagymértékben befolyt arra is, hogy élővé tegye a mi hitünkkel azon nagy igazságok iránt, amelyeket hirdetünk s hogy azok iránt még hivebbekké legyünk.”

Kovács János útját Amerikában és itt nagyon sokan méltatták. Az amerikai hittestvérek, tisztán az ő személyes varázsának hatása alatt mintegy 32 ezer forintot gyűjtöttek, hogy ennek a kamataiból Kolozspárott az unitárius gimnáziumban két tanári széket szervezzenek egy jótékony hölgy. Richmond asszony és a nagy amerikai unitárius hittestvők. Channing nevének tiszteletére. Mindazok a méltóságok, akik felismerték az ő kiküldetésének és eredményeinek jelentőségét, nem ismerték és nem ismertették az ő amerikai útjáról szóló jelentését, amelyet az egyházkerület tanácsához adott. Pedig ez a fontos okmány valóban megmutatja azt a hatást, amelyet Kovács János féltéves amerikai tartózkodása alatt az amerikai protestánsok körében elért, így jó szolgálatot teszünk, ha a magyar-amerikai kapcsolatoknak ezt a fontos dokumentumát, itt közreadjuk. Kovács János jelentése 1882 augusztus 27-től 1883 március 7-ig tartó amerikai útjáról így szól az erdélyi unitáriusok egyházkerületi tanácsához:

Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanács! Van szerencsém amerikai utazásomról s ottani működésemről hivatalos jelentésemet megtenni. Előre kijelentem, hogy kizáróan küldetésemre vonatkozó egyházi és vallásos színezetű dolgok elősorolására szorítkozom; mert különben nagyon hosszúra nyulnék jelentésem. Ezúttal tehát egyszerűen és hiven előadom, hogy: hol jártam, mit csináltam s minő anyagi és erkölcsi eredménye lett küldetésemnek. Szerzett tapasztalataimat időnként egyházi folyóiratunkba közzé fogom tenni.

Utamra 1882 aug 27-én indultam el. Augusztus 28-án

Budapestre érkezve, a vallás és közokt. m. kir. miniszter, *Trefort* Ágoston úr öngyméltóságánál kihallgatáson voltam, ki az egyetemi szabadság időmegadásán kívül abban a kiváló szerencsében is részesített, hogy 1383—82. eln. sz. alatt az amerikai tan- és nevelőintézetek előjárásai és igazgatóihoz ajánlólevelet adott, felkérve az illetőket, hogy az ottani tan- és nevelésügyi viszonyok tanulmányozásában engemet támogatni sziveskedjenek. Egyszersmind örömet fejezte ki amerikai hitrokainkkal való összeköttetésünk s utazásom felett. Mondanom sem szükség, hogy e miniszteri ajánlólevél igen jó benyomást tett amerikai hitrokainkra, nekem pedig az alkalmat még kedvezőbbé tette a jeles tanférflakkal való megismerkedésre.

Augusztus 29-én reggel elindultam Bécsbe, hol *Brace* Károly kedves barátom (New-Yorkból) előleges megállapításunk következtében reám várakozott, hogy együtt utazunk; de minthogy Kolozsvárról való elindulásom napján Londonból sürgöny érkezett, hogy szept. 1-én okvetlenül ott kell lennem: utitervünket meg kelle változtatni s így *Brace* úrral csak *Nürnbergig* mehettünk. Augusztus 30-án délelőtt hagytam el *Bécs* s *Lincz*, *Passau*, *Regensburg*, *Nürnberg*, *Köln*, *Lüttich*, *Genf*, *Ostende* és *Dover* városokon át, schol meg nem állva, 42 órai utazás után szept. 1-én reggel szerencsésen, de rendkívül kifáradva, megérkeztem Londonba. A kedves *Hunter* úrhoz szálltam. S aztán siettem az unitár. Társulat titkári hivatalába, hol nagy örömmel meg tudtam, hogy *Liverpoolból* nem szept. 2-án, hanem 6-án kell indulnom a hajóval. A gyors utazás annyira kimerített volt, hogy aligha folytathattam volna azonnal utamat. *Chalmers* barátomat előre fölkértem, hogy váltson jegyet számomra, ki aztán értesít egy levélben, melye: a titkári hivatalba küldött, hogy a jegyet megváltotta, azért a 60 frt. előleget letette, a hajó szept. 6-án indul s addig menjek hozzá *Wakefieldbe* pihenni.

A titkári hivatalban találkoztam *Marchal Spears* s *Clayden* szerkesztőkkel s jó ismerőseimmel. Az utóbbi 1880-ban, mint az angol unitár. Társulat küldöttje jelen volt *Saratogában* a „Nemzeti Conferentián” — s így tőle sok értesülést nyertem.

Találkoztam továbbá a mi régi *Dall* barátunkkal, ki nagyon örvendett a képviseltetés eszméjének s véletlenül éppen akkor jött oda *Höder Henrik* is, az amerikai unitár. Társulat elnöke, ki örült, hogy már *Londonban* megismerkedhetünk s felelte sajnálta, hogy nem utazhatunk együtt, mivel ő 9-én volt indulandó.

Szeptember 2-án az amerikaiak által küldött utiköltséget átvéve s életemet a tengeri útra biztosítva, elindultam *Wakefieldbe*, mely mintegy 4 órányira van *Londontól*; ott szeptember 4-én vasárnap az unitár. Atyafiaknak prédikáltam s 5-én átmentem *Liverpoolba*, *Chalmers* barátom vendégszerető házában teljesen kipihentem az út fáradságait, s így jó egészségben, habár nagy aggodalmak között szálltam szept. 6-án az *Atlanti* Oceánra, hogy a *Cunard Line-on* az „*Allepo*”-hajó *Bostonba* szállítson. A távolság *Liverpool* és *Boston* között mintegy 3000 angol mérföld, s rendes körülmények között 9—10 napig tart az utazás. A *New-Yorkból* járó hajók sebesebben mennek; de azokra nem lehetett jegyet kapni az idő rövidsége miatt; s csak a *Chalmers* szíveségének köszönhető, hogy ide is kapott arra az időre. Polytonosan rossz és viharos időnk lévén, utunk 12 s fél napig tartott. Én 10 napig annyit szenvedtem, hogy egy egész életre elég lenne. Az idő alatt sem olvasni, sem írni nem tudtam. Az utolsó napokban betegséget még növelte az az aggodalom is, hogy talán el is késtem a gyülelésről s így hiába tettem meg a hosszú utat. Mint egy vígasztaló és bátorító angyal, olyan volt nekem e kétségbejött helyzetemben *dr. Peabody* Endre kedves hitrokaink s a *Harvard* egyetem jeles tanára. Éppen akkor tért haza 2 évi távolléte után Európából. Vele s szeretetreméltó leányaival már az első nap megismerkedve, úgy tekintettek, mint a család tagját s kimondhatatlan szíveséggel voltak irányomban, melyért itt is határtalan tisztelem s hálaérzelmeimet kívánom nyilvánítani. *Dr. Peabody* megismertetett az amerikai szoká-

sokkal, nevelésügyi viszonyokkal; másfelől nekem is kedvező alkalom nyílt ötlet a mi ügyeinkkel megismertetni s pártfogóul megnyerni. Buzgó apostola is lett a tudós és nagytekintélyű férfi ügyünknek; ő mindig azzal biztatott, mikor aggodtattam, hogy elkésem: „ne búsuljon, mert három napja bizonyosan lesz; s még jobb ha nem érkezik meg az elsőre, mert akkor sok beszéd van rendesen s nem engednének anynyi időt, mint azután a szólásra.” Jóslata betelt, mert csak szept. 19-én reggel éppen a Conferentia kezdete napján érkezünk meg a gyönyörű bostoni kikötőbe s így én az első napról elkéstem, de még javamra vált, mint alább kitérünk.

Jóllehet nagyon el voltam gyengülve, de amint a száraz földet érintettem, én is, mint *Antaeus*, visszanyertem erőmet; s ahogy a segédtitkár, *Fox György*, meleg kézzorítással tudtomra adta, hogy reám várakozott s velem jó *Saratogába*: kiállott szenvedéseimet elfelejtettem. Azonnal sürgőnyözött a gyülelésre, hogy a magyar követ megérkezett s 11 órakor mi is útrakeltünk s este fél 9-kor szerencsésen megérkezünk rendeltetési helyünkre. Régi barátaim s ismerőseim: *dr. Hale*, *Allen*, *Morison*, *Reed*, *Sontwick Anny* s mások a legszívesebben fogadtak. Ugy tetszett, mintha házámba varázsolt volna vissza a ritka szíveség. Általában a Conferentia egész tartama alatt mindenki részéről osztatlan vendégszeretelben s előzékenységben részesültem. A Conferentia négy napig tartott (szept. 19—22.). Az Egyesült Államok különböző részeiből s Canadából mintegy 2500—3000-en lehettek. Az elnök *Long János* volt, a *massachusettsi állam kormányzója*. A gyüleéseken nők is számosan jelentek meg mindig, sőt nekik is van egy: „Kisegítő Conferentia”-juk. Az angol és külföldi Unitárius Társulatok küldöttjeit *dr. Carpenter* és *Happs* urakat az első napon fogadták. Én is a programban akkor voltam fölvéve, de aztán a második napra maradt. Szept. 20-án 11 órakor mutatott be az elnök meleg szavak kíséretében s én az E. K. Tanács üdvözlő iratát átadva, azt *Allen* Henrik tanár úr olvasta fel, mit zajos tetszéssel fogadtak, s azután rólam szólva, nekem adta át helyét. Szünni nem akaró taps volt, mikor az emelvényre álltam s nagyon meghatott a hitrokoni szeretetnek a szép nyilvánulása. Mintegy háromnegyed óráig beszéltem. Beszédemből ideiktatok egy kis kivonatot:

„Hölgyeim és Uraim!

Leghőbb óhajításom az vala, hogy a maga idejében érkezzen meg az amerikai unitáriusok *Jeruzsálembe*, *Bostonba* s ottan a szentekhez csatlakozva, velük jöhessenek *Saratogába*, de ebben a természet elemei megakadályoztak. Gyakran mondtam az angol hajóskapitányoknak: „Uram! az önök nemzeti himnusa így hangzik: Rule Britannia! Britannia rules the waves!” (Britannia uralkodjál! Britannia uralkodik a habokon!) No kedves Uram! most mutassa meg, hogy Britannia csakugyan tud uralkodni a habokon s elvihet-e engem *Bostonba* vasárnap? — Megpróbálok — felelé a nyájas kapitány, hanem keddre oda viszem.” S amint kedden reggel a kikötőben tőle elbúcsúztam, így szólt hozzám mosolyogva: „Látja Uram, hogy Britannia mégis uralkodik a habokon?” (E tréfás ötlet általános hahótára indította az egész közönséget.)

Hölgyeim és Uraim! — folytatom — én nem találok szavakat ama boldogság kifejezésére, melyet e percben érezek, hogy Önök között lehetek. Legelsőbbben is fogadják legbensőbb köszönetem ama szíves meghívásért, hogy a magyar unitárius egyház képviselőt küldjön e fontos és érdekes Conferentiára. Azt a szíves fogadtatást, melyben engem részesítenek, nem a magam személyének tulajdonítom, hanem annak, hogy mint képviselője a legrégebb szervezetel bíró unitár. egyháznak, az egész világon, úgy jelenek meg Önök előtt; s csak mintegy szózat a keresztény világ keleti részéből, igényelhetem az Önök jóindulatát. Az Önök egyháza s a miénk sok hosszúsági fok, nagy területi szárazföld és tenger által van elválasztva; de a mappára tekintve örömmel vettem észre, hogy *Uj-Anglia* és *Erdély* nagyon hasonlítanak egymáshoz szélességben. (ugyanazon szélességi fok alatt vannak) s ha szabad képes kifejezést használnom: a szélesség (széleselvűség) nagyon fontos dolog val-

lasi tekintetben. Európában azt tartják, hogy Önök különös előszeretettel és tisztelettel viseltetnek a régi dolgok iránt, s talán szíveikben rokonszenves hűrt érintek, amikor emlékeztükbe hozom, hogy a magyar unitárius egyház már akkor élvezte aranykorát, amikor azokat a fákat, melyekből a „May flower“ (ama hajó neve, melyben a puritánok Amerikába mentek) épült, a favágó fejszéje még le sem ejtette volt. Sőt még ennél is messzebbre mehetünk vissza. Azok a kis gyermekek, kik magyar falvainkban Amerikának Columbus által történt felfedezéséről hallottak, addig élhettek, hogy a híres reformátor, *Dávid Ferenc* által a *Kolozsvár* piacán egy nagy körön tartott unitárius prédikációt is hallgattak.

Azóla az unitárizmus csillaga, valamint a hatalomé, nyugat felé vette útját. S nyugat mostan a lelkesedés és eszmék gazdag kincseit küldi vissza, hogy a régi országokat új életre serkentse. Az Önök szentjei és prófétái: a mi közös birtokunk. Közlebről amint *Longfellow*, *Emerson*, *Bellows* és *Dewey* haláláról a szomorú hírek hozzánk érkeztek, úgy éreztük, hogy az elhunyt jelesek mindegyike nemcsak a nyugati földrészhez, hanem széles e világhoz tartozott. Ez és más tekintetekben is mi magyarok sokkal többet veszünk önöktől, mint a menytit viszonzásul adhatunk. Hanem ha halálával lehet viszonzni: azt adhatunk bőségesen.

Hölgyeim és Uraim! Megvallom, nagyon megilletődve érzem magam, midőn látom, hogy mily nagy és hatalmas nemzet az, melynek országában vagyok, s mily mivelte és válogatott az a közönség, mely előtt állok. Igen, az *Egysült Államok* egy új világ s népe a földgömb első nemzete, a szabadságot és haladást illetőleg. És én, mint az Önök vendége s mint magyar, örvendek nagy előmenetelük s fényes jövőjük felett.

Ezután megemlésttem *Bőlöni Farkas Sándor* utazását s Amerikáról írt könyvének hatását, meg *Kossuth* s száműzött bajtársainak szívélyes fogadtatását, hogy az élénken él minden igaz magyar szívében s ama vendégszeretetért a magyar nemzet örökre hálás lesz. Beszéltem azon nagy haladásról, melyet Magyarország általában a művelődés és nevelés tekintetében tett, alkotmányunk visszanyerése óta, hogy a művelt emberek mennyire kedvelik az angol és amerikai literatúrát. Szóltam az unitárizmus jelen állapotáról, s annak terjedéséről, budapesti misszióiról, iskoláinkról s azoknak erősítéséről, *Channing* műveinek hatásáról, *Richmond* Anna tanári székéről stb.

„Amint a mai jeles felolvasásból meggyőződtem — folytatám — az Önök céljai és missziójuk ugyanaz, ami a miénk, s ha Önök, mint hatalmasabb s gazdagabb testület a testvéri szeretet jobbát nyújtják nekünk, akkor az unitárizmus csillaga, mely a sok megpróbáltatások miatt fényéből sokat veszített, újból ragyogni fog keleten, mint a XVI. évszázadban. Még csak egy pár szívből jövő szót engedjenek intézndem az *Amerikai Egysült Államok* fiai és leányai szívéhez a loyális magyar nemzet nevében. Uraim és Hölgyeim! Én egy szabad nemzet fia vagyok, mely nyolc évszázadon keresztül ugyanazon polgári szabadságnak volt öre Európa keleti részében, melyet Önök a földteke nyugati oldalán fenntartanak, s mintegy bámulatos példának állanak a vén Európa s a világ előtt. Az én nemzetem köszönti az Önök fiait, kik hatalmasok a tudományban, gazdagok a kereskedelemben, kitűnők az iparban, kik mint az ós rómaiak, arra vannak hivatva, hogy a világ művelődésében vezérszerepet vegyenek. Az én nemzetem üdvözlö az önök asszonyait, kik az amerikai tiszta családi életnek valódi megalapítói s mintaképek úgy jellemében, mint erkölcsben, kik hasonlítanak a *Grachusok* anyjához, hűk, mint *Cato Portiája*, műveltek, nemeslelkűek és jótékonyok, mint az evangéliumi asszony. Én biztosítom Önöket, hogy mi is mint Önök a szabadságot jobban szeretjük az országnál, jobban barátainknál, sőt jobban életünk-nél. *Kossuth* azt mondá, mikor *Uj-Angliában* volt: *Legyetek hatalmasság e földön!* Én is ugyanazt mondom. Hadd legyenek Önök a tengernek urai, a világ műveit s az emberiség dicsősége. És most újból köszönöm szíves türelmüket, a testvéries fogadtatást s mély érdeklődésüket egyházam és hazám iránt.”

Beszédemet mindvégig nagy figyelemmel hallgatták s általános tetszéssel fogadták. A lapok pedig a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak róla.

Ha ez alkalommal az elnök egy felhívást intéz a fellekesült közönséghez, iskolánk érdekében, bizonyára — ha ki csak egy dollárt ad, akkor is legalább 2500 dollár begyűlt volna. Hanem az E. K. Tanács azt adta volt utasításul, hogy ne lépjek fel. Mintegy figyelmeztetésül jövőre, megjegyezni kívánom, hogy itten nem határozhatjuk meg, hogy az illető mit tegyen s mit beszéljen, mert minden a körülményektől függ. Ezt eléggé sajnálta mély, belátó püspökünk is, amin: egy hozzám intézett levelében kifejezte, sajnálta, hogy aláirati ívet kellene valamí célra megnyitani.

Szept. 23-án *dr. Hale* a következő határozati javaslatot terjesztette elő a magyar unitáriusok Consistoriumához s *Morison Robert* lelkes beszéddel ajánlotta, ami egyhangúlag elfogadtatott:

„A magyar unitáriusok Consistoriuma követének gyűlésünkön való megjelenése egyenes és szerves összekötésbe hoz minket vallásközösségünk mártír-korával. A kereszténység történelmében nincs romantikusabb, meghatóbb jelenség, mint az unitárius hit atyjának *Lengyelországban és Erdélyben feltűnt küzdelme és megpróbáltatása* s nincs tiszteletreméltóbb tanítás, mint amelyet ők adtak a kereszténységnek a szabadság szent törvényéhez való loyális ragaszkodásukban, kiket a hatalom semmi kísértésekkel sem bírt elteríteni a világosság újáról. Századokkal ezelőtt hegységeik szép völgyeiben kifejtették a keresztény szabadság nagy problémáit, munkálkodásuk ismeretlen volt *Angliában és Amerikában* a mi atyjaink előtt, akik más téren azon problémák megfejtesén munkálkodtak, a tizenkettedik évszázadban fegyverben voltak a kereszténységért, hogy a kereszténység munkálkodhassék a maga feladatára. *Orbán Balázs* br. szép megjegyzése szerint *míg Anglia gyarmatokat alapított Amerikában, míg a tudományok újraéledtek Nyugateurópában, míg Anglia még az új világ szabad kormányformáit szervezte, Magyarország az alatt harcolt, hogy a törököt kiverje Európa nyakáról*. Három századdal egyházunk megalakulása után az unitáriusok kicserélhetik könyveiket, nézeteiket, egymást üdvözölhetik. Ebből látszik, hogy az igazság, ha igazságot szeretők keresik, mindennütt ugyanazon hangokat adja, nyilatkozzék akár a magyarok szép nyelvén, akár *Martineau* klasszikus bölcseletében, akár *Uj-Anglia* egyszerű dialektusában a *Mississippi* partján.

Tudom a Te dolgaiddat, a Te szolgálatodat, hitedet, türesedet és cselekedeteidet, az utolsókat is, melyek többek az elsőknél, szerencsét kívánunk a Consistoriumnak a kolozsvári unitárius iskola előmeneteléhez és fejlesztéséhez. Az amerikai unitárius egyházaknak szent öröme lesz, ha ez előmenetelre és fejlesztésre bármi úton közremunkálhatna és ha ezen főiskolával összefűzheti a *Channing*, *Pringle* és *Richmond* szeretett neveket. A magyar egyház multjéért köszönetünket, haladásáért a jövőben reményteljes könyörgésünket nyújtjuk bizonyítékul.”

Az elnök felhívására újból beszéltem, elmondva a gyűlés alatt szerzett tapasztalataimat s észrevételeimet. Jó hangulatot keltett az a megjegyzésem, hogy a miénk az anya-egyház s az angol és amerikai egyházak csak leányegyházak. Mi elismerjük, hogy felülmúlták a gyermekek a szülőket, de azért példabeszéd szerint nem „vágjuk el a nyakukat”, sőt lelkünkben örvendünk úgy anyagi, mint szellemi gyarapodásukon. Mi csak gyermeki szeretetet várunk tőlük. Ha kérdik odahaza, hogy milyennek találtam a Nemzeti Conferentiát, azt fogom mondani — így szóltam — amit *Kineas* mondott volt a rómaiakról hazatértekor, hogy „Róma egy templom s a tanács benne az Istenek gyülekezete”, azaz „Saratoga egy templom s az unitáriusok Conferentiája benne Istennek gyülekezete.” Ezután újból megköszönvén szívességüket, búcsút vettem. Valójában réam a kitűnő felolvasások, jeles beszédek, a gyűlés méltóságtelejes menete, egymás véleményének tisztelete, a finom modor az elnök részéről épp úgy, mint a tagok részéről: annyira hatott, hogy méltán tehettem fentebbi megjegyzésemet. A titkári jelenté-

sekre, egyházi beszédekre s felolvasásokra ezúttal nem reflektálok. A legutolsó napon társasestély volt, hol négerek énekeltek gyönyörű széken.

Saratógóban, mely nevezetes fürdőhely, nincsen unitárius eklezsia. A nemzeti Conferentiát azért tartják itt, mert annyi nagy hotel sehol sincs a világon, mint *Saratógóban*. Az időny végén olcsóbban meg lehet kapni s nagy előnye, hogy az unitáriusok mind együtt lehetnek mintegy nagy család. 1000 s 2000 mérföldnyi távolból jönnek el.

Szept. 23-án *Morison* Robert kedves barátommal, ki 1873-ban hazánkat is meglátogatta s együtt Erdélyt beutazták volt, *Peterboroba* mentem vendégszerető házához. Milyen a sors, ki hitte volna, hogy én valaha viszonzom látogatását. *Peterboronak* 2240 lakosa van s falunak nevezik, de városnak is beillenek. Van egy *iskolája*, *nyilvános könyvtára*, mely a legrégebb az egész világon, továbbá 4 protestáns templom. Szeptember 24-én az *unitárius templomban* prédikáltam s a vasárnapi iskolában is beszéltem. A „*Peterboro Transcript*” lap szept. 28-i számában is le volt írva, hogy én ki vagyok, miféle küldetésben jöttem, hogy *Morison* is járt Erdélyben s szerencsésjökre ő ajánlt be, továbbá, hogy mint prédikáltam s hogy a vasárnapi iskolában beszédem végzetével felkérésökre a *Miatyánkot* magyarul elmondottam. Tudósítását így végzi be: „Kovács tanár kitünő folyékonyasággal beszél angolul, s a legnagyobb figyelemmel hallgatta mindenki. *Jelenléte* olyan volt népünk előtt, mint *egy kijelentés* s csaknem szokatlan egy oly mivelt férfit látni egy olyan országból, melyet mi megszoktunk félmiveltnek tartani.” A reám vonatkozó komplimentet megköszöntem a szerkesztőnek, de nem azt, amit hazánkról írt. E megjegyzés, valamint sok más, valójában tudós embernek a ferde nézete indított engem arra, hogy hazánkat ahol s amennyiben csak lehet, ismeressem.

Morison barátomnál s apjánál *dr. Morison* Jánosnál egy pár kedves napot töltöttem s csakis itt állottam helyre s nyertem vissza egészségemet. Itt készítettük a tervet a *Channing* és *Richmond* tanári tanszékek állandósítása iránt, (A *Pristley* tanszék egészen elejtett, mert az ő neve nem népszerű s, aztán azt gondoltuk az előbbi kettő is elég nagy vívmány lenne), hogy mi módon lehetne valósítani. *Morison* *Róbert* és apja voltak 1874-ben legbuzgóbb apostolai ügyünknek s a mi begyült a *Channing*- és *Pristley*-tanszékre, az mind az ő és *Fertwell* fáradságának köszönhető.

Aug. 27-én azzal búcsúztam el kedves embereimtől, hogy *Bostonban* újra találkozni fogunk. Este 8 órakor megérkeztem *Cambridgeba*. Az indóháznál *Allen* tanár úr várt reám s ez időtől fogva állandó tartózkodási helyem e kedves s előzékeny család körében volt egészen 1883 január 2-ig, kivéve amikor nem utaztam. *Allen* úr, valamint nemeslelkű s finom műveltségű felesége és leánya versenyeztek az előzékenységekben és vendégszeretletben. Mily végtelen sokat tettek nekem viszonzásul ama csekély szívességekért, amiben én részesültem *Allen* urat 1881-ben rövid ittléte alatt.

Okt. 2-án a „*First Parish Church*”-ben *Cambridgeban*, hol *Tiszt. Hall* úr a pap — prédikáltam nagy közönség előtt s az egyetemi tanárok is majd mind ott voltak. E beszédemnek eredménye 160 dollár a *Channing* tanári székre. Ióllehet okt. 2-án beszéltem, de a gyűjtés csak áprilisban történt. A vasárnapi iskolában szintén beszédet tartottam. Egyházi beszédem alkalmoszerű volt s általános érdekű s igen jó hatást tett. Hanem *Hall* tiszt. úr ez alkalmommal mégis egy igen jó tervet ajánlott, t. i. hogy ne tartsak prédikációt, hanem adjam elő az unitarizmus történetét, jelen állapotát stb., mert ez az, amire szükségük van s ezt a szöszékből legjobban tehetem. Hasznos tanácsát követtem s igen jól sikerült.

Okt. 3-án a *cambridgei* unitárius papnevelő intézet ünnepléses megnyitására hívtak meg, hol a dékán örömet fejezte ki jelenlétem felett, én pedig az unitarius tanári kar üdvözlését s rokonszenvét fejeztem ki. Ugyanezen a napon estére az „*Examiner Club*”-ba voltam hivatalos, melynek tagjai egyházi és világi tudós férfiak. Minden hónapban egyszer van ülése, hol tudományos felolvasásokat tartanak. Én felhívásukra a magyar történelem s alkotmány főbb vonásai-

ról beszéltem. E kör elnöke *dr. Hetge* s titkára *Allen* Henrik.

Okt. 8-ig az egyetemet s nevelőintézeteket látogattam meg. Az egyetem rectora, kit *Presidensnek* neveznek, *Elliot*, unitárius. Okt. 8-án d. e. *Bostonnak* egyik külvárosában, *Cambridgepoolban* prédikáltam. Este 1/27 órakor a „*Suffolk Conferentia*” tartotta köri közgyűlését, a *dr. Hale* templomában. A bostoni unitarius egyházak mind e körbe tartoznak s a cél az volt, hogy e gyűlésen egyháztörténelmünket s iskolánk ügyét ismertessem. A gyűlést *dr. Hale* úr imával nyitotta meg s azután engem mutatott be. Mintegy háromnegyed óráig beszéltem. Utánam *Savage* lelkész s végre *Hale* úr a kolozsvári unit. eklezsia által ajándékozott úrvacsorai tányérral kezében. *Dr. Hale* úr a gyűjtést nem tartotta meg a *Channing*-alapra, de 3—400 dollárt biztosított. A bostoni lapok másnap mind közölték beszédemet s a gyűlés folyamatát.

Okt. 9-én délután az amerikai unit. Társulat igazgató választmányának havi ülésére hívtak meg, *Kidder* elnök úr. Az elnök szívélyes üdvözlése után felolvastam az E. K. *Tanács* által küldött üdvözlő iratot, mit tetszésnyilvánítással fogadtak s elhatározatott, hogy választ küldjenek, mégpedig nem úgy, mint eddig, csak a titkár aláírásával, hanem hogy az elnök is írja alá. Én előszóval is köszönetet mondtam az utóköltés felajánlásáért, erkölcsi és anyagi támogatásért, melyet a Társulat eleitől fogva irányunkban tanúsított. Köszönetet mondtam a budapesti papság fenntartására nyújtott segélyért. Megjegyzem, hogy az igazgató tanácsnak két nő tagja is van: *Wellsné* asszony és *Channing* Elisabeth.

Okt. 11-én az „Unitárius Kör” gyűlésére hívtak meg *Kidder* úr s úgy nyilatkozott, hogy ha az unitarius felekezeten lappangó (latent) erő kifejlődnek s alkalmaztatnók, nagy haladást lehetne felmutatni s a világnak is javára válnék. Még beszéltek *Savage* és mások. Közbe-közbe szép kvarettek voltak. E gyűlésen a világiak rokonszenvét megnyertem egyházunk iránt.

Egy ily „Unitárius Kör” alapítása a világiak részéről, melynek központja Kolozsvár lenne, sok jót eredményezne nálunk is.

Okt. 13-án a „*Plymouth and Bay Conferentia*” voltam hivatalos. Az ekleziák (Congregation) fel vannak osztva 13 conferentiára, vagyis egyházkörre. Egy évben rendszeren 3 gyűlést tartanak. A conferentiának van egy világi elnöke, egy titkára, ki rendszeren pap és egy pénztárnoka. A hivatalnokokat csak egy évre választják. Megjegyzem, hogy e Conferentiák egymástól teljesen függetlenek és sem a Nemzeti Conferentiának, sem pedig az amerikai unitarius Társulathoz számadással nem tartoznak. Törvények nem szabályozzák. Önként, szabad akarattól egyesültek s mégis mindent a legnagyobb odaadással és áldozatkészséggel teljesítenek. A gyűlés költségeit az az eklezsia hordozza, ahol tartják. Ez alkalommal *North-Easton* nevű kis mezővárosban volt, mely egy órányira van *Bostontól*. A gyűlés programját előre ki nyomatták s az illetőknek elküldik. A gyűlést istentisztelettel kezdték, volt több felolvasás és azok felett vitatkoztak. Titkár, pénztárnok s a Nemzeti Conferentiára küldött képviselők jelentései. Az amerikai unitarius Társulat titkára az ilyen conferentiákon mindig megjelenik s felhívja adakozásra a Társulat részére. Így gyűjtök be a Társulat kiadásai befizetésére szükséges összeget. Minthogy én mindegyik ekleziába nem mehettem el, az óhajás az volt, hogy a conferentiákon, ha csak lehet, jeleniek meg, azokon ismertessem egyháztörténelmünket és viszonyunkat. A gyűlés 10 órakor kezdődött. 1 órakor következett a társasbéd a templommal összeköttetésben levő nagy teremben. Mind nők szolgáltak fel. Valami kedvesebb látvány nem lehet, mint egy ily társasösszeüvetel s egy ilyen ebéd. Mintha a jelenlevők mind egy családnak lettek volna gyermekei!

Pohárköszöntésről szó sem volt, mert nem volt szeszital és nincs is szokásban. Ebéd után újra folytatódott a gyűlés 5 óráig. A közlekedés könnyű lévén Amerikában mindenütt nagy számmal jelentek meg. Egy igen érdekes felolvasást tartott *Savageur*, a „Racionalizmus”-ról, mely

élnék vitát idézett elő. Nekem pedig igen kedvező alkalmat adott felemlíteni, hogy *Dávid Ferenc* ezelőtt 300 évvel ugyanazon állásponton állott, ezért az elvekért szenvedett már irhaldt, miket most *Savageur* hirdet. Beszédem végén mindenütt elmondtam a Miatyánkot magyarul. A legnagyobb áhitattal hallgatták. *Reynolds* Grindal titkár az amerikai unitáriusok missziójáról s teendőjéről beszélt, felhíván áldozatkészre elveink terjesztése érdekében. Az ilyen gyűlések által amerikai hitrokonaink rendkívülileg hatnak a vallásos életre.

North-Easton az emberbaráti szeretetnek egy kiváló helye s mégpedig az *Ames* család által lett azzá. Az unitárius ecclesia számára építettett egy gyönyörű templomot s paplakot 190.000 dollárral. (Ez az egyetlen hely, hol Amerikában az ecclesiának rendes paplakja van.) Építettett egy középiskolát, nyilvános könyvtárt, (felszerelve könyvekkel is), tanácsházat a község számára. Ime az amerikai szellem! Ott, aki meggazdagodik, erkölcsi kötelességének tartja jótékony célokra áldozni. S a közművelődés előmozdítása iránti érdeklődés az amerikai unitáriusoknak fő jellemvonása, miről minden városban s községben személyesen győződhettem meg.

North-Eastonban Ames Oakes hitrokonunk vendége voltam, ki még a Nemzeti Conferentián meghívott volt, hogy látogassam meg. Az *Ames* úr elődje, 1818-ban még a hátán vitte be a vaslapátokat *Bostonba* s most gyárából a világ minden részébe szállítják. *Ames* úr nagy vagyonnal bír s mégis mily munkás nevével s gyermekével együtt, s amellet mily egyszerűek! Európában grófok s báróknak is alig van olyan kastélyok, mint az övék.

Mínt hogy felkértek, hogy a gyűlés után is még maradjak ott s prédikáljak a következő vasárnap, szívesen beleegyeztem, okt. 15-én prédikáltam s a vasárnapi iskolában is beszéltem. E működésem eredménye az lett, hogy *Ames Oakes* adott 100 dollárt, *Ames Fridrich* 300-at, özv. *Ames Olivérné* 300-at s leánya *Helén* 300-at, összesen 1000 dollárt a *Channing-alapra*. *Ames Helén*, akinek csak most jutott volt nagy vagyona rendelkezésére, még a Nemzeti Conferentián nagy érdeklődést mutatott iskoláink iránt, az volt a szándéka, hogy egy tanári állomást alapítson *Ames* név alatt. Itt létezőnk abban állapotunk volt meg, hogy nyugati utazásomból visszatérve újból meglátogatom s akkor szándékát valósítja. Fájdalom e nemes céljában december 15-én történt hirtelen halála megátolta, de még van remény, hogy édesanyja leánya óhajtatást teljesíti s leánya nevére *Ames Helén* alapítványt tesz, amikor a vagyon elosztódik. Testvéreij mind gazdagok s azoknak nincs szükségük reá.

Okt. 16-án újból visszatértem *Cambridgebe*, melynek 63.000 lakosa van. *Bostonból* csak a *Charles-folyó* választja el, így *Allen* tanár úr házából egy fél óra alatt átmehettem *Bostonba*, a Társulat helyiségébe.

Még a Nemzeti Conferentia alkalmával megbeszélgettük dr. *Morison*, dr. *Hale* s *Allen* tanár urakkal, hogy mi módon lehetne legalább a *Richmond tanári tanszékre* a meglévő 3000 dollár alapot kigyűjteni. Mivel engem a Conferentián számos ecclesiába meghívtak előadásokat tartani, emített barátaim azt ajánlották, hogy az alkalmat fel kell használni a *Richmond-alap* kigyűjtésére. Én erre azt feleltem, kész örömmel leszek a segédesszék, bármit megteszek, ha egy bizottság alakul s annak ajánlata nyomán történik, annyival is inkább, mivel az E. K. Tanács utasításul adta, hogy csakis az ők indítványukra lépjek fel valamely célra segélyt kérni. A nevezett bizottság megalakulását elhatározták. Én pedig addig *Richmond Karolina* szíves meghívása folytán okt. 18-án *Providence*-ba mentem, mely csak 1 és fél órányira van *Bostontól*. A *Naragenses-öböl* mellett, regényes fekvésű *Providence*- a Massachusettsi-államból való lási meggyőződése miatt előldözött *Williams Roger* alapította, 1636-ban s hátából *Providence*-nak, Isteni gondviselés városának nevezte. Lakóinak száma 112.000. Mily boldognak éreztem magam, midőn *Richmond Anna* hajlékába beléptem! Itt vagyok tehát, így kiálték fel, ama nemeslelkű asszony szobájában, akinek jótékonyága

és áldozatkésztsége nem ismer geográfiai vonalakat, sem fajkülönbséget! *Richmond Annának* hat élő gyermeke maradt. A legkisebb leány, *Karolina* nénevél özv. *Persons* névvel az ősi házban lakók. Másnap okt. 19-én meglátogattam a család többi tagjait is, kik nagyon szívélyesen fogadtak. *Richmond Walter*, a legidősebb fiú meghívott délután hat órára ebédre. *Richmond Walter* egyike a legneveltebb embereknek, modern, megnyerő a szerény, mint egy gyermek. Gazdag könyvtára a legválogatottabb művekből áll. Ebéd alatt s annak folyamán alatt is hazánkról, az unitáriusokról s különösen iskoláinkról kérdezősködött. Ebéd végeztével 6 gyermeke közül a legidősebbik, kinek nagy hajlandósága van a nyelvészetre, a magyar nyelv sajátosságairól kérdezősködött, kért, hogy írnam le neki a *Miatyánkot*, s az ABC-t. Én szívesen megírtam, sőt a kiejtésére is megírtam néhány percre alatt. Míg ezek történtek, *Richmond* úr szobájába ment, visszatérésekor fia előállított magyar nyelvtudományával. Ekkor engem felszólított, hogy követném egy pár percre. Mikor szobájában voltunk s helyet mutatott számomra, így szólt: Mennyi kellene még az édesanyám által 1875-ben tett alapítványához, hogy állandósítva legyen? Biz, ahhoz még sok kellene, hogy 10.000 dollárra felmenjen, mint tervezve van. Megérkezésem óta eddigi tudomásom szerint szept. 26-án *Lowell* kisasszony adott 100 dollárt, okt. 2-án egy névtelen 90 dollárt. *Wigglewith* asszony 50 dollárt, *Richmond Karolina*, az ön testvére 300 dollárt, névtelenek 400 dollárt. Megérkezésemkor, amint a segéditkár mondta, 3000 dollár volt. Különben, ha 8 vagy 9000 dollár gyűlne is ki, az is elég lenne egy tanári fizetésre. Ekkor tárcájából kivess egy utalványt s nekem átadva, így szól: Ime 5000 dollár, ez úgyhiszem elég lesz az édesanyám által tett alapítvány állandósítására. Én annyira meg voltam hatva és elámulva, hogy alig tudtam szóhoz jutni! Zavaromból *Karolina* testvére mentett ki bejövetelevel, kérdezve, hogy magok mit csinálnak itt ketten.

Ekkor mutattam az utalványt, ő testvére nyakába borultva és megcsókolva így szólt: Te kedves anyámnak méltó fia vagy. E megindító jelenet örökre feledhetetlen lesz életemben. Hogy a család tagjai szép összeggel járulnak az alaphoz, azt gondoltam, de ennyit hogyan is mérészeltem volna remélni.

Valójában mely tisztelettel kell meghajolnunk az áldozatkésztségek és buzgóságnak e nagyszerű és hámulásra méltó nyilvánulása előtt. Ime egy férfi, kit az unitárius nevezeten kívül semmi más érdek sem kapcsolott hozzánk, 5000 dollárt adományoz nevelési céljainkra. Vajha e nemes példa felemelne minket s mindnyájan a lelkesültségnek s vallásunk iránti buzgóságnak arra a magaslatára, honnan egyedül mondhatunk méltó köszönetet e nemeslelkű férfinek, *Helke* testvéreinek. Nem tudnám leírni az érzelmeket, melyek azon este lelkem-t átjárták. Csak így sóhajtoztam, Istenem, mily nagy és nemes lelkek társaságába jutottam.

Másnap *Richmond Karolin* 128 és *Persons* né a magá s két gyermeke nevében 100 dollárt adtak. Én azonnal sürgönyöztem *Allen* tanár úrnak a sikerről s kértem, hogy a *Richmond Anna* tanári szék helyett a *Channinget* tegyék be a szándékolt felhívásba. A kapott összegekkel is még 784 dollár hányzott 10.000-ig, de én úgy is az öröm miatt nem tudtam hova lenni. Mikor másodsor mentem *Providence*-ba, — mert ez alkalommal *Richmond Walter* így szólott *Karoline* testvérehez: Vajjon mit gondolsz, nem jobb lenne-e ha *Kovács* tanár úr egy kerek összeget vinne magával, ámbár azt mondta, az is elég. T. i. 10.000 dollárt s a 784 dollárból *Richmond Walter* adott 534-et és *Richmond Karolin* 250-et. Igaz, a fentebbiek szerint általam begyűlt a *Richmond Anna*-alapra összesen 7000 dollár, vagyis 1 dollárt a mi pénzünk szerint 2 frt. 50 krajcárba számítva, 18.500 frt. Egyszermind azt is kieszközöltem, hogy az összeget *Kolozsvárt* kezelhessük s tényleg már a 10.000 dollár vagy 25.641 frt. birtokunkban is van.

A „*Christian Register*” c. hetilapban a nemeslelkű családnak nagybecsű adományát azonnal megköszöntem addig

is, amíg az E. K. Tanács a maga részéről kifejezheti köszönetét.

Okt. 20-án a „Brown University” látogattam meg s *Brancroft* angol irodalmi óráján a magyar irodalomból előadást tartottam. Meglátogattam a Richmond Anna sírját is.

Okt. 21-én azzal az igérettel búcsúztam el a kedves Richmond családtól, hogy még egyszer meg fogom látogatni. Providenceből két óra hosszat tartó gyönyörű tengeri út után, értem a new-porti kikötőbe, hol *Wente* Károly lelkes várakozott reám. *New-Port* tengeri fürdő város, de reám nézve az birt legnagyobb vonzerővel, hogy *Channingnek*, az emberiség egyik legnagyobb prófétájának születéshelye. Okt. 12-én délelőtt a *Channing-émléktemplomban* beszéltem. E templomot a nagy ember százados évfordulójára építették vörös márványból, 1880-ban. Ha a nemzeti Conferentia gyűlésén, vagy a *dr. Hale* templomában életem legszebb kiváltságának tartottam beszélni, mindnek tarttam azt, midőn a *Channing-émléktemplomban* beszélhettem. Megvallom, ama váltakozó érzelmekről, melyek egész valómat e szöszökön átjárták, számot adni nem tudok. Nekem igen kedvező alkalom nyílt a hallgatóságra hatni. *Wente* Károly úr is a legrokonszenvesebben beszélt a magyar unitáriusokról úgy, hogy ez az egyike volt a legemlékezetesebb istentiszteletnek. *Weate* úr azt az óhaját fejezte ki, hogy méltóan járuljanak a *Channing* nevének *Meggyorországon leendő megőrkítéséhez* s éppen ezért ez alkalommal adakozásra nem is hívja fel. A nők bizottságot alapítottak, hogy tombolajáték által gyűjtsenek a *Channing-alapra*. *Wente* úr 300 dollárt biztosít e célra. A vasárnapi iskolában is beszéltem délután, meglepetve olvastam később a „*Christian Register*” febr. 1-én megjelent számából *Wente* úr e tudósítását: „*Kovács* tanár úr ittlétekor a vasárnapi iskolában felemlítvén, hogy mily kevés költséggel tanulnak a szegénysorsú gyermekek iskolákban, elhatározták, hogy megtakarított pénzükből egy szegény tanuló számára 10 dollárt (25 frt.) gyűjtenek. Tanítójukat felkérték pénztárnoknak. A névezett összegnek már felénél több begyűlt. Ime egy szép módja a külföldi misszióknak az unitáriusok részére.

Másnap meglátogattam *Channing* születése házát, mely jelenleg árva gyermekek számára van berendezve. Megjártuk azokat a helyeket, melyek *Channing* nevével kapcsolatban vannak. Ugyane napon *Franch* gazdag unitárius nagy ebédet adott, hol sok kitűnő tudós volt jelen. *Spencer* Herbert is.

Wente Károly egyike a legkitűnőbb unit. papoknak s *New-Portban* szép tere van az unitárius elvek terjesztésére, mert különösen nyáron sok vendég van. *New-Portból* visszatérve, megint *Cambridgebe*, okt. 25-én a *Norfolk Conferentia* gyűlésén beszéltem, *Miltonban*, ahol *dr. Morrison* az egyik pap. Mivel ez éppen olyan, mint a fentebb leírt helyi conferentia, a gyűlés menetét nem írom. A társulat titkára ezen is jelen volt. Ez alkalommal *Walcott* asszony Bostonból 100 dollárt adott a *Channing-alapra*. Okt. 28-án *Nordboroban* beszéltem, hol az *Allen* úr apja paposkodott nagyon sokáig s különösen az ő rokonai szíves meghívására mentem oda. Aztán, *Westboroban* egy gyermekjavítóintézetet meglátogattam.

Novemberre a fent említett bizottság *dr. Morrison* János elnöklété alatt megalakult, mely meleg hangon beszélt iskolánk ügyéről s a magyar unitáriusokról. S engemet mint az ügynek képviselőjét ajánl a hitrokonoknak. Örömet fejez ki a bizottság, hogy a *Richmond tanári szék* már állandósítva s így a hitrokonok figyelmébe a *Channing tanári alapot* ajánlja, amely 1878-ban megszűnt volt. E felhívást ki nyomatva a bizottság s a Társulat titkára azokba az ecclesiákba, hova menendő voltam, megküldötte. Utótervetem megállapítva kitűnt, hogy én csak januáriusra kerülhetek vissza *Bostonba*.

Az unitarizmus zöme *Uj-Angliában* van. *Központja* *Boston*, hol 31 templomban hirdetik az unitárius elveket. Nyugaton most kezd nagyban terjedni az unitarizmus. Eppen azért azt kívánják, hogy a nyugati ecclesiákat okvetlenül lá-

tozassam meg, mert azokra jó hatással lesz, ha megismerkednek három százados multunkkal s látják, hogy az unitarizmus nem új mozgalom.

Eszerint november 3-án elindultam, mégpedig *Kanadába*, *Montreal* városába, melynek 140.000 lakosa van. Nagyon hasonlít *Budapesthez*. A *Szent Lőrinc-folyón* 9194 láb hosszú híd van, melyet a világ nyolcadik csodájának neveznek. *Montrealban* nagyon sok a katolikus. Az unitáriusoknak egy szép templomuk van, lelkeszük *Barnes* Vilmos, jeles szónok és író. *Melson* János úrnál voltam szállva. Nov. 5-én délelőtt beszéltem s másnap a lapok közölték az unitarizmus történelmét Erdélyben stb. A *Cleval Collidge* igazgatója, ki nem unitárius, estélyt adott. *Dr. Hunt* hitrokonunknál is, ki európai híres geológus többször voltam. *Dr. Hunt*nak volt a vendége *dr. Szabó* József is, jelenlegi egyetemi rektor *Budapestben*. A montreali látogatásom 200 dollárt eredményezett a *Channing-alapra*, melyet még onnan beküldöttem *Burrage* pénztárnokhoz *Bostonba*.

Nov. 8-án elindultam *Buffalo* városába, mely az *Ontariótól* mellett van. Utközben *Tarentóban* meglátogattam az unit. papot s egyes hitrokonunkat. Ekkor néztem meg a *Niagara-vízesést* is, mely a világ legszebb látványa. *Buffalo*-ban nov. 11-én beszéltem. gyönyörű templomukban. Ezelőtt egy évvel építette az ecclesia, 50.000 dollárba került. A lelkesz *Cutter* György kitűnő szónok s nagyon népszerű ember. Egy pár év alatt hatalmas ecclesiát teremtett. A *Channing-alapra* 135 dollár gyűlt be.

Buffalóból *Ann-Arbor* városába mentem. Utközben meglátogattam *Detroit* városát (Kanadában) az ottani unitar. ecclesiát. Ide is egy új templomot terveznek. Az ecclesia egyik tagja 10.000 dollárt adott s így hamar felépíthetik. *Ann-Arbor* a michigani államban van s különösen egyeteméről nevezetes. Ezért is állottam meg egyfelől, másfelől pedig hogy megismerkedjem az unit. atyafiakkal is. Az egyetemi tanárok nagyobb része unitárius. A magyar alkotmányból felolvasást tartottam. Az unit. ecclesia egészen új templomot is most építettek a Társulat segélyével. Még nem is volt felszerelve, hanem azért összegyűltünk s én beszédet intéztem hozzájuk, melyre *Sunderland* tudós lelkesz meghatóttan válaszolt s üdvözléte! küldet magyar hitrokonainak általam.

Ann-Arborból utamat folytattam kitűzött helyemre *Chicagoba*, hova, nov. 18-án érkeztem meg s ott időztem nov. 25-ig. Most már olyan messze voltam *Bostontól*, mint ide *London*. *Chicago* nyugatnak fővárosa, több mint 500.000 lakossal. A Michigan tó mellett, mely olyan, mint a tenger. Ezelőtt 40 évvel csak 12 ház volt *Chicagoban*, azonkívül 1871-ben kétharmada leégett. Ennél hámulaosabb város aligha van a világon. 22 vonat megy be a városba. Az unitáriusoknak négy ecclesiájuk van, továbbá itt van a *Channing-kör* helyisége, melyben unit. műveket tartanak s olyan missziót gyakorol, mint a *Bostoni Társulat*. Itt lakik a nyugati Conferentiák titkára is *Jones* úr, ki egy lelkes apostola az unitarizmusnak, melynek szép jövője van nyugaton. Nov. 19-én este a négy ecclesiából mind összejötték a „*Messia*” templomba, ahol előadást tartottam. Sem ebben, sem pedig az *Unity*-ecclesiában nem volt pap, így *Jones* titkár rendezte. A *Channing-alapra* az ecclesiák támogatásukat megígérték. Az unit. nőegylet pedig, ahol szin'én beszéltem, *Wilkinsonné* elnöklété alatt egy bizottságot alapított, melynek célja lesz a *Channing-alapra* gyűjtést eszközölni. Voltam az unit. kör gyűlésén és előadást tartottam a *Filozófiai Körben*.

Nov. 21-én *Madison* városába rándaltam, mely egy napi távolságra van *Chicagótól*, hogy az ottani *Wisconsin*-egyetemet meglátogassam. Az egyetemen több előadást tartottam a székelyekről, magyar hűbérrendszeréről stb. Az unit templomban is beszéltem. Az egyetemi tanároknak majdnem fele unitárius. Itt tanár *Allen* Henrik úrnak a testvére, *Allen* Vilmos. Visszatérve *Chicagoba* elindultam *St. Louis*-ba, mely a *Mississippi-folyó* mellett van s ez a leg'avoalabb város, melyben nyugaton voltam. Nov. 26-án beszéltem a gyönyörű új templomban, mely 120.000 dollárba került. Az unitariu-

sok itt nagy befolyással bírnak. A Washington-egyetemet itt alapították, melynek rektora a tudós *Elliot*. Itteni látogatásom eredménye a *Channing-alapra* 150 dollár. *St. Louis* egy akkora város, mint *Chicago*. Van egy tudós magyar rabbi is itt, *Somesheim*, ki öt dollárt adott a *Channing-alapra*.

St. Louis-ből *Cincinnati*-ba mentem, hol a nemzeti Konferenti titkára, *Tayere György* a lelkész. Dec. 3-án itt beszéltem s a *Channing-alapra* 200 dollárt ígértek.

Cincinnati-ből megint északra vettem utamat. Dec. 10-én *Cleveland*-ban az *Erie-tó* mellett levő gazdag kereskedővárosban beszéltem, melynek eredménye 75 dollár lett. *Garfieldnek* az Egyesült Államok elnökének özvegye szintén jelen volt a templomban. Látogatást is tettem nála. *Cleveland*-ban sok magyar van s meglepetésben részesültem, mikor a beszéd végeztével magyarul szóltak hozzám. Itt lakik az unitáriusoknak egy nagy pártfogója *Wade* úr, ki 350.000 dollárt ajánlott fel egy ottan felállítandó unit. papnevelőintézetre.

Cleveland-ből *Meadurville*-be mentem, hol az unitáriusok papnevelőintézetében előadásokat tartottam, valamint a templomban is. Ez egyike volt az amerikai utazásom legkedvesebb emlékének. E működésemről a „*Keresztény Magvető*” 1883. évi január-februári füzetében az igazgató által a kolozsvári unitárius tanárokhöz intézett üdvözlő iratában van leírva, azért nem reflektálok rá.

Dec. 15-én *Washington*-ba, az Egyesült Államok fővárosába mentem s egy hétig a *Dallné* asszony vendége voltam, kinek férje minket is két ízben meglátogatott. *Shippen* lelkész úrnak egy sürgöny következtében *Boston*-ba kellvén mennie, az egész istentiszteletet én vezettem dec. 17-én. A gyönyörű új templomban, melyet ezelőtt három évvel építettek, nagy hallgatóság volt. A kongresszus tagjai közül is sokan ott voltak. *Shippen* úr a *Channing-alapra* 200 dollárt biztosított. *Washington*-ban voltam az elnökéül, a kultuszminiszternél, a *Smithsonian-intézet* tanárainál.

Dec. 24-én *Baltimore*-ban beszéltem, e templom arról nevezetes, hogy *Channing*, 1810-ben itt tartotta volt nevezetes papszentelési beszédét, mely a híres unit. mozgalmat elindította. A *Channing-alapra* 100 dollár gyűlt be. Még december 24-én délután elindultam *Philadelphía*-ba s este ottan beszéltem az *Ames* úr templomában. Ennek eredménye 100 dollár. A *Friends-lyceumban* egy felolvasást tartottam Magyarországról általában.

Philadelphía-ból *New-York*-ba mentem, hol az év utolsó s első napját töltöttem s intézkedést tettem, hogy mikor tartásak előadásokat.

Januárius 1-én újra visszakérültem hosszú vándorlásomból *Cambridge*-ba s *Wellsné* asszony szíves meghívása folytán szállásoma: *Cambridge*-ből áttettem *Boston*-ba. Ez időtől fogva január 26. mindennap annyira el voltam foglalva nyilvános gyűlésekben, magános estélyeken, hogy alig-alig győztem.

Január 7-én délelőtt *Lowel* városában kétszer beszéltem, s ugyanazon a napon este *Lawrence*-ben szintén. Az elsőben 200, a másodikban 100 dollárt ígértek.

Január 14-én *Salem* városában voltam, hol ámbár csak 20.000 lakossal bír, régi unitárius templom van. Délelőtt a *North-Society*-templomban prédikáltam, honnan 250 dollár gyűlt be. Este pedig felolvasást tartottam Magyarországról, művelődéséről, lakóiról, mely alkalommal a négy ekklesia hívei mind evültt voltak. *Salem*-ből még a *First-Society* adott 100 dollárt, a más kettő ígért szintén 100-at.

Január 15-re igazgatótanács-ülésre voltam hivatalos, ezuttal utoljára. Ez alkalommal újból megköszöntem a testvéries rokonszenvet egyházunk iránt s irányomban tanúsított vendégszeretetet. Felkértem a *Channing tanári alap* gondozására, a *Richmond-alap* helyett s felhívtam figyelmüket a budapesti papság ügyére, miket szívesen meg is ígértek. Az elnök szíves Istenhözadót mondott s felkért, hogy előszóval is biztosítsam az E. K. Tanácsot állandó rokonszenvekről.

Január 21-én délelőtt *Semmerville*-ben beszéltem, honnan 20 dollár gyűlt be. Délután 4 órakor a *Rufus Ellis* tem-

plomában *Boston*-ban, melynek eredménye 228 dollár. Este pedig az egyetemen tartottam előadást. *Boston*-ból az *Arlington* ekklesiából szintén bejött 300 dollár.

Január 25-én kellemes meglepetésben részesültem. Ugyanis a bostoni környéki unitárius ekklesiák egy búcsúestélyt rendeztek tiszteletemre, mely alkalommal egy díszokmányt adtak át, melyen elismerésüket nyilvánítják szolgálatomért, egyszersmind üdvözlőlevelüket küldik a magyar unitáriusoknak. Ugyanez alkalommal 500 dollár jutalmat adtak, családom s könyvtáram számára, minthogy az ünnepély folyama az idej január-februári füzetekben le volt írva, én csak az okmány tartalmát mellékelem ide a következőkben:

„A bostoni unitárius egyházak által *Kovács* János tanár tiszteletére a bostoni második templomban, melynek lelkésze *Tiszt. Horton E. A.* úr, 1883. január 25-én csütörtökön este rendezett búcsúünnepélyen. Elnök dr. *Morrison H.* János.

Egyhangú szavazattal elfogadott határozati javaslat:

Hogy *Kovács* János tanár ez országban tartózkodás alatt megnyerte mindazok nagybecsülését és őszinte barátságát, akik vele személyesen megismerkedtek, nyilvános beszédeit tekintettel az előadói tehetségére, elismeréssel, az általa ékesen tolmácsolott magyarországi szabadelvű keresztény nevelésügye iránti mély érdeklődéssel és a vallási és politikai szabadság fenntartásáért és ama törekvésekért, hogy az értelmi művelődés magas színvonalára eljussanak és azt megalapítsák, honfitársai iránt megújított rokonszenvel hallgatták.

Hogy *Kovács* tanár kéressék fel magyar testvéreinknek, különösen az erdélyieknek a mi baráti érzelmeink biztositását irányunkba s mély érdeklődésünket jólléteikért és legjobb kívánatainkat úgy anyagi, mint szellemi haladásukért.

Dr. Morrison János elnök,
Dr. P. Peabody András,

Hereford Brook titkár

Dr. Freeman Clarke Jakab,
Dr. P. Kidder Henrik

A határozati javaslat indítványozói és ajánlói.

Jan 26-án dr. *Clark* adott búcsúebédet, melyen sok pap vett részt. Ugyanazon nap este búcsút vettem *Boston*-tól s *Providence*-be egy néhány napot töltve s kétszer előadást tartva. *New-York*-ba mentem s itt voltam febr. 14-ig *New-York*-ban a *Coller*-templomban beszéltem febr. 4-én, melynek eredménye lett 100 dollár. Febr. 10-én pedig *Brooklyn*-ban, hol 300 dollárt adtak a *Channing-alapra*. S ezzel misszióm be volt fejezve. A *Channing-alapra* adakoztak még: *Sermone* asszony, *Medfort*-ból 50 dollárt, egy névtelen *Boston*-ból 50 dollárt, egy másik névtelen 6 dollárt. Eszerint 1883. április 31. a pénztárnok jelentése szerint befolyt tényleg a fennebbiek kimutatása alapján 3574 dollár az ekklesiákból, melyeket fennebb elősoroltam biztosítva 1350 dollár, vagyis összesen 4924 dollár, a mi pénzünk szerint 12.000 forint. Ha ideszámítjuk a *Richmond-alapra* bejött 18.500 frt. anyagi eredménye utazásomnak 30.000 s néhány száz forint.

Kilátásba van helyezve még *Chicago*-ból, a *Savage* úr templomából. *Justisne* asszony a *Channing-alapra* leánya részéről, a *Brown Adél* részéről *Providence*-ből. Továbbá a *Kidder Henrik* a Társulat elnöke s *Channing* tanári alap bizottságának tagja szintén ígérte, hogy hozzá fog járulni, de most frt 5000 dollárt a tervezett új unitárius épületre. Nekem erős reményem van, hogy egy év leforgása alatt megtehetem végjelentésemet a *Channing* tanári állomás sikeréről. Hogy minő erkölcsi előnye s haszna van küldetésemnek, legyen szabad a következő idézetet idecsatolnom.

The following Resolution was unanimously adopted at the meeting of the London Ministers Conference Held in dr. *William Library Grafton St. London* February 26 sh. 1883 the Rev. I. L. Marshall in the Chair.

It was moved by the Chairman seconded by the Rev. Professor *Drummond L. L. D.*

That this meeting heartily welcomes the visit of Professor John Kovács on the present occasion and while congratulating him on the successful accomplishment of the good work, which brought to do among the Liberal Churches of the United States, begs him to convey to the Buctven on his return to Transilvania the Expression of the warmest interest which the Conference feels in the prosperity and usefulness of the Hungarian Churches, and its sincere desire that such kindly visits from time to time may strengthen the ties of attachment between the Free Churches of Hungary and our own.

Phos. L. Marshall.
Chairman.

Henry Jerson
Secretary

Az „Unitarian Reviews“ — unitárius szemle — folyóirat 1883 febr. füzet 164—165 lapokon a „Magyar Unitáriusok“ című cikkben Barber Henrik szerkesztő ezeket írja:

Kovács János tanár amerikai missziója, jelenléte és szava Conierentiainkon és számos eoclesiáinkban új érdekeltséget keltett közöttünk a magyar unitáriusok irányába és nagy mértékben erősítette a hitrokonsági szeretet érzelmét az unitárius hitet vallók eme legtávolabbi és legrégibb felekezete iránt.

A magyar unitárius egyházak történelmében, amint azt Kovács tanár népünkkel keleten és nyugaton megismertette, sok hősiés, rokonszenves, sőt tragikus részlet van, de különösen megjegyzésre méltó reánk nézve az, hogy ámbár oly messze és nagyon sokáig elszigetelve voltak az angol és amerikai unitáriusoktól, mégis e távoli testvéreink hasonlóságot hoztak nekünk hitbeli, hanem egyéb tulajdonságaikra nézve is. Mi bennök feltaláljuk ugyanazon irányokat és jellemvonásokat, melyek nálunk az unitárius mozgalmat létrehozták, feltaláljuk a polgári és vallási szabadság iránti lelkesedést s az erényes családi életet.

Különösen örvendünk, hogy a nevelésügy iránt annyira buzgólkodnak, amely szintén kiváló tulajdona az angol és amerikai unitáriusoknak is.

Kovács tanár a kolozsvári főiskola iránt is élénk rokonszenvet keltett s örömmel jelezzük, hogy reményteljes kilátás van arra is, hogy a Channing tanári alap is rövid idő alatt kigyűl. Ez a hitrokonsági szeretetnek és érdeklődésnek egy másik kapesát fogja képezni a Richmond tanári szék és a Channing művei kiadására korábban nyújtott segély mellett.

Kovács tanár jeles beszédei s megnyerő társadalmi tulajdonai által segített szilárdítani és kedvessé tenni a közünk fennálló testvéri köteleket, mely ezúttal erősebb és öntudatosabb lesz szívünkben, mint azelőtt. Mi hisszük, hogy hazatérése s munkássága által a magyar unitáriusok testvéri szeretetének érzelme is bensőségteljesebb lesz az amerikai hitrokonság iránt, mint az ő idejövetele által azzá lett a miénk. Mi hisszük, hogy jövőre rövidebb időközökben üdvözölhetjük egyiket vagy másikat közülük a mi körünkben.

Febr. 14-én elindultam New-Yorkból s 23-án szerencsésen megérkeztem Liverpoolba s onnan Londonba, itt a Társulat titkára meghívott a londoni papok gyűlésére ahol üd-

vözlő iratot állítottak ki, hogy hozzam el az E. K. Tanács számára, mit is idemlékelni van szerencsém.

A londoni papok gyűlésén, mely 1883 febr. 26-án a dr. Williams-könyvtár helyiségében tartott Marshall Tamás elnök által indítványoztatott s dr. Drummond tanár által ajánlott következő határozati javaslat fogadtatott el egyhangúlag:

„Hogy e gyűlés szívből üdvözli Kovács tanárt a jelen alkalommal s midőn gratulál neki amaz üdvös munka sikeréért, melyet az Egysült Államok szabadelvű egyházában végrehajtott, egyszersmind felkéri, hogy hazatérésekor fejezze ki hitrokonsainknak a legmelegebb érdeklődést, mellyel a gyűlés a magyar unitárius egyházak iránt viseltetik s azt a hő óhajást, hogy ily szívélyes látogatások által időről-időre szilárduljanak a ragaszkodásnak ama kötelekei, melyek a magyar s a mi szabadelvű egyházainkat összefűzik.

Marshall L. Tamás elnök.
Jerson Henrik titkár.

Londonból egyenest Dover-Calais, Köln s Bécsen át Budapestre jöttem, hová márc. 1-én érkeztem testben s lélekben kimerülve. Budapestben ottani hitrokonsainknál márc. 4-én szóbeli jelentést tettem, úgyszintén a kultuszminiszternek is, ki igen örvendett utazásom és működésem felett. Márc. 7-én pedig félévi távollét után újból visszaérkeztem Kolozsvárra.

Ime vázlatos jelentésem Mélt. és Főt. E. K. Tanács! Célom az volt, hogy a Nemzeti Conferentia és az Unit. Társulat szervezetét, működését, amerikai unitárius papság munkásságát, társadalmi állását külön írjam le a Keresztény Magvetőben.

Most pedig biztosítani kívánom a Mélt. és Főt. E. K. Tanácsot, ama mély és valójában testvéries rokonszenről és érdeklődésről, mellyel amerikai hitrokonsaink az E. K. Tanács és általában a magyar unitáriusok iránt viseltetnek. E rokonszenvennek felbresztésére végzetlen sokat tett Dall, dr. Morrison Robert, dr. Hale s mindenekfelett Alen Henrik tanár úr. En személyes jelenlétemmel, szavaimmal, csekély tehetségem szerint igyekeztem a gyúanyagot lángralobbantani, hogy az mennyire sikerült, annak elbírálását a Mélt. és Főtiszt. E. K. Tanácsra bízom.

En minden emberi erőt meglettem, hogy az E. K. Tanács bizalmának megfelelek. Vallásközönségünknek némi hasznót tegyek úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben. En leszámítva a lelki aggodalmakat, miket családomért kiállottam, valóban boldog voltam amerikai hitrokonsaink között s szerencsés halandónak tartottam magam, hogy ez utat minden veszély nélkül megjárhattam. Ezt pedig, hogy megtehettem, az E. K. Tanács bennem helyezett bizalmának köszönhetem, hogy engem ama nagy és művelt nemzet fiaikhoz képviselőül elküldött. Fogadja tisztelem és hálás elismerésem kifejezését, hogy bizalmával megajándékozott.

Teljes tisztelettel lévén a Mélt. és Főtiszt. E. K. Tanácsnak alázatos szolgája:
Kolozsvár, 1883. augusztus 20-án.

Kovács János s. k.

A hatvanéves Sziklay Ferenc

Az elsőként visszatért felvidéki magyarság kettős ünnepeit ül ezen az őszön. Öt évvel ezelőtt megtörtént a végzetes varázslat; öt esztendeje ezekben a napokban túlaradó szeretettel, lázas lelkesedéssel ölelte egy nép magához hazatérő fiait. A mértéktartó, de fokozott szociális igényű, sérényen munkálkodó felvidéki nép az ötödik évfordulón áhíltatos hazaszeretettel emlékezik a visszatérés történelmébe változó mozzanataira s ha lehet még mélyebbről hangoztatja szociális és kulturális kívánalmait, még őszintebben képviseli a szellemi reformgondolatot s még elszántabban igényli a gyökéres társadalmi megújódást, mint ezelőtt öt éve, ami-

kor átlépett a virágos diadalkapun.

A világot s benne a magyarság világát ért rendkívüli megpróbáltatások kétségtelen nyomot hagytak az északi magyarság lelkületében. Annál mélyebb nyomot, minél közelebbről érintette és érinti népünk jövődjét az apokaliptikus vihar széljárása. De mint minden kisebbségi sorsot élt közösség, e táj lakói is megedzödtek a nehéz és felelősségteljes életforma vállalásában. A lelkiismereti szabadság és nemzeti öntudat szavára hallgatnak csupán s ez biztos irányítójuk az egyre sötétülő európai láthatáron. A magyar önismeret útját járják mindazokkal, akik múltó politikai diva-

tok helyett örökérvényű eszmék szolgálatába állították életüket s azok művéből merítenek erőt, ihletet és útmutatást, akik úgy teljesítették a mindnyájunkra kötelező iratlan parancsot, hogy eredményeikből a magyar kötelességteljesítés bevehetetlen vára, a szellemi ember oltalma és menedéke épült.

Ilyen alkotó és útmutató egyéniség Sziklay Ferenc, a felvidéki magyarság vezető kultúrpolitikus, akinek hatvanadik születésnapja egybeesik a hazatérés ötödik évfordulójával. A nemzethez való megtérés és a kisebbségi sors egyik szellemi irányítójának ünnepnapját együtt üli a Felvidék magyarja s ebből az alkalomból igaz szellemi kötelességünknek tartjuk Sziklay Ferenc életművének méltatását, hogy a magyar nemzetpolitikai kérdések vizsgálói teljes képet kapjanak arról az áldozatos és nagyszerű kultúrmentőről, mely az ő nevéhez fűződik s amelynek oly nagy szerepe volt abban, hogy a felvidéki magyarság megállotta a trianoni tűzpróbát és töretlenül tért vissza a nemzeti közösségbe.

Chateaubriandnál olvassuk, hogy az ember akaratlanul elfogódottá válik, ha arról kell szólnia, akéhez az érzelmeiken túl a szellem mindennél erősebb kötelekei fűzik. Ezzel az átérzéssel vetjük papírra e sorokat, mert Sziklay Ferencben kimagasló emberi erényein kívül a magyar nemzetpolitika kivételes képességekkel felruházott polihisztorát tiszteljük, akit egy későbbi és higgadtabb kor bírálata az Egánok és Bartha Miklósok mértékével mér majd.

Kövy Ernő, a fiatal helyettes tanár, Sziklay Ferenc egyik regényének hőse a felszínes héke utolsó éveiben diákjai és kis városa lelkiületében különös változásokat észlel. A fiatal lelkek mélyén idegen erők vernek sátrát, a polgárok egyneműlye kettős életet él s egy távoli hatalmas Harmadik az egyenletlenkedés és faji ellenszenv magvát ülteti el azoknak tudatában, akik nemrég még felbonthatatlannak látszó közösségben éltek a város magyar lakóival. Kipirult ifjú arcok, akik azelőtt is szabadon élhettek faji egyéniségüket, most titkos gyűlésekre járnak és az uszítás költőit szavalják. Jónévű kereskedők üzlet helyett politikát cserberélnek s a Kárpátok felett láthatatlan árnyak nőnek, melyek lassan megülik a tájat és szorongással töltik el a tisztán látók szívét. A fiatal tanár valami nagyot és emlékeztetést szeretne véghez vinni. Elébe állni az árnyak, mely feltarthatlanul közelít, visszafordítani a megtévesztett és eltántorított lelkeket, új értelmet adni egy évszázados kapcsolatnak, ez Kövy Ernő nagy életábrándja, amit fölényesen keresztülhúz egy áthelyezés. A helyettes tanárnak az országnak átellenes szegletében kell kezdeni a jövő tanévet, mielőtt még megindíthatna volna a fenyegetett táj szellemi mentőakcióját.

Igy járt az ifjú Sziklay Ferenc is. Sorsa egymástól száz kilométerre fekvő állomáshelyekre szólítja. Különböző tájak, ellentétes véraljakok, más és más társadalmi és faji kérdések kerülnek vizsgálódása görcsöve elé. Csupán két azonosságot észlel. Az első: a peremterületeken végromlással fenyegető erők sorakoztak fel. A másik: a magyarság északon vagy délen egyaránt nem ismeri fel önönhelyzetét s képtelen a társadalmi szellemi és politikai ellentámadásra. A megoldatlan sorskérdésekről tanulmányaihoz menekül a fiatal tanár. Értékes esszéket ír a magyar tragédia fejlődéséről, az aranyjános magyar versről s maga is megpróbálkozik egy népi eposz-kísérlettel. Kolozsvár és Fehértemplom az első irodalmi zsengek színhelye, de Pozsony a megállapodás és Kassa a kibontakozás városa Sziklay életében. Az író korosztálya fenékgig őríti a békeidők poharát. Ő tanul, örök utitársak művein nevelődik s a zenében keres vigaszt és magyarázatot. Egész ifjú kora a harmónia utáni nagy vágyakozásban telik el s az eszményi szépség és gondolati csiszoltság hódolata oly mélyen gyökeredzik lelkében, mint a az antik Athénben élne s nem a megrendült és szétszaggatott Középeurópában.

Amikor kisebbségi sorsba zuhanó szülőföldjét sokan sietve elhagyják, a menekülők vonata nélküle gördül ki a síneken. Messzina sir az éjszakában — skandálja jó Merényi Gyula, az új sors halovány költője s a polgári nyugal-

muktól, életformájuktól, állásuktól megfosztott kisebbségi magyarok céltalanul és meghasonlottan indulnak a végtelennel látszó útnak. Új foglalkozások születnek s a változott viszonyok közepette szótlan lemondással vállalják méltatlan helyzetüket a kisebbségi korszak szellemi előőrsei. A tanár, aki elveszti állását, az első kisebbségi napilap szerkesztője, akinek lapját az új hatalom betiltja, hónapokon át mozihegedűsként keresi kenyerét. Mászt megtörne s talán küldetésétől is eltérítene az anyagi szükség és társadalmi elnyomottság, Sziklay Ferenc számvetése az élettel ezekben a hónapokban dől el. Amikor 1922-ben a Prágai Magyar Hírlap tűzhelye körül találkoznak azok, akik a magyar kisebbségi politika vezetésére vállalkoztak, Petrogalli Oszkár már reábizza kulturális ügyek intézését.

Ahhoz, hogy Sziklay Ferenc kultúrpolitikai munkásságát felmérhessük, ismernünk kell a „prevrát” utáni Felvidéket. Két sarkpontja van a nehezen foganó kisebbségi kultúrának, Kassa és Pozsony, a kultúrzóna két szélén. Az egyikben a műkedvelő írók, a másikon emigránsok szerveződnek a huszas évek elején. Az emigránsok és dilettánsok harca — írtuk évekkkel ezelőtt a felvidéki irodalomtörténetben — akkor kezdődött, amikor a nemzeti alapon álló műkedvelő irodalom és a Budapestről emigrált neves írókkal rendelkező, de politikailag megbízhatatlan emigráns gárda megütköztek. Mert az emigránsok kezdetben határozott anyagi és szellemi fölényben voltak; az ellentábornak alig volt számba vehető szellemi fóruma. De a Bécsi Magyar Ujság, Tűz és lövő munkatársaival és propaganda-hadjáratával szemben lassan megépültek az első irodalmi hadállások a vetélkedők feje fölött. Sziklay Ferenc Esti Ujságja Kassán, a Tavasz szépirodalmi folyóirat Pozsonyban a kisebbségi politika és irodalom zászlóhordozásait jelentik. Nem véletlen, hogy az első irodalmi értékű kisregény Sziklay tollából jelenik meg a Tavasz hasábjain. Az *Alhambra* háborús történet búcsúzás egy elmúlt világtól és előkészület a vígasztalanul bizonytalan jövőre. Az alakok finom rajza, a mesészöveg fordulatossága, a történet meghitt alaptónusa frót sejtetnek az érzelmes történetben, akinek mondanivalója és külön gondolatvilága van. De Simplex, az ifjú irodalom első kritikusa egyelőre fontosabbnak tartja az irodalomszervezés művét a szépirodalmi tevékenységénél. Először irodalom kell — írja — azután irodalmi élet. Harcot hirdet a dilettantizmus ellen, s a szellemi erők céltudatos egyesítését hirdeti.

1924-ig tartott az első kisebbségi időszak. Valóban előjáték volt és tapogatózás, inkább pantomim, mint való élet. A vers virága ütötte fel elsőnek fejét a romok között. 1919-ben egy, 1920-ban öt, 1921-ben tizenhárom, 1922-ben tizenkettő, 1923-ban tíz, de 1924-ben már tizenkilenc vers-kötet jelent meg a megszállott Felvidéken. A költők még küzdenek a formával és tartalommal, bár Urr Ida már tiszta szimbolizmust nyújt s *Ólvedi* László lantján felhangzik a faji ellenállás hősi éneke:

Ha rózsá lesz a sapkám mellett...

Petrogalli mondja 1922 őszén: „A reális politikai harc mellett a kisebbségi élet valódi védőfegyvere a humanum.” Sziklay Ferenc írja ugyanekkor a Prágai Magyar Hírlapban: „Ha a kormányhatalom mást, mint politikai szervezetet nem tűr meg, fel kell használnunk ezt az egyetlen lehetséges módot arra, hogy kultúránkat megmentjük.” A két nyilatkozat az indulás munkatervét jelenti. Az emberiség értékeiméltét és a kultúrpolitikai küzdelem bejelentését. A kisebbségi öntudat kora (1924—1929) ennek az elvi kettősségnek jegyében indul. Az emigránsok szerte széledtek, bomlasztó propagandájuk céltalan maradt. A dilettánsok eltűnedeznek az irodalmi és politikai harc teréről. Megkezdődhet a komoly szervezés munkája. A szlovenszkói és ruszinszkói ellenzéki pártok központi irodájában Flachbarth Ernő dr., a kisebbségtudomány kitűnő tudósa összeállítja a kisebbségek nyelvi követeléseit (A kisebbségek nyelvi jogai, 1926.). Sziklay Ferenc létrehívja a magyar ellenzéki pártok kultúrreferátusát s elérkezettnek látja az időt az irodalmi élet rendezésére. Szlovenszkónak önálló magyar irodalomra van szükség.

sége — vallja — de ez csak az örökre egyetlen és oszthatatlan általános magyar irodalomnak értékben egyenrangú, integráns része lehet. Nem külön irodalmat kell kényesztelnünk, csak az irodalmi decentralizációt kell megvalósítani a kényszerhelyzetben. Simándy Pál 1925 tavaszán losonci írókonferenciát sürget. Sziklay, aki időközben kiadja Hangzatka című regényét (1924) a kisebbségi sorsban megjelent első önálló regényt, az emlékezetes trencséntepliczi írógyűlés után (1926) elkészíti irodalompolitikai tervzetét, melynek alapján 1927 májusában Tátraszéplakon megalakul a Kazinczy Társaság írói szakosztálya.

Irodalom helyi kiadványok nélkül elképzelhetetlen. 1926-ig viszont csak a berlini *Voggenreiter Verlag* áll *Farkas Gyula* jóvoltából az erdélyi és felvidéki írók rendelkezésére. Külön tanulmány tárgyat képezne a berlini magyar kiadványok részletes leírása s *Farkas Gyula* felbecsülhetetlen értékű önzetlen kultúrmunkájának ismertetése.

A meginduló irodalmi életnek azonban lithoni kiadóra van szüksége, meri a berlini megjelenés egyre nagyobb nehezségeibe ütközik. Sziklay Ferenc 1926 tavaszán megszervezi a Könyvbarátok Társaságát, mely csakhamar fuzióra lép *Voggenreiter*éval. Ez az első lépés a kisebbségi kiadványok útján, melyet az egész területre kiterjedő szervező munka követ. Sziklay vezérelkedik, tanulmányokat ír, előadásokat tart, lelkesít, irányít és biztat s alig két hónap alatt másfélezer könyvbarát jelentkezett a Kazinczy Társaság felhívására. A fáradhatatlan kultúrpolitikus elvetette a mustármagot, melyből csakhamar kivirágzik a kisebbségi kiadványok palántája.

1928 januárjában a három esztendő emberfeletti küzdelem megtermi eredményét. Megalakul a *Kazinczy Kiadó-vállalat*, mely az elkövetkező évtizedben a kisebbségi kiadványok központi szerve lett. Csak egy adat az első időszak irodalom szervezésének igazolására: 1925 és 1929 között 24 könyv, regény, tudományos munka, esszé jelent meg s a kiadások 72.000 csehszlovák koronát juttattak az íróknak.

A felvidéki magyar irodalom talpraállásával egyidőben a kultúrreferátuson keresztül a népnevelésre, ifjúsági kiadványaiban (A fekete ember, 1925, Cserkészidegők, 1927) a kisebbségi fiatalok hazafias nevelésére, a Prágai Magyar Hírlapban és különféle folyóiratokban a kritikai nevelésre fordít gondot. Sziklay tanár úr a milliós magyar tömb kultúrpedagógusa lesz, ott tartja kezét a zsenge irodalom és közműveltség útjában, a falukultúra lelkes előharcosa s a gyermekek forrón szeretett „Feri bácsija” egy személyben. Csallóköztől Beregszászig a magyar kultúrmunkások az ő utasításait követik s ennek a mértéktartó nemzetnevelésnek eredménye, hogy a felvidéki magyarság az első kisebbségi évtized végén megéri az országos és átfogó kultúrmozgalmat.

A SzEMKE (Szlovenszko Magyar Kultúregylet) terve először a kisebbségi politikusok és írók 1923 évi tanácskozásán merült fel, amikor a Petőfi-centenárium áhitatában kisebbségi kultúregységről ábrándoznak a felvidéki magyarság szellemi vezetői. Ezt az országos Petőfi ünnepet is Sziklay szervezte meg s a városokat nem is számítva, a Felvidék 142 magyar falujában tartott Petőfi-ünnepségeket. Letagadhatatlan tény — írja emlékezésében — hogy a Petőfi-centenárium országos megünneplésével indult útjára a felvidéki magyar kultúrelvet, a magyarság és szabadság fogalmának egybehangolásával. 1925-ben már megalakult a SzEMKE szervező bizottsága, melynek tanácskozásain *Alapy Gyula*, *Sziklay Ferenc* és *Flachbarth Ernő* tevékenykedtek. Ők, helyesebben Sziklay és Flachbarth mint a kisebbségi jog és kultúrpolitika szakértői dolgozták ki a SzEMKE elaborátumát, illetve annak indoklását, mivel az alaptervezetet a szudéta *Deutscher Kulturverband* alapszabályaiból merítették, abban a reményben, hogy ez a már évekkel előbb jóváhagyott egyesületi alapszabály a SzEMKE vonalán is elfogadható. Három évig húzódott az ügy, végül is 1928 őszén megtörtént a végleges döntés, Prága jóváhagyta az alapszabályokat.

Ezekben az években Sziklay Ferenc és munkatársai

felbecsülhetetlen értékű szervező munkát folytattak. Kezdetül két részre osztották a szervezést, Szlovákiára és Kárpát-aljára, majd az előbbit is ketté osztották Nyugat és Kelet szlovákiai SzEMKE-re, Nyugaton *Alapy Gyula* és *Szombathy Viktor*, Keleten *Sziklay Ferenc* és *Darkó István* vezették a szervezeteket, de a kultúrpolitikai irányítást a legutóbbi időig Sziklay Ferenc tartotta kezében. Így nevéhez fűződik a magyar népi öntudatot visszaállító, nyelvet és nemzetességét terjesztő, az irodalmi megújítást tevékenyen elősegítő és az elnemzetlenedést megakadályozó országos mozgalom, melyet joggal mondhatunk a felvidéki magyar kisebbségi politika legnagyobb eredményének.

Erről az építő korszakról így énekel *Tamás Lajos*, a kisebbségi realpolitika költője:

„Kő köre kerül — oszlop oszlopra,
Építettünk magyarok! Ha fáj a szíved is odabenn,
Csak a szerszámot tartsd jól kezvedben,
Még lakni fogsz, ahol most por emészti tudódet,
A házban!”

Ezt a higgadt valóságzemléletet vallja Sziklay Ferenc életprogramjának. Amikor a küldetését később fájdalmasan megtagadó György Dezső elindítja az „Ujarcú magyarok” mozgalomát (a költő hasonló című versköteté nyomán keletkezett ideológiai kísérlet) Sziklay jóelőre figyelmeztet, hogy a valóság alapjáról letérve, eredményeket elérni nem lehet. Amikor a sarlós mozgalom politikai hullámokat vet, Sziklay Ferenc elsők között tiltakozik az ellen, hogy az ifjúság olyan célkitűzésekért harcoljon, melyek távol állnak a magyar nemzeti érdektől.

Mialatt a kultúrpolitikus a milliós magyar tömb egyetemes szellemi vezetésén fáradozik, az író is folytatja alkotásokban eredményes pályafutását. De több jeltől arra következtetünk, hogy a finom felépítésű bölcselkedő hajlamú művészlélek a súlyos küzdelmekkel teli évekből, melyek oly sok dicsőséget szereztek nevének, bizonyos meghasonlottsággal került ki. Már a kéziratban maradt *Szonett-koszorú* néhány verse is utal erre, még inkább az *Uj Pokol* verses szatíra, melyet Dante Poklának szerkezete nyomán készített s a felvidéki magyar irodalom szellemes bírálatát írta meg benne. Magammal írtam ezt a verszetet — olvassuk a szatíra végzavában — jó volt felszabadulásnak a lelki komplexek alól, melyek megszálltak, hogy el kellett búcsúznom a szlovenszko irodalmi élettől.”

Sziklay tehát a harmincas évek fordulóján komolyan foglalkozik a gondolattal, hogy visszavonuljon a politikai és szellemi küzdelmekről, melyekben egészségi állapota lassan telérőldött. A kisebbségi arcvonal azonban nem engedélyez pihenőt nagy harcosságán, aki könyveiben mondja el vágyait. Ezen időtájt írta regényei a békét és emberszeretetet sugárzó lélek vallomása. Kielégítetlen vágy a Megértés, a tiszta lelkek harmoniája után. De ehhez a szintézishez csakis az emberi gőg, a gonosz indulatok és hamis hatalomvágy, a gépesítés kudarcán keresztül érkezhetik el a szenvedő huszadik századi ember. A világ urában (1929) egy Flamario-szerű elképzelés keretében felvázolja az elemi világpusztulást s a katasztrófa elmúlása felett a megmaradt tiszta lélek találkozásait. A Hová? (1934) a gépkorszak emberének persziflázsa és a természethez megtérő értelem dicsérete. Bátor vallomás a szeretet és szellem örök jogaiért e kettő találkozásában az örök Harmóniáért, amit az író az élet lényegének tart.

A regényíró Sziklay a közelmúltban váltotta be régi ígéretét az első felvidéki történeti regény (*Amikor az óra üt*, 1943) megírásával. A hatvanadik évfordulón egyre többen fordulnak hozzá a kéréssel: írja meg a kisebbségi korszak történetét. Mi inkább arra gondolnánk, hogy összegezze kultúrpolitikai tapasztalatait s foglalja rendszerbe a kisebbségi lélektan problematikáját és a nemzeti-nemzetkisebbségi munka eredményes lehetőségeit. Ez a nemzetnevelő nagy tanulmány évtizedek óta hiányzik irodalmunkban, különösképp nemzetiségpolitikai írásaink között. Eppen ezért egyetemes magyar érdek lenne, ha Sziklay Ferenc hivatott tollából

olvashatók a magyar peremterületek kultúrpolitikai munkájának irányelveit és általános módszertanát.

A hatvanéves Sziklay Ferencet köszönti a magyar közvélemény, szűkebb családja a felvidéki magyarság és szellemi közössége az útmutatása nyomán felsarjadó ifjú frói tábor, mely új meglátásokkal és kipróbált eszmei célkitűzésekkel törekszik az egyetemes magyar kultur- és nemzeti-

ségi politika reformjára. Ezen a szellemi ünnepen, mely a Felvidék egyik legnagyobb élő fiának művét méltatja, az elismerés és tisztelő szeretet gondolati virágait küldjük a csermelyi villa áldozatos életű puritánjának, a modern magyar kultúrpolitika és nemzetiségi kérdés egyik legkiválóbb mai ismerőjének.

Kemény Gábor

Hazai szerb írók

Atanackovics Bogoboj délvidéki szerb író és kapcsolatai a magyar irodalommal

„Radicsevics Bránkó, költő és Atanackovics Bogoboj, elbeszélő, majdnem egyidőben tüntek fel a szerb szépirodalom porondján. Az előbbi új irányt szabott a költészetnek, az utóbbi pedig az elbeszélő műfajnak. Mindketten korán, fiatalon, rövid irodalmi munkásságuk után haltak meg, fényes sávval jelölve meg megjelenésüket az irodalomban.”

Szkerlics Jován, a legkiválóbb szerb irodalomtörténész és kritikus, ezekkel a szavakkal jellemezte Atanackovics Bogoboj megjelenését a szerb irodalomban: „És ha az ilyen írónak manapság nem volnának olvasói — Atanackovics pedig azokban most is bővelkedik — a műveiben kifejtett irodalmi tehetségének egyik kimagasló bizonyítéka az, hogy irodalmi működésével új korszakot teremtett a szerb szépirodalomban. Ő volt az első szerb író, aki sikeresen kísérletezett azzal, hogy a szerb művészi elbeszélésnek időszervi jellegét nyújtson.

Atanackovics Bogoboj keresztnéve Timotije volt — életének részletei még ma is kevésbé ismeretesek a szerb irodalom kedvelői előtt.

Atanackovics Baján született 1826 július 10-én. Apja, Gábor tekintélyes bajai polgár volt. Az elemi iskolát és az alsó gimnáziumi osztályokat szülővárosában végezte el, mindig mint jeles tanuló, további tanulmányait pedig Budapesten és Bécsben folytatta.

Atanackovics budapesti diákéveiből a következő érdekes, jellegzetes és kedves történetet jegyezték fel.

Egyszer, Atanackovics ekkor az egyik budapesti gimnázium VII. osztályának tanulója volt, — a szigorú és mogorva arcú gimnáziumi igazgató hívására egy szerény, de kedélyes arcú, fekete szemű ifjú lépett elő.

Az igazgató ezekkel a szavakkal fogadta:

— Hadd lássuk azt a dicső Don Juant, aki olyan édes és meleghangú szerelmes leveleket tud a lányoknak írni!

— És ezzel az egész osztályunk előtt felmutatott egy apró betűkkel teleírt papírlapot, amely a kérdőre vont gimnázistának, úgy látszik, nem volt ismeretlen. Az ifjú kipirosodott arccal, nagy zavarban és szemlesütve adta meg a választ a kényes kérdésre:

— En nem értem önt, igazgató úr, kérem szépen...

— Ide hallgasson! — viszonzta az igazgató, még mindig nem engedve a szigorúságából. — N. úr tegnap ezt a levelet adta át nekem, amelyet véletlenül leánya önnagyságánál talált. A levél szerelmes tartalma egészen világos, a kézirat pedig önmre vall, fiatal Don Juan! Mi a véleménye tehát erről a szerelmes levélről?

Az ifjú, még mindig kipirosodott arccal, ekkor már egészen magához tért és megkönnyebbülten, szemrebbenés nélkül ezt felelte:

— Nem tagadom, igazgató úr, ez a kézirat az enyém, de tulajdonképpen nem szerelmes levél, hanem csupán egy töredéke illetve idézete az elbeszélésemnek.

— Micsoda?! Ön elbeszélések írásával foglalkozik?

— Igen, igazgató úr.

— Hozza el nekem holnap ezt az elbeszélést. A legnagyobb érdeklődéssel fogom elolvasni.

— Parancsára, igazgató úr...

A felelősségre vont gimnazista aznap hazament, sokáig fel-alá járkált diákszobájában, hosszú megfontolás után az íróasztalához ült és bátran nekilátott az elbeszélés megírásá-

nak. Ez volt Atanackovics Bogoboj első irodalmi alkotása, elsőszülöttje!

Az igazgató másnap a legnagyobb figyelemmel olvasta át növendéke kéziratát és úgy találta, hogy a leánykánál talált szerelmes levél tényleg egyik töredéke a bemutatott elbeszélésnek. Kellemesen meglepődve a fiatal elbeszélő sikeres és tehetséges írásától, így szólt:

— Nagyszerű! Nagyszerű! Ön most szabad. És melegen ajánlom, hogy ezentúl serényen folytassa irodalmi tevékenységét!

A megdicsért és boldog gimnazista megörült, hogy ilyen könnyű és eredeti módon jutott ki a bajból, amelybe leányismerőse vigyázatlansága miatt keveredett saját maga is nagy mértékben meglepődött rögtönzött elbeszélése sikerén és ezután — alaposan és lelkesen nekilátott az írásnak.

Ez a kedélyes és kedves iskolai epizódus, a magyarul írt szerelmes levél és elbeszélés, a sorsnak e különös tréfája, a szerb irodalmat Atanackovics Bogobojjal ajándékozta meg.

Atanackovics már diákkorában szorgalmasan, állandóan és a legnagyobb lelkesedéssel olvasta az akkori magyar költők és írók műveit. Mint egyetemi hallgató igen nagy érdeklődéssel kísérte a magyar fővárosban rendezett irodalmi előadásokat és frói összejöveteleket is. A magyar költők és írók közül különösen nagy hatással voltak későbbi irodalmi munkálkodására *Berzsenyi Dániel*, *Katona József*, *bárá Eötvös József*, *Arany János* és *Jókai Mór*. Eötvöst a regényírás példaképének tekintette és a „Karthauzi” c. regényét többször is elolvasta.

Egyetemi tanulmányai idejében hosszabb ideig szoros összeköttetést tartott fenn az akkori tekintélyes magyar irodalombarátokkal és egy alkalommal *Jókai Mór*ra is megismerkedett, amikor az akkoriban már népszerű és közkedvelt magyar regényíróhoz első novellagyűjteménye megjelenése előtt — mely egy budai nyomdában készült — szakcsere tanácsért fordult. *Jókai Mór* és *Atanackovics* még ezután is éveken át leveleztek egymással. *Atanackovics*hoz intézett egyik levelében *Jókai Atanackovics* hibátlan magyar nyelve és tökéletes stílusa fölött fejezte ki a legnagyobb elismerését.

A magyar irodalom hatásai *Atanackovics* egyes novelláiban, sőt legkiválóbb és legolvasottabb művében, a „Két bálvány” c. regényében is hangsúlyozottan jutnak kifejezésre. Az abban az időben a magyar irodalomban még igen divatos romantikus irányt nem helyeselte és ez az álláspontja összes műveiből világosan tükröződik vissza.

Bár a diákszerelm erős irodalmi ihletet nyújtott *Atanackovics*nak és ilyen módon saját maga is felfedezte elbeszélő tehetségét, műveivel egyelőre nem óhajtott a nyilvánosság elé lépni. Életrajzírója, *Popovics Mita*, a neves délvidéki szerb költő és író — (aki éppen úgy mint *Atanackovics*, *Baján* született, Budapesten végezte el jogi tanulmányait, első verseit magyarul írta és magyar folyóiratokban jelentette meg) — a következőt jegyezte fel híres korlársáról és földijéről:

„Már kora ifjúságában imádta a könyveket, sokat, nagyon sokat olvasott s amikor megsejtette, hogy a természet frói tehetséggel áldotta meg, nem igen sietett, hogy műveivel feltünjön. Ugyanis az volt a szándéka, hogy az frói hívására előbb alaposan felkészüljön és a korabeli hírneves

szerb írók műveit is tüzetesen át tanulmányozza, bár már akkor is égett a vágytól, hogy nemzetét írói munkásságával odaadón szolgálja.

Atanackovics kitünően ismerle az összes szerb költők és írók műveit, de különösen nagy figyelmet fordított Obrádovics Doszitej, az új szerb irodalom úttörőjének műveire. A szerb népdalokat, Karadzics Vuk — a szerb Kazinczy — szerb nyelvtanát és szótárát és az Új Testamentumot, úgyszólván, könyv nélkül tudta.

Atanackovics Bécsben folytatta Budapesten megkezdett jogi tanulmányait. Itt nyílt alkalma, hogy Radicevics Bránkó, szerb lírai költővel — a szerbek Petőfijével — megismerkedjék és megbarátkozzék, akit egy alkalommal vendégül is látott Baján, szülei házában.

„Amikor — írja Popovics Mita — Radicevics mint súlyos beteg az egyik bécsi bérházban feküdt, Atanackovics és György nevű bátyja gyakran meglátogatták és vigasztalták a beteg költőt. A fiatal költő tisztában volt betegségének súlyos voltával és már a halál hideg lehelletét is érezte, azonban jókedve és vígsága még életének e válságos korszakában sem hagyta el. Radicevicset egy jószívű, de együgyű öreg asszony ápolta és egyízben Atanackovics és bátyja jelenlétében ezekkel a szavakkal fordult a beteghez: „Úram, maga nagyon beteg és valószínű, hogy nemsokára meg is fog halni. Kérem adja ajándékba a nyakán függő talizmánját...” Radicevics keserű mosollyal hallgatta az öreg asszony beszédét, Atanackovics azonban alaposan megrögtta a tapintatlan fecsegőt.

Atanackovics ebben az időben igen gyakran vett részt a baráti és irodalmi találkozókon, amelyeket a híres bécsi „A golyához” nevezett étteremben rendeztek. Ezen a helyen az akkori fiatal szerb költők, írók és újságírók gyülekeztek, közöttük Radicevics Bránkó, Danicsics Gyura, dr. Miletics Szvetozár, Zsivkovics Jován és mások.

Az elvégzett jogi tanulmányok után Atanackovics Baján ügyvédi irodát nyitott, a szabadságharc zavaros időszakában azonban felhagyott ügyvédi munkásságával és Bécsben, majd hosszabb ideig Párisban tartózkodott. A francia fővárosban való tartózkodásáról életrajzírója, többek között, ezeket is feljegyezte:

„Atanackovics párizsi tartózkodása nagy, erős hatással volt rá és amellet is igen hasznos. Szabad idejében alaposan tanulmányozta a szép és dallamos francia nyelvet és azt tökéletesen elsajátította. Ott, a forráson, alkalma nyílt, hogy a francia irodalom kincseivel megismerkedjék. Ezzel magyarázható az a könnyed elbeszélő művészet és a stílus eleganciája, melyek külön értéket képviselnek Atanackovics írásaiban. Előtte a szerb írók közül csupán Obrádovics Doszitej tűnt fel ezekkel a szép tulajdonságokkal.”

Párison kívül Atanackovics Olaszországot, Svájcot, Németországot, Angliát is beutazta. A magyar szabadságharc befejeztével Bajára tért vissza és később, 1851-ben és 1852-ben mint Pláton, szerb püspök, tükára működött Ujvidéken. Visszatérve szülővárosába, Bajára, 1855-ben feleségül vette Davidovics Mária, budai úrléányt.

Irodalmi és ügyvédi munkálkodásának tetőpontján, hosszú betegeskedés után tüdővészben halt meg. Halála előtt, 1858 augusztus 27-én azt óhajtotta, hogy még egyszer látogasson el szülőkertjébe, amelyhez életének legszebb emlékei fűződtek. Látva, hogy halála küszöbön van, hozzátartozói le akarták beszélni erről a szándékáról, de végül mégis teljesítették a haldokló utolsó kívánságát és hordágyon vitték ki a szülőkertbe.

Másnap apja karjaiban lehetett ki nemes lelkét és hamvait a korábban elhalt anyja mellé helyezték el örök nyugalomra.

Atanackovics magasnövésű és karsú férfi volt. Legnagyobb élvezetét a szellemes tréfákban és adomákban találta s környezetével mindekor tréfált, még közvetlen a halála előtt is. Jelleme magasztos és tiszta volt, mint ügyvéd pedig lelkiismeretes munkájával, szorgalmával, becsületességével és pontosságzeretével tüntette ki magát. Kedves, rokonszenves és szívesen látott tagja volt a bajai társadalomnak.

a barátaival szemben pedig előzékeny, hű és odaadó.

Életének rövid tartama alatt Atanackovics Bogoboj irodalmilag igen sokat ténykedett és műveivel a XIX. századbeli szerb irodalom fejlesztéséhez és lényeges újításához is nagy mértékben járult hozzá.

Atanackovics első irodalmi megjelenése a „Dárak Szrpkinji” (Ajándék a szerb asszonynak) c. novellagyűjteménye volt, amelyet tizenkilencéves korában adott ki. E gyűjtemény első kötete 1845-ben jelent meg Budán, a második pedig 1846-ban Szabadkán. 1851-ben és 1852-ben a „Pupolyci” (Bimbók) c. novellagyűjteményét adta ki. Bár Atanackovics tervehette, hogy e gyűjteménye a többi egykori szerb írók írásait is tartalmazni fogja, ebben a gyűjteményben csupán a „Két bálvány” c. regénye jelent meg és nemsokára meg is szűnt.

Ugyanebben az évben, 1852-ben, Ujvidéken kezdte meg a „Knyiga za dobre celi” (Jó célokat szolgáló könyv) c. sorozatát kiadni, amely Atanackovics két elbeszélését és más írók műveit közölte. Összes novellái a pancsovai Jovánovics Testvérek könyvkiadó cég „Narodna Biblioteka” (Nemzeti könyvtár) kiadásában jelentek meg 1883-ban „Atanackovics Bogoboj összes novellái” cím alatt.

Ezenkívül Atanackovics két eredeti novellát írt és egyet magyarról fordított. Ezek az írások a „Pestanszko-budimski Szkorotecca” (Pest-budai futár) c. folyóiratban láttak napvilágot.

A „Két bálvány” c. regénye, amelyet Vukovics Szvetozár ismert szerb irodalmi kritikus 1876-ban „az addigi szerb irodalom legjobb regényének” nevezett el, másodsor a „Szrpszka Knyizseva Zadruga” (Szerb Irodalmi Szövetkezet) kiadásában jelent meg. Még 1847-ben Atanackovics Budapesten adta ki előfizetési felhívását a kiadandó „Roszica” (Harmalocska) c. novellagyűjteményére. Ez a könyv azonban nem jelent meg.

Atanackovicsról azt lehet állítani, hogy az új korszak irodalmi munkása volt. Nyelve tiszta, népies és későbbi műveiben — a legkiválóbb művében, a „Két bálványban” is — már a Karadzics Vuk új iskolájának a helyesírását használja.

E nagy szerb elbeszélő novelláinak nagy művészi értékét és kiválóságait, melyek közül a „Bunjevka” (Bunyevác asszony) c. novellája különösen kitűnik, a „Két bálvány” öszszesítve hűen tükrözteti vissza. Ez a regény még ma is a szerb regényirodalom legszebbjei és remekművei közé tartozik. Ez volt az első, valóban jó, eredeti szerb regény, mely tárgyát író korából meríti. Atanackovics már emiatt is magára vonta az akkori szerb olvasóközönség figyelmét, még a mai kényesebb ízlésű olvasót is el tudja ragadtatni. A szerb irodalomtörténet szakemberei, a múltban és jelenben is, a legszebb elismeréssel írják Atanackovics remekművéről.

Vázolva a korabeli életet és embereket azonban az írónak nem volt az a szándéka, hogy elszakadjon attól az irodalmi-belletrisztikus iránytól, amelynek szolgálatába már korábban — írói karrierje kezdetén — teljes tehetséggel és lelkesedéssel lépett. Regényében és összes novelláiban a szentimentalista irány követője és a korabeli szerb időszerű irodalom egyedüli képviselője. És ha Atanackovics műveiben a szentimentalizmust mint hőseinek jellegzetes és ismertető jelét nem is hangsúlyozta volna olyan nagy mértékben, mégsem valószínűtlen, hogy egy gyengéd lelkű ember, amilyen ő volt, a nemzeti családás napjaiban írt volna, anélkül, hogy szíve akaratának szabad folyást adjon. Másrészt pedig az ő az étellel és világgal szemben táplált nagy szeretete és különösen a hit, hogy nemzetét mégsem fenyegeti a kihálás veszélye — nem engedték, hogy pesszimistává váljék. Regényeiben sóhajtozik, de nem esik kétségbe.

A „Két bálvány” regény, nemcsak elgondolása alapján, hanem egyes részleteiben is tiszta és hű képet nyújt a személyekről és eseményekről. Atanackovics néhány helyen egészen röviden szól olvasóihoz, mivel az események, amelyekről fejteget, jól ismertek voltak az akkori olvasóközönségnek. Néhol polémikus hangot használ, amikor alkalmisint

a nemzeti balsikerekről tárgyal. Mindez pedig arra vall, hogy Atanackovics jómaga is élénk részt vett nemzete megmozdulásaiban. Regényhőse utazásainak részletes leírása egy sokat utazott és tapasztalt frót árul el, aki ily módon saját úti élményeit az olvasói szeméi elé állítja.

Atanackovics a szerb irodalmi szentimentalizmus kezdeményezője és legkiválóbb képviselője. Ez az irány a szerb

irodalomban évtizedeken át uralkodott és nagy mértékben ahhoz járult hozzá, hogy a romantikai irányt visszaszorítsa. És éppen ezért, mint ilyen jelenség, Atanackovics szép és maradandó emléket biztosított magának szerb irodalom történetében, de különösen a XIX. századbeli délvidéki szerb írók sorában kimagasló helyet foglal el még ma is.

Szpászics Veliszláv

A szlovák szellemiség útja

Öt esztendővel ezelőtt, az önálló szlovák állam megalakulásával egyidejűleg, megindult a szlovák politikai, társadalmi és szellemi élet a kibontakozás útján. A politikai önállóság váratlan és nem remélt elnyerése a szlovák tömegeknek páratlan gazdasági előnyöket nyújtott, de ösztönző hatással volt a szellemi élet terén is. A német protektor védelme alatt viszonylagos nyugalmat élvező kis ország világ-háborús erőfeszítései ellenére is akadálytalanul láthatott hozzá az állami és társadalmi élet alapjainak lerakásához és a szellem emberei lázas törekvéssel igyekeztek tartalommal kitölteni a változott kereteket. A politikum, amely mindig szerves részét alkotta a szlovák szellemiségnek, ezáltal még erőteljesebben domborodott ki és ösztönző hatása a szellemi élet valamennyi ágában fokozottabb mértékben jelentkezett.

1940. év augusztusában a szlovák kormány értekezletre hívta össze az írókat és felkérte őket, hogy nyilatkozzanak a nemzeti-szocialista világnézetéről, illetőleg fogják be annak dinamikus lendületét a szlovák tömegek állampolgári, társadalmi kinevelésébe. Az értekezlet hitet tett a nemzeti-szocializmus mellett és határozatot hozott, amelyben kiemeli a nép-nemzeti átnevelés szükségességét, elítéli a ponyvairodalmat s a széles tömegek kultúrával való ellátása céljából követeli, hogy a könyvek — irodalmi termékek az eddigi 3—5000 példányszám helyett 30—50.000 példányban kerüljenek a piacra.

A manifesztumban megnyilvánult nemzeti-szocializmus azonban nem tudott megbirkózni a helyi adottságokkal, nem volt elég vonzó ereje a szlovák tömegek meghódításához, nem nyerte meg a szlovák értelmiséget. A hivatalos politikai irányzat sem tudta megkedvelni a nemzeti-szocializmust, annál is inkább, mert lassan maga is letért a Salzburgban elhatározott útról. Ma, a salzburgi tanácskozások negyedik évében senki sem beszél a nemzeti-szocializmusról s a hivatalos vonal visszakanyarodott a sajtóságok keresztény nép-nemzeti alaphoz. De feledésbe merültek az ótátrafüredi irodalmi értekezlet határozatai is. Az irodalmi értékű könyvek legfejebb 2—3000 példányszámban jelennek meg, amellyel virágozik a ponyvairodalom, amely még külső megjelenési formájában is utánozza a Magyarországon betiltott ponyvafüzetek alakját. A nemzeti szocialista eszme rohamosztaga, a Hlinka Gárda, mind világnézeti, mind politikai szempontból egyre többet veszít jelentőségéből, s közötté, valamint a Néppárt között lefolyt vetélkedésből minden irányban az utóbbi került ki győztesen. Ma már kizárólag a Párt keresztény-nemzeti irányú szellemisége uralja a helyzetet.

A politikai változások, illetőleg a fiatal állam kiépítésénél életrehívott új intézmények és az állások betöltésénél felmerült hiányok, de nem utolsósorban az írók és az értelmiségiek anyagi helyzetének bizonytalansága besodorta a szellem embereit az állami szervek, intézmények hivatalok szolgálatába. A szlovák írók politikai valamint gazdasági lekötöttsége ilyenképpen maga után vonta az irodalmi termelés csökkenését, másrészt a politikai és a politika alátámasztását célzó történettudományi irodalom módfeletti elszaporodását. A szépirodalmi publikációs tevékenység megtorpant és általában magán viseli az üresség, szegénység bélyegét; elcsépejt témák, dilettáns kezdeményezések nivóttan fráziskultúra jellemzi a legutóbbi idők fejlődését. Többen teljesen elhallgattak, vagy tollukat politikai stallummal cse-

relték fel (T. J. Gáspár Milo Urban, J. Nižňanský, Hrušovský stb.)

A szépirodalmi termelés hanyatlásával szemben a történettudomány terén lázas kutatómunka folyik, ami azonban nagyjából politikai célokat követő tendenciájával keles értékű eredményekhez vezet. A fiatal köztársaságnak történelmi múlttal való alátámasztása céljából legendákat történelmi események alakjában találunk a közvélemény elé s a tájékozatlan tömegek kapnak a homályos multból kiemelt tényeken. A történelmi kutatás külföld felé irányított propagálásánál, a szlovák történelemnek idegen nyelveken való megismertetésénél felhasználják a modern propaganda minden eszközét. Ennek az anyagi áldozatoktól vissza nem riadó közvéleményalakításnak kétségtelenül vannak eredményei. A legnagyobb súlyt a német oldalra fektetik. Ez év tavaszán jelent meg németül Hrušovský: Szlovák történelme, Durčanský volt külügyminiszternek a szlovák politikai multat tárgyazó műve, Bokes Ferencnek: A szlovák életér a multban című és Svetoň Jánosnak: A szlovákok Magyarországon című munkája, de számos egyéb tanulmány is. A szlovák őskor felé fordított figyelem, amely a szlovákok prioritását hangsúlyozza a Kárpátmedencében úgy népi, mint állami, társadalmi és kulturális vonalon, kettős célt követ: egyrészt pótolni igyekszik a történelmi mult hiányzó fejezeteit és ezzel eloszlatni a mai kicsiny szlovák állam tényéből fakadó kishitűséget, másrészt történelmi érdemekre és népi adottságokra való hivatkozással kicsikarni az igazságtalannak tartott bécsi döntés revidálását.

A külföldi propaganda szolgálatába másnyelvű kiadványokat is beállítottak. Olaszok felé a „La rivis'a dei Tatra”, horvát vonalon pedig „Tatre i Velebit” című folyóiratok vannak hivatva közvetíteni a szlovák eszmét és gondolatot, míg német viszonylatban a „Slowakische Rundschau” képviseli álláspontjukat. A dicséretreméltó szorgalommal keresett külföldi kapcsolatok terén előszeretettel közelednek a rokon, berendezésű államok felé, ahol népi alapon vének érdeklődést kelteni államuk és politikai ambícióik iránt. Így kötöttek megállapodást szlovák—finn kultúrflmcsere terén, de eljut a szlovák kultúrfilm Németországba, Horvátországba, Romániába, sőt Spanyolországba is.

A politikai szolgálatban álló történettudomány szoros együttműködésben van a román történelmikutató munkával s különösen magyar vonatkozásban jegyzi fel annak eredményeit, hangoztatván, hogy a román munkát állandóan figyelemmel kell kísérni, mert különösen a közös elnyomás idejére vonatkozó adatokat a szlovák tudományos világ is felhasználhatja. A két állam között egyébként is élénk kapcsolatok állanak fenn kulturális téren s a kölcsönös megismerés és a „közös célok” elérésére való törekvések azonos kultúrális egyezmény megkötéséhez vezettek az elmúlt tavasszal.

A homályos szlovák mult felderítésére alapított tudományos kutatás tehát erősen sűrölja a napi politika fogalmát. Az állam segédkezet nyújt a munkálkodás folytatásához s pld. rendelettel szabályozta az ország területén lévő köz- és magánlevéltárak forgalmát, de politikai íze van annak a kormányrendeletnek is, amely kötelezte a hatóságokat és magánosokat az önálló állam gondolatával, a szlovák nemzeti öntudattal összeférhetetlen idegen (értsd: magyar) történelmi emlékek eltávolítására. Az ezeréves közös magyar—

szlovák múlt elhomályosítására irányuló mozgalom ezzel hatalmas lendületet vett és csupán az egyházi körök ellenkezése fékezi a túlzókat abban a törekvésükben, hogy 1000 év történeti emlékeit, a közös múlt bizonyítékait nyomtalanul eltüntessék a Kárpátok koszorújának magyar történeti és művészeti alkotásokban leggazdagabb részében.

A nemzet lelkiismeretét hordozó írók kitartóbb része a napisajtó hasábjain intézi felszólításait, figyelmeztetéseit az értelmiséghez, amely anyagi felemelkedését nem használja fel szellemi továbbképzéséhez, kulturális igényeit a minimumra csökkenti s teljes közönnnyel viselkedik a szellemi élet eseményeivel szemben. A közömbös hivatalnoki kar mellett főleg a zsidó vállalatok árjásítása folytán jólétbe került pénzügyi arisztokrácia (vagy arizokrácia) magatartása képezi vita tárgyát. Ennek a rétegnek a problémáját tárgyalja a pozsonyi Nemzeti Színházban előadott prózai darab, Tücsök és hangyák címmel. Széles vita folyt le a lapokban a körül a kérdés körül, akad-e a mai szlovák életben a darab főhősével azonos típus, amely megtestesítője a magyar közéletből is jól ismert, világnézetileg közömbös, élvezethajhász, személyi kapcsolatokra építő sznob gentryvel. A sajtópolemia a kérdést nem tisztázta, s meggyőződésünk szerint néhez is volna reá tagadó választ adni.

Az irodalmi érdeklődés párhuzamos a politikai elképzelésekkel és óhajokkal. E megállapítás nélkül nehezen értjük meg a makacs hadakozást mindennel szemben, ami magyar. Legutóbb Nyírő József Uz Bencéjének szlovák fordítása, valamint a magyar költők szlovák nyelven megjelent antológiája váltott ki dühös kirohanásokat a magyar irodalommal szemben, nem kímélve a kölcsönös megértés előmozdításán fáradozó szerkesztők és fordítók személyeit sem. A támadások alatt kisebb hamisításoktól sem riadtak vissza (az antológia fedőlapján a Pegazus hátterét képező ártatlan rajzba Nagymagyarország határait igyekeztek belemagyarítani), de hadjáratukkal azt érték el, hogy felhívták a közvélemény figyelmét a művekre s ezáltal szép közönségsikert mozdítottak elő.

A szlovák tömegek nemzeti öntudatosítása, politikai kiművelése elsődrendű feladatként szerepel az illetékesek előtt és terveik végrehajtásánál bekapcsolják a szellemi vezetőréteg javarészét. Különböző politikai iskolák keretén belül rendszeresen folyik a vidéki tömegek kiművelése, öntudatosítása, szellemi színvonalának emelése, habár a kivétel gyakran selejtes előadói anyag igénybevétele folytán, azzal a következménnyel jár, hogy a szlovák kulturális élet nélkülözi a kellő higgadságot, tárgyilagosságot, mélységet, s helyett csak szélességben hat. Már most is szaporodnak a ki-

fogások a vasárnaponkénti üres szalmacséplés ellen és a komoly, elmélyedő, emelkedett szempontú népművelői munka szükségességét hangsúlyozzák.

A szlovák szellemi élet két csúcscsoportja, az Egyetem és a Slovenská Matica közül az utóbbi intézmény tesz tanúságot intenzívebb tudományos munkáról, míg a fiatal szlovák egyetemi tanárok eddig csak mérsékelt munkabírást árultak el.

A Matica, melynek taglétszáma ezidőszereint meghaladja az ötvenezret, 7 szakosztályba tömöríti munkáit. 1943. esztendővel kezdődően minden egyes szakosztály, az eddigi rendszertelen publikálástól eltérően, negyedévenként külön folyóiratot jelentet meg. Egyes szakosztályok programjába ezen felül több jelentős munka kiadása van beállítva. Így a történelmi szakosztály D. Rapana munkáját készíti sajtó alá az 1861. évi Memorandumról, és kiadja a szlovák történeti nagyságok monografiáját. Az irodalomtörténeti szakosztály a nevesebb szlovák írók műveit adja ki folytatólagosan, míg a nyelvészeti szakosztály egy nagy kéziszótár összeállításán fáradozik. A Filozófiai szakosztály bölcsészeti szótárt készül kiadni, a néprajzi szakosztály pedig egész országra kiterjedő részletes kutatómunkát folytat. Feladatának megoldásánál a vidéki plébániák segítségét is igénybe veszi. Igen termékeny munkát végez a művészeti szakosztály, amelynek zenetörténeti fiókja a közelmúltban fejezte be a szlovák dallamgyűjtést. Összesen ötvenezer dallamot jegyeztek fel, ami kb. 70.000 dal regisztrálását jelenti.

Megelégedéssel jegyzi fel a Matica 1942. évi beszámolója, hogy a magyar kormánnyal való megegyezés alapján visszakerült a könyvtárába az egyesületnek 1875. évben történt felosztásakor Budapestre szállított értékes könyvgyűjtemény.

A Matica Slovenská vázlatosan ismertetett tevékenysége természetesen csak részben meríti ki a szellemi élet terén kínálkozó lehetőségeket. A szlovák írók nagy rétegének passzívítása, a napi politika vonalára átsiklott produktivitása hiányokra, kívánnivalókra mutat rá. Az önállóság kezdetén nagy lendülettel megindult szellemi élet mintha megtorpant volna, a világháború bizonytalanná, tanácstalanná tette mozgató erőit. A nemzeti, állami lét és jövő megoldatlan kérdései, a nagyok harcának kimenetelétől való függőség, az erőviszonyok lassú felismeréséig improduktív zavart okozott. A szlovák szellemi élet további kibontakozása szoros összefüggésben van a napi eseményekkel s annak alakulása fogja megszabni járható útját.

Bartos Zoltán

Egy érdekes szlovák sziget Bácskában

Bácska egyike az ország etnografiai legtagozottabb tájának. A magyar őskori települések után az ország egyetlen tája sem változtatta annyiszor arcát mint éppen a Duna-Tisza alsó köze. Mint Keletnek és Délnek egyformán járható és könnyen átléphető kapuja, természetszerűleg sokat állt az idegen érdekek középpontjában. Tatár, török egyformán itt kereste a távolabbi lehetőségeket, s a magyarság táján sehol több vért nem áldozott, mint éppen a déli végeken.

A sokat hányatott tájegység mai, átmenetileg végleges képe csak a múlt században formálódott ki. Tulajdonképpen még a századelő is folytatta a lassú előretörést, telepítést, de ez már csak csökevénye volt a múlt századbeli képnek. A Bácska képe idegen szemében szinte hihetetlen kaleidoszkóp, a mi szemünkben azonban történelmünk szükségszerű következménye.

Ha a mai nemzetiségeket nézzük, a Bácskában a magyarokon kívül megtaláljuk az ország minden nemzetiségét, a románokat kivéve, akik arrébb szorultak a Bánálba, s a Tisza vonalát mind a mai napig át nem lépték. Vannak itt bunyevácok, sokácok, németek, szerbek, horvátok, szlovákok, még ruszinok is. Némelyik nemzetiség maga sem tudja,

honnan és hogyan került ide, bár önálló faluban, zárt egységben él. Még érdekesebb a keverék falvak népe.

A legérdekesebb azonban az a maroknyi szlovák katolikus, amely Bácsújfalun felét foglalta el magának. A bácskai szlovákok általában evangélikusok, Bácsújfalun fele, Pincéd, Liliomos, Petróc, Dunagálos stb. szlovák lakossága szinte kivétel nélkül evangélikus, annyira, hogy a jugoszláv uralom idején Petrócön külön szlovák evangélikus püspökség is volt, míg Bácsújfalun két temploma két különböző gondolkodású és mentalitású szlovákságot őriz.

Népi szempontból a katolikus szlovákság az ősi szlovák hagyományokhoz sokkal jobban ragaszkodik. Ha a cseh-szlovákiai szlovákságot párhuzamba állítjuk, ott is azt láthattuk, hogy az u. n. csehszlovák orientációjú szlovákság legnagyobb része evangélikus volt (Hodzsa, Dérer stb.), csak Rázus, a költőpap igyekezett a szlovák nemzeti párijával ezeréves fajtájának jövőjét átmenteni.

Bácsújfalun katolikus szlováksága lélekben éppen olyan, mint akár az árvaj katolikus szlovákság. Szelíd, istenfélő, vallásához feltűnő módon ragaszkodó, a volt csehszlovák állameszme sohasem tértette ki meggyőződéséből, s ha szlo-

vák ügyekről volt szó, mindig sokkal inkább Hlinka autonómista néppártjához húzott. Prágát annyira ismerte és tartotta, mint Belgrádot. Belgrádot megjárta, de a szíve otthon maradt.

A község szinte mértani pontossággal oszlik két részre. A nyugati része katolikus, a falu közepe táján a keleti rész megy át evangélikusba. Ritkán történik meg, hogy katolikus szlovák evangélikus szlovák menyecskét hozzon a házhoz, az ilyen eseteket egy kézen is meg tudják számolni. Szerb vagy sokác asszony is ritkán kerül a faluba, s összesen egy német menyecskét említett Gasparovszky nagyapa, aki azonban maga is szlovákul beszél.

Mondhatnók, hogy fajtisztaság szempontjából iratlan törvény nélkül is megőrizték önmagukat. Ha az egymás között való házasodást eugenetikai oldaláról vizsgáljuk, szinte számolunk azzal, hogy a bácsufalusi katolikus szlovákság degenerálódik, hiszen a másfélezer ember nem bírja el a fajtisztaságot. Az érem másik oldala azonban világosan mutatja, hogy a fajtisztasághoz való ragaszkodás márcsak azért sem multhat genetikai visszaesést, mert három-négy nemzedék népe a változott viszonyok, változott éghajlati táj alatt még nem tudott átfőrdődni, illetve nem tudott annyira gyökeret verni, hogy gyengőségre vagy kihalásra lenne ítélve.

A különülésnek ez a furcsa lényege például még abban is megnyilvánul, hogy evangélikus szlovák mester nem szívesen vesz fel katolikus szlovák tanoncot, s fordítva. Kereskedő és korcsmáros a maga fajtájának árul. (Igaz, hogy a lehangosabb katolikus és magyarbarát egy zsidó ösöktől származott korcsmáros, de ilyeneket a magyarság életében már nem szórványosan sokszor látunk.)

A szlovákság mint nemzeti valóság tudat, hagyomány szerűen él bennük. A pozsonyi rádiót alig hallgatják, bár szeretnének megismerni minden szöveget és jót, amit a mai szlovákság adhatna nekik. Gasparovszky nagymama például alig ismert egy-két szlovák népdalt, s amikor a széles tornácra halkán dalolgattam neki, könnyes szemmel, csodálkozva hallgatta azokat a meglehetősen régi dalokat, amelyeket egyébként szlovák falvak népe hosszú idők óta ismer. Talán ezért is történt meg, hogy amikor a nagyapa visszaadta látogatásomat, sőt két előttem még ismeretlen leányunkáját is elhozta bemutatni, a leányoknak egy szlovák daloskönyvet adtam ajándékba.

Ha szívük meg is maradt derűsen szlováknak, nyelvük kelet már egy kicsit több a haj. Érdekes, hogy a katolikus szlovákság sem ismeri a szlováknál annyira megszokott és használt „ie” kettőshangzót, s ebben hasonlítanak az evangélikus szlováksághoz, akik az „ie”-ből csehesen megnyújtott hosszú i-t használnak. Pl. a „viete” helyett mindegyikük azt mondja „vite”. Jó, hogy a d, l, n, t lágyítását el nem felejtették. Az evangélikusoknál ez a hatás természetes, hiszen egyházi nyelvük a cseh nyelv. A szlovákok azonban szabályos szlovák irodalmi nyelven kiadóit, s a mai Szlovákia területén megjelent hatalmas imakönyveket használnak, amelyeket már latin betűkkel nyomtattak.

Jelenlegi papjuk sem szlovák, hanem sokác. Ugy lát-szik, ezért az egyetlen bácskai szlovák katolikus plébániáért a régi időkben sem adtak ide szlovák papot, de hiszen a kalocsai egyházmegye nem is igen rendelkezett velük. Most már a faluból is került Kalocsára papnövendék.

Mindennapi nyelvük keverve van a szerb kifejezésekkel. Vannak terminus technikusok, amelyeket csak szerb nyel-

ven használnak. A hivatalnok náluk nem „úradminik”, hanem činovník, az elemi iskola nem „ludová škola”, hanem „osnovná škola” stb. Éppúgy jártak vele, mint pl. a cseh-szlovákiai magyar kisebbség ifjai jártak, akik Csehországban katonáskodva, annyira elsajátították a cseh katonai kifejezéseket, hogy azokat a mai napig is használják, különösen azok, akiket a magyar honvédségnél még nem képeztek át.

Pedig a tiszta szlovák nyelv csak távolabbi rokona a szerb-horvát nyelvnek. Maguk mesélték, hogy az elmúlt háború idején a felvidéki szlovákok nem értették a szerbeket, s nekik, bácskai szlovákoknak kellett tolmácsolniok. Magam is úgy jártam, amikor a bácsi, egyébként feltétlenül intelligens ferences gárdiánál szlovákul igyekeztem beszélni, magától tért át inkább a magyar nyelvre, mert sehogyan sem jutottunk dülőre.

Népviselőitük jellegzetesen szlovákos. A sárga és kék szín minden házban, minden női ruhán megtalálható. Ritkító tornacik messzire elárulják, hogy ismerős nép között járunk. A főköti és széles szoknya még felvidéki hagyatékok, bár a bácskai szlovákok egy része nem is a Felvidékről, hanem az Alföld északibb részéről, esetleg Békésből származott ide. Az Oravsky-név őrzi még az árvai származást, de a Vabcsenyák stb. nevekből nem igen lehet a származás helyére következtetni. Jómaguk keveset törődnek azzal, hogy honnan származtak ide. Földjüket éppúgy megmunkálják, mint a szomszédos szerbek vagy németek, s mikor elmondtam nekik, hogy felvidéki testvéreik sokszor csak kapálni tudják a meredek földeket, s a hátukon, kosárban viszik fel a trágyát, úgy néztek rám, mint akik hisznek is, nem is a szavamnak. A kenderrel éppúgy dolgoznak, mint a németek, el sem tudják képzelni, hogy ki-ki csak a saját szükségletére termelhesse, valahol egy két lépésnyi széles területen, vagy a hegyi patakok mentén meghúzódó, keskeny völgyekben.

A fiatalság szlovákul beszél, de pl. a leventeintézmény tetszik nekik. Sudár termetű fiatalok büszkén hordják a levente sapkát, s a nagyapák, akik valamikor a szabadjai vagy szegedi honvédeknek szolgáltak, még emlékeznek a katonai vezényszavakra, s büszkén emlegetik unokáiknak.

Az evangélikus szlovákokkal ellentétben erős magyarbarátok. Templomukban szlovákul énekelnek, a nagymise felét azonban magyar énekekkel töltik ki.

Templomuk éppoly egyszerű, mint amilyen a szívük. Egy vasárnapi mise vagy litánia a népviselet színpompájában ragyogja be az öreg falakat. A sok Marka, Anka és Erka (Erzsika, Erzsike) úgy illegeti-billegeti magát, mintha azonmód filmre vennék őket.

A jugoszláv időkben egyszer kaptak szlovákiai látogatókat, azokra még visszaemlékeznek. Az idő forogtatában azonban megfeledkeznek róluk, pedig akkor ünnepet ült a falu, hiszen miniszterekkel barátkozott. Ma mindenkivel szívesen barátkoznak, aki szeretettel közeledik feléjük. Ha a magamfajta idegen megragyoztatja előtük szlovák nyelvtudását, tisztelettel néznek rá és sokáig megemlegetik. Szinte szégyellem is, hogy hírem ment az egész faluban: „Egy magyar úr, aki így beszél szlovákul.” A „magyar úr” pedig szeretettel gondol rájuk, s ahol csak teheti, szívesen beszél velük, mert másfél évtizeden át az volt a munkája, hogy szlovákot-magyart a régi testvériségben összerorraszon.

Sági Farkas István

K Ö N Y V S Z E M L E

DR. SZENDY KÁROLY: BUDAPEST ÉS BALKÁN KULTURÁLIS KAPCSOLATAI. *Ára 2 pengő. Balkán-füzetek. Szerkeszti: Dr. Baross Drucker György, 9. füzet, 1943 június.*

Szendy rövid áttekintésében Budapest múltjából néhány földrajzi és történelmi ténnyel megállapítja, hogy Budapest múltja a történelemelőtti időkben vész el. A kőkorszakból vannak emlékeink e tájról. A római időkben Agrippa geográfusja és Aquinucum romjai igazolják, hogy „a nagy birodalomnak ez volt a vihársarka.” Mikor az ellenség átlépte az Ister, a birodalom megrendült. Laktak itt hunok, kelták, rómaiak, germánok, avarok — és a népvándorlás utolsó hullámaként a magyarok érkeztek e „tájra”. A magyarság életében döntő szerepe volt e tájnak, melynek Budapest lett a szíve. Budapest fénye, hanyatlása ez országot példázta. Ahogy Buda török uralom alá került, ugyanígy járt az ország legnagyobb része is. Főszabadosa az országnak visszaadta szabadságát.

Budapest a XIX. században lett azzá ami, különösen 1867 után.

Még 1880-ban 370.000 ember élt Budapesten. Tíz évre rá 506.000-ra, húsz év múlva 900.000 és 1930-ban 1.060.000 rugott Budapest lakóinak száma. A legutóbbi népszámlálás eredménye: 1.173.000 lélek. A magyar népben lüktető életet és alkotóképeséget hozta létre Budapestet.

Budapest szilárd bázisa az európai kultúrának. Ha valamikor Budavára a nyugati műveltség védőbástyája volt, ma Budapest a nyugati műveltség és emberi szolidaritás szilárd alapja. Magyarország mindenkor közvetítő volt Európa és a Balkán között. Ezek közül is kiemelkedik a magyar-bolgár kapcsolat. Valamikor, még a IX. században bolgárok alapítják Pestet. „A legnagyobb dunai átkelőpont és a dunántúli frankterületekkel való kereskedés szempontjából legfontosabb bolgár kereskedelmi gécepont: Pest lett (5. oldal.) Az Eskü-téri egykori római várat is bolgárok építették.

Szent László, Kálmán, Nagy Lajos és a Hunyadiak erős balkáni kapcsolata közismertek. A török urától bukása után újra megjelent a Balkánnal való kapcsolatunk. Ekkor telepedtek a Délvidékre a szerbek. A XVIII—XIX. század szerb írói és költői Magyarországon nevelkedtek. Könyveiket Budán nyomták. Tehát a nyugati műveltséget a szerbek Budapesten keresztül kapták.

Az egyetemi nyomda 1798-ban szerb nyelvű katalógust adott ki. A szerb kultúra kimagasló mozgatója a magyar nemzeti rendre emelt Tököly Száva volt.

Budán jelent meg Sinkai György Gábor gör. kat. pap dákó-román nyelvtana 1804-ben.

Ezek mutatják Budapest szerepét a Balkán irányában. A Balkánról Európába Budapesten keresztül visz az út ma is, és megfordítva. A kultúra nemcsak az oktatásügyet, szépművészetet, festészetet, szobrászatot, építészetet, színművészetet, költészetet és zenét jelenti — írja Szendy Károly dr. — hanem jelenti a magasabbrendű, tisztultabb életnek, kényelemnek a munkának és a munkásnak, a szociális haladásnak kultúráját is.” (8. oldal.)

Budapest nagyvárosi kultúrája a jövőben is irányító és ösztönző erővel fog hatni a balkáni városok fejlődésére.

Dr. Szendy Károly, Budapest polgármesterének rövid tanulmányából kéri az olvasó, hogy a magyar lélek lankadatlan erővel teljesíti hivatását kelet és nyugat között, — ahogy azt a múltban is teljesítette.

Polácsi János

KOZOCSA SÁNDOR: MAGYAR KÖNYVÉSZET. 1911—1920. I. kötet. A—K. VIII., 538. l. II. kötet. L—Z. 566 l. Budapest, 1939—1942. Kiadja a Magyar Királyi Valás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete.

A nemzeti bibliográfia Sándor István Magyar Könyvesháznak (1803.) eszméltető kezdetein túlhaladva Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárával és Petrik Géza Magyar Bibliográfiájával, majd Magyar Könyvészetével és az előttünk fekvő két hatalmas kötettel a teljes megoldás felé halad.

Hosszú évek teltek el azóta, hogy Petrik bibliográfiájának utolsó kötete megjelent. Az 1910-ik év a Petrik-féle bibliográfiákban feldozott évtizedek utolsó határköve volt. A különféle tudományágak kutatóinak munkáját nagymértékben megnehezítette, hogy a magyar szellemi élet három mozgalmas évtizedének összefoglaló könyvszete hiányzott. Akadhattak kishitték is, akik azt hitték, hogy Petrik halálával műve is végleg megszakad.

Most mikor előttük van az 1911—1920 évek Magyar Könyvészetének teljes két kötete, úgy érezzük, érdemes volt várni. Már a sajtó alá rendező Kozocsa Sándor neve jogos bizalmat kelt. Minden szakember, de a nagyközönségből is sokan ismerik a Magyar Tudományos Akadémia folyóirataiban, az Irodalomtörténeti Közleményekben és különnyomatban is 1927 óta megjelenő magyar irodalmi és irodalomtörténeti évi szakbibliográfiáját. Olvasóink pedig valószínűleg arról is tudnak, hogy ő a szerzője az egyetlen magyar nyelvű össze-foglaló könyvszeti szakmunkának.

Amint látjuk, Kozocsa Sándor már jelentős bibliográfiai tapasztalatokkal rendelkezett mikor Petrik művének folytatásához fogott. Általános nemzeti bibliográfiai összeállítás, rendezése és szerkesztése ismét új és nehéz feladatok elé állítja a bibliográfust. Itt már el kell hagynia saját jólismert szaktanulmányait, mert hiszen könyvszetebe minden elképzelhető tárggyal foglalkozó művet fel kell vennie. A nehézség azután ott van, hogy általános bibliográfia — a dolog természetéből kifolyólag — elsősorban könyvtári gyakorlattal készült katalóguscédulákon alapszik. Másképpen ez csak akkor lehetne, ha a könyvszét szerkesztőjének munkatársak légiói állnának rendelkezésére. Ilyesmirel azonban a magyar tudomány mai helyzetében nem is álmodhatik. Minthogy pedig a katalóguscédulákat is emberek készítik, kisebb-nagyobb hibák (főleg a régebbekben) gyakran előfordulnak. Itt mutathatja aztán meg a bibliográfus, hogy mit tud. Meg kell állapítania, mikor van szükség megfellebbezhetetlen döntőbíróra: magára a szóbanforgó könyvre. Ehhez már a tudomány minden ágára kiterjedő szakérte-

lem, sőt nagy nyelvismeret is szükséges, hiszen Magyarország területén az első világháború előtt és alatt nagyszámú nem magyar, mégpedig főleg kisebbségi nyelvű nyomdatermék jelent meg.

Ha a Magyar Könyvészet előttünk levő két hatalmas kötetének teljességét és pontosságát megfigyeljük, el kell ismernünk, hogy Kozocsa Sándor említett feladatának mindenben igen jól megfelelt. Másik értékes tulajdonsága Kozocsa Könyvészetének a könnyű áttekinthetőség. A Magyar Könyvészet összeállítása természetesen elsősorban az Országos Széchényi-Könyvtár anyagán alapul. Petrik érdemes művében talán túlságosan ragaszkodott a könyvtár akkori címfelveteli szabályaihoz. Ezek szerint p. o. sorozatos műveket a sorozatcím első főneve alá vették fel (így az *Olcso Könyvtár* nem a magától értetődő első címszó, az *Olcso* alatt, hanem az első főnév, a *Könyvtár* alatt szerepel Petrik könyvszeteiben!). Ez természetesen külföldi, elsősorban német minták másolása volt. Nem gondoltak ugyanis arra, hogy ami az idegen nyelv szellemének esetleg megfelel, az a magyar nyelvben teljesen értelmetlen és felesleges. Kozocsa Sándor viszont modern szempontok szerint készült bibliográfiájában csaknem mindig ragaszkodik a sorozati és egyéb címek szoros betűrendjéhez. Jól tudja azonban, hogy túlságba vinni még a következetességet sem szabad, ezért tehát eltér a kérdőszó alatt való felvételtől akkor, ha a cím *Magyar királyi* vagy ehhez hasonló szavakkal kezdődik. Ezeket ugyanis nem érezzük szorosan a címhez tartozóknak vagy legalább is nem különösen jellemzőknek. Emellett olyan nagyszámú intézmény neve kezdődik ilyenféle szavakkal, hogy az ilyen módon, jelen esetben tehát az *M-nél* való címfelvételt az áttekinthetőség rovására menne.

Ebben a bibliográfiában mindenki másodpercek alatt megtalálja, amit keres: úgy véljük, hogy bibliográfiánál ennél nagyobb dicsőretet nem mondhatunk.

Dr. Császár Zoltán

JÓCSIK LAJOS: A MAGYARSÁG A CSEH ÉS SZLOVÁK NÉPRAJZI TERKEPEKEN. Budapest, 1943. A Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségjogi Intézetének kiadványai. (47 l., 18 térképmel-léklettel.)

Jócsik Lajos tervező és rendszerező jellegű munkát folytat a felvidéki kérdés tanulmányozása terén. Korábbi műveiben gazdaság- és kultúrpolitikai keresztmetszete adta a két évtizedes csehszlovák uralomnak új tanulmányában pedig az egyik legizgatottabb időszerű kérdést, a cseh és szlovák térképhamisítások ügyét veszi vizsgálat alá. Főleg két néprajzi kutató az orosz Petrov és a szlovák Varsik térképeit bírálja, pontosan kimutatva, hogy az általuk bemutatott helyzetképpel szemben mi a cáfolhatatlan demográfiai és történelmi valóság. A tanulmány kivált korábbi nemzetiségi statisztikai révén igen nagybecsű, mert világos képet nyújt az „asszimiláció” minémiségéről s arról a tudománytalan cseh-szláv propagandáról, mely négy évtized óta szakadatlan folyik a magyarság ellen.

A tanulmány terjedelme nem ad módot

arra, hogy kiterjeszkedjék a cseh és szlovák térképábrázolások egész vonalára, pedig igen tanulságos lenne, ha e kritikai összegezés folytatásaként mindazok törekvéseit bemutatók a magyar és külföldi olvasónak, akik e három külön korszakban — 1914 előtt, 1918 és 1938 között és 1938 után — minden eszközzel, az adatok és tények célzatos elferdítésével dolgoztak ezen a téren. Ugy érezzük, hogy e munkának előfázisa, tehát az 1914 év előtti tudatos hamisítások teljesen ismeretlenek a magyar érdeklődő előtt s ezt a hiányt előbb-utóbb ki kell töltenie arra alkalmas szakembernek, érzésünk szerint, éppen Jósik dr.-nak, aki jelen munkájával beigazolta e munkakörben való jártasságát, alapos felkészültségét és kitűnő kritikai érzékét. Így nem érdektelen ebből a szempontból az 1905-ben Prágában kiadott cseh lexikon (Ottuv slovník naučný) hírhedt „Slovensko” térképe, mely a szlovák etnikai vonalat úgy vonja meg, hogy abba a később elszakított területek 85 százaléka beleesik. Hasonló figyelmet érdemel dr. Lúhor Niederle gyakorlati propagandát szolgáló könyvének adathalmaza és térképsorozata (Narodopisna mapa uherskyen slovaku na základe sčítaní lidu z roku 1900, Praha 1903), melyet Louis Leger a La Race Slave című könyv korszakalkotó eredményeként táltal a világ közvéleménye elé. Leger úgy véli szolgálni Denissel a francia Scotus Viatorral és társával az „elnyomott” szláv fajok ügyét, hogy Niederle-re is ráleltál a magyarországi szlovákság „konkrét” néprajzi bemutatásával. Legkevésbé sem érdektelen ezek után Denis (La question d'Autriche, Les Stovaques, Paris, 1917) térképeinek kalandos útja a prágai propagandistáktól a Sorbonne-ig, mert gyűlölködő ellenfelünk, aki mint mondja „nem bírta elviselni a magyarság létezését”, a Region Tchecoslovaque határait 1916 őszén, ugyanakkor, midőn a francia cenzura ismételt közbenjárásra sem engedélyezte a Détruizer l'Autriche-Hongrie elkobozott „csehszlovák” térképét, úgy vonta meg, hogy az egész Csallóköz, Nógrád, Hont és Gömör megyék, Komárom, Ipolytság, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó és a teljes Kárpát-alja kívül maradtak az elképzelt mozaik-államon. Beszélhetnénk még a csehszlovák propaganda által rendszeresen közreadott ú. n. „felvilágosító” térképekről, melyek kel a politikai moral insanity-k törzskara „szemléltetően” iparkodott igazolni, hogy a magyar „elnyomatással” szemben a csehszlovák „demokratikus” államrendszer milyen nagyszerű kultúrpolitikai és gazdasági eredményeket ért el. Emlékeztet a cseh propagandának az a szemfényvesztő arcatlansága, hogy a harmincas évek elején, amikor a megszállt területeken sora leállanak az üzemek és megkezdik tevékenységüket a hírhedt repülő adóbizottságok, Párizsban, Londonban és az Egyesült Államokban szinte gombnyomásra megjelennek a csehszlovákiai gazdasági prosperitá eredményeiről szóló füzetecskék, különféle színű gazdasági térképek és grafikonok. Vagy ki ne emlékeznék arra, hogy 1929 júliusában Genfben a Nevelésügyi Társulatok Világszövetségének kiállításán Prágából repülőgépen odaszállított cseh propagandisták osztogatták azt a kétségtelenül nagy hatást gyakorolt térkép-hamisítványt, melyen „Slovensko” 1920. évi kulturális helyzete sőt, az 1928. évi csehszlovák kulturális viszonyok pedig vi-

lágos tónussal vannak feltüntetve, jelezve, hogy milyen „korszakalkotó” eredményeket ért el a benes—masaryki kultúrpolitika rövid nyolc év alatt.

Benesék taktikai előnye kétségtelen volt. A győztesek Nyugat-Európájában két évtizeden át ők jelentették a „felvilágosult demokráciát”, az „emberi jogok védelmét”, a „tisztá népszövetségi gondolat harcoss képviselőit”, mindazt a légüres térben mozgó hatásos propagandakeveréket, melyet oly elhatározó befolyást teremtettek maguknak, a kevésbé mozgékony és ilyen eszközökhöz sohasem folyamodó magyar történetíjogi felfogással szemben.

Jósik könyve az első olyan közérdekű kiadvány, mely elindítja a hamisítások friss és hatásos feltárását, a szakszerű és mégis olvasható, szemléltető és lebilincselően érdekes okfejtés eszközeivel. Így kell bemutatni a teljes anyagot mielőbb és az elmúlt emberöltő teljes csehszlovák propagandahalmazának felboncolásával Petrov páfordulását, aki saját korábbi kutatásait is megafolja, amikor a csehszlovák propaganda szolgálatába áll, az erőszakos és mesterséges Hodzsa-telepítést, Varsik demográfiai büvéskedését, a jelent és múltat, azzal a lendülettel tárgyalagossággal, ahogyan Jósik teszi, amikor e két nézőpontot, Petrov és Varsik fejtegetéseit lezere bontja, önmagukban cáfolja és a tiszta valóság acélfürdőjében szétmálasztja. Legsürgősebben kívánjuk látni tanulmányának európai nyelvekre való lefordítását s e munka teljes apparátussal való folytatását, úgyhogy ennek során az egész csehszlovák térkép- és néprajzi propagandaanyag végre átlátszó hamisságának teljes meztelenségében, tudománytalan hamisításai szintje tükrében álljon a magyarság és külföld előtt. Igen ajánlatos és felette időszerű lenne, ha tudományos intézeteink ezt a munkát részletekbe menő alapossgággal időben elkészítenék, olyképen, hogy a hamisítások és ferdtések sorozatát rendszeresen feldolgoznák, kisebb kiadványok keretében, s ezzel párhuzamosan a magyar történeti álláspont mérték-tartó, az igazság és nemzetközi jog fegyvereivel vívott európai küzdelmét is érzékelteknék mindazok felé, akik a távoli külföldön még ma sem látnak tisztán a duna-medencei rendezés sorsdöntő kérdésében.

Kemény Gábor

szentkirályi JÓZSEF: MAGYAR KÖLTEMÉNYEK ANGOL FORDÍTÁSBAN. Budapest, 1943.

A szerző a magyar versek angolra való fordításának történetét tekinti át 1830-tól, az első fordításgyűjtemény megjelenésétől, máig. Munkájában először vázlatosan, nagy vonásokban halad át anyagán, aztán a három legfőbb fordító: Bowring, Loew, Kirkeonell munkásságát ismerteti részletekben, végül az irodalom, könyvészet és nyelv közlése után a fordított versek jegyzékét állítja össze a lefordított költők rendjében.

A szerző megállapítása szerint a Bowringtól (1830.) Bonnerjeaig (1941.) terjedő száz esztendő alatt a magyar költők angol fordításai nemesak számban, de irodalmi értékben is emelkedtek. Jöndulatú diletánsok ugyan minden időben akadtak e fordítók között, de különösen újabban mind gyakrabban lépnek föl komoly fordítói egyéniségek, kik nem egyszerű szöveget adnak, hanem érzékeltetni tudják az angol olvasóval az eredeti tartalmi és for-

mai értékeit. E téren különösen a kanadai Kirkeonell Watson munkásságát lehet kiemelni.

A tanulmány súlypontja a bibliografikus összeállításon van, s a szerző ezzel a munkásságával nagy szolgálatot tett a későbbi kutatóknak, megkönnyítvén számukra a tájékozódást a rendkívül szét-szórt anyagban.

A munka egyébként is úttörő jelentőségű a magyar szellem külföldi elterjedésének és ismeretének feldolgozása tekintetében. Jó volna, ha minél előbb több hasonló szellemű mű követné az irodalom más területeiről és más nemzeteket illetőleg is.

Tóth Béla

MARKÓ ÁRPÁD: GRÓF ZRINYI MIKLÓS. Kincsesvár. Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, é. n.

A kis könyvben Markó Árpád Zrinyi Miklósnak, a költőnek, nagy hadvezérnek és, maj szóval, nemzetpolitikusnak életével és működésével foglalkozik. Bemutatja a nagy államférfi külső sorsát, politikai és katonai törekvéseit, kudarcait és jelképes erejű tragédiáját. Élete után műveit elemző röviden megjelenésük sorrendjében, főként eszmei céljukat, irodalmi értéküket és forrásaikat mutatván be. Az író pompásan oldja meg feladatát. Anyagának teljes ismeretében biztosan rajzolja meg hőse életét és szellemi arcképét. Összefoglalása eleven, könnyed, világos, nem téved főleg részletezésekre. A sorozat céljának tökéletesen megfelel. Hasznos közéletű bemutatása Zrinyi alakjának.

Tóth Béla

PUSZTAI-POPOVITS JÓZSEF: ROMÁN KULTURÜNNEPELYEK ÉSZAK-ERDÉLYBEN, 1940—1943.

A pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiadvány sorozatában ez már a 17-ik könyv, amely vagy a Magyarországon belül élő kisebbségeinkről, vagy az ország jelenlegi határain túl élő magyarok helyzetéről ad magyar, néha idegen világnyelven tárgyi-lyagos ismertetések. Ilyen Pusztai-Popovits könyve is. Adatokra támaszkodó tárgyilagos helyzetképet ad s csupán pár oldalon fűz hozzá magyarázatot. Először Faluhelyi Ferenc, az intézet igazgatója írt, amelyben a könyv dokumentumszerű értékét kihangsúlyozta.

Vanak, akik talán jelentéktelennek látják a könyvben felsorolt sok apró kultúr-ünnepeket, de ha azokat a magunk 22 éves romániai kisebbségi életének szemszögéből vizsgáljuk, kellőleg fogjuk értékelni őket. Kisebbségi életben a legkisebb egyházi és világi kultúr-megnyilatkozásnak nemzeti fontossága van összetartás és öntudatnevelés szempontjából. Fokozottabb mértékben áll ez az elv az északerdélyi román-ság mai helyzetében, mert politikai passzivitásban él, alig ocsudott még fel a bécsi döntés hatása alól s mindamellett a háborús légkör nem alkalmas nársadalmi és kulturális ünnepelemek rendezésére. Ha tehát nincsenek is magasabb színvonalú kultúr-megnyilatkozások, annak okát a fentiekben kell keresnünk és főként abban, hogy a román kisebbség vezető rétege a bevonuló honvédek elől mondhatni mind átköltözött Romániába. Itt inkább csak a legszükségesebb létszámú papság és néhány szövetkezeti szakember maradt.

A szerzőt dicséret illeti ezért a lelkiismeretes és szorgalmas aprólékos gyűjtőmunkáért. Az összes egyházi és világi konferenciákat, előadásokat, a működve előadásokat és hangversenyeket, valamint a román képzőművészek kiállításai élénk vetüli, jelezve a helyét, időpontját, a rendező intézményt és a szereplő személyeket. E pontos statisztikai adatokból kitérünk, hogy a második bécsi döntés óta 28 hangversenyt, 39 előadást, 34 működve előadást, 52 egyéb ünnepélyt és 4 kiállításot, tehát összesen 158 kultúrnapot rendezett a románság.

Mánez azt bizonyítja, hogy a bécsi döntés óta a magyar hatóságok és a magyar közönség is megértő támogatással segítette őket nyelvi és kulturális kisebbségi jogaik használatában. Ez a könyv választ arra a sok rosszindulatú cikkre és szóbeszédre, amely Déleldélyből szivárog át hozzánk, amely szerint az itteni románság meg sem mozdulhat s nyelvét sehog sem használhatja.

Felvehetjük a kérdést, hogy mivel a szerző adatait többnyire újságokból szedte össze, sok olyan román ünnepség, társas összejövetel, főként iskolaünnepély lehet még, amelyekről a román újságok nem emlíkeztek meg s így a szerző sem vehette rólok tudomást.

Érdekes a jelzett 158 ünnepség megosztása városok, helységek szerint. Ezek közül 82, tehát több mint a fele Kolozsvárra esik, 18 Nagyváradra, 15 Szamosújvárra, 13 Besztercére, 5 Naszódra, 5 Szatmárnémetire, 4 Szászrégenre, 2 Nagybányára. A többiek falukon vagy kisebb városkákban zajlottak le.

Jó lenne, ha a románság is minél szélesebb körben tudomást venné e könyvnek fent jelzett mérlegét, hogy így tisztába jöjhessen jelenlegi helyzetével, amely hazánkban lehetőséget nyújt nekik nemzeti kultúrájuk és anyanyelvük teljesen szabad használatára. Cserébe a magyarság csak állampolgársági hűséget kíván tőlük.

E könyv jelentőségét valójában majd csak a feledekeny utókor fogja kellőleg értékelni, amikor sok mindenre fog okmányyszerű feleletet kapni belőle.

Vámoszter Géza

SZÉCHENYI VALLOMÁSAI ÉS TANÍTÁSAI. (Széchenyi anthológia.) Összedíltották: Fekete József és Váradi József. Dr. Schandl Károly előszavával. Átnézte dr. Imre Sándor. Studium kiadása, Budapest, 1943. 8. 441 oldal. Ára 14 P.

Fekete Józsefet és Váradi Józsefet nevelői szempontok irányították e könyv összeállításakor. A könyv e célnak teljesen megfelel. Aki behatóbban kíván Széchenyivel foglalkozni, ügyis egész munkásságát felölelő irodalmi műveit, életművét és egész életét tárgyaló életrajzát fogja keresni. Sajnos, még mindig hiányzik Széchenyinek részletes és kimerítő életrajza. Hiányoznak a reá vonatkozó irodalomnak minden irányú forrás tanulmányokra támaszkodó, eredeti okmányok és jelentések alapján készült életrajzi leírásai. Széchenyi olyan nagy volt, hogy csak az írhatná meg életrajzát, kit e nagyság nem kényszerít átvásfoglalásra. Eddigi mellátói, Grünwaldt és Halász kivéve, az első lapok után mélyeséges hódolattal tekintenek a legnagyobb magyarra. Falk, Frankenburg, Pulszky még úgy ahogy, bizonyos idegen szempontok

figyelembevételével álltak munkái és művei előtt. Surányi, Hegedűs csak a már ismert adatokból fontak homloka köré koszorút. Nekünk mánezeken túl és felül olyan Széchenyi-életrajzra volna szükségünk, amely minden tekintetben objektív és elfogulatlan. Szeretnők Széchenyit tőltől talpig látni emberjé mivoltában, s maga idejében, kortársai között. A kort és az embert együtt.

Széchenyi vallomásai és tanításai annak a célnak teljesen megfelel, melyet az összeállítók maguk elé tűztek. Sajnos, e könyvben rendkívül sok az értelemzavaró sajtóhiba.

Polácsi János

DR. BODÓ JÓZSEF: NÉPESEDÉS ÉS KÜLPOLITIKA. (A Magyar Külügyi Intézet Ifjúsági Csoportjának kiadása.)

A vitéz Técsői Mórész Kálmán bevezető szavával ellátott kis könyv gazdag irodalom feldolgozásával tárgyalja e fontos kérdése. Talán az első pillanatra különösen hat, hogy a népesedést a külpolitikához kapcsolja az író, de ha a kis könyvben elmélyedünk, kitérünk, hogy nagyon is közel áll e két fogalom egymáshoz. A népesedés és külpolitika: kell-e bővebb magyarázat ahhoz, hogy mit jelent nekünk magyaroknak, akik itt lakunk a Dunamedencében csupa szaporodó, még hozzá igen erősen szaporodó nemzetek tengerében a népesedés lanyhulása? Azt hiszem, nem sok magyarázat kell, hogy rájövünk e kérdés szoros összetartozására. Csak egy pillantást vessünk vissza a történelemben és megdöbbenve jövünk rá népesedésünk katasztrófális emaradására. Mátyás király idejében Magyarországnak 5 millió magyarja volt, ugyanannyi, mint abban az

időben Franciaországnak és több mint Angliának a maga 3,700.000 lakosával, de még emaradottabb volt Poroszország 800.000 főnyi lakosságával. Aztán jött a törökudlás és kipusztította hazánkat, az 5 millióból mindössze másfélmilliót hagyott meg. Magyarország ezt a pusztítást soha ki nem heverte és ha most teszünk összehasonlítást az akkor egyenlő lakosú országokkal, hát igen összeszorul e szívünk: az a Poroszország, amely Mátyás király idejében mindössze 800.000 lakossal bírt, az első világháború végén már 38 millióval de csekedhetett, mi pedig ugyanakkor csak 20 millióval. Óriási eltérés ez. De nem csak Poroszország áll velünk szemben a szaporulat terén ilyen jól, hanem valamennyi ország, amellyel akkor egyenlően álltunk. A magyar szaporodás érdekében az EPOL fölemelte szavát és „20 millió magyart!” jelszóval mozgalmat indított. Azonban ez is csak kezdeményezés lehet, mert a Kárpátok medencéjében arra van szükség, hogy 30 millió erős magyar nemzet éljen, amelyet ez a föld jól tudna tartani, azonkívül történelmi és elsősorú európai külpolitikai feladataink is megkívánják, hogy a második évezreDET ennyi magyarral kezdjük meg. A könyv fiatal szerzője rámutat a múlt hibáira, statisztikai adatokkal bizonyít, hogy mennyi veszély rejlik népesedésünk és szaporodásunk előmozdításának elhanyagolásában, de nemcsak a múlt hibáira mutat rá, hanem a megoldás terén is irányt mutat. Részletekbe menő tervet ugyan nem dolgoz ki a kis könyvben, de a probléma gyakorlati megoldását mind azoknak kell megoldani, akik a magyarság jelenét, jövőjét és sorsát a szívükön hordozzák.

Bihari Sándor

Ö R H E L Y

„EZEN A TERÜLETEN BOLDOGULNI CSAK AKKOR LEHET, HA MINDEN NEMZETISÉGET EGYENJOGUNAK ÉS EGYENRANGUNAK ISMERÜNK EL.”

Vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter beszéde a nemzetiségi kérdéstről Szabadkán

Vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Balla Pál miniszterelnökségi miniszteri osztályfőnök és Vásárhelyi János miniszteri titkár, személyes titkára kíséretében augusztus utolsó napjaiban többnapos bácskai körúton volt és első állomásán, Szabadkán, beszédet mondott, amelyben többek között a nemzetiségi kérdéstről is nyilatkozott. A belügyminiszter a nemzetiségi kérdéstről a következő figyelemreméltó szavakat mondotta:

— A Bácska földje tipikus terület, azt mondhatnám, kicsiben mása az egész nagy Dunavölgyének. A Dunavölgye tele van kis nemzetekkel, amelyek egymásba fonódnak, egymásra vannak utalva, tele van kicsi, de öntudatos nemzetekkel, amelyek egymás nélkül megélni nem tudnak. A Bácska kicsinyített képe ennek a helyzetnek. Itt nemzetiségek élnek egymás mellett, egymással összefonódva, egymásra utalva, öntudatos nemzetiségek, amelyeket szétszakítani, egymástól elkülöníteni semmi eszközzel nem lesz lehetséges,

mert még hogyha holmi kiteleptési gondolatok megvalósulásra kerülhetnének is, ez sem változtat a lényegen, mert ezek az egymás mellett élő, egymásra utalt kis népek a határokon mindig ugyanolyan érintkezésben és ugyanolyan egymásra utaltságban fognak maradni.

— Mi következik ebből a megállapításból a Bácskára nézve? Az, hogy itt mindennekfelett való feladata és kötelessége mindenkinek a más nemzetiségekkel való megértő, békés együttélést biztosítani. Akárhogy alakul a jövő, itt ezen a kérdésen lényegben változtatni nem fogunk, ezen a területen boldogulni csak akkor lehet, hogyha a magyar állam keretei között minden nemzetiséget egyenjogúnak és egyenrangúnak ismerünk el és így kezeljük őket, feltéve, hogy az állam keretei közé tudjanak helyezkedni. Ezt kell szem előtt tartani és vissza kell emlékezni a háború előtti időkre, amikor évszázadokon keresztül tudtunk békességben együttélni nemzetiségeinkkel. Erre a békés együttélésre ma és a jövőben fokozott mértékben lesz szüksége, mert nem szabad elfelejteni, hogy a körben éltetett idők a Dunamedencében élő valamennyi nemzet öntudatát igen nagy mértékben emelték és ezt a nemzeti öntudatot elnyomni, vagy megszüntetni akarni esztelenység.

— Tudom, hogy ebben a tekintetben

Szabadkán nincs hány — folytatta a miniszter. — Ugy látom, Szabadkán megvan a harmónikus együttélés és megvannak ennek a feltételei is mind a magyarság, mind az itt élő bunyevácok számára. Hogy kisebb meg nem értékek, súrlódások vannak, ezt is meg lehet és meg kell érteni s ennek is lassan-lassan el kell múlnia akkor, hogyha mind a két fél felül tud emelkedni a kicsinyes szempontokon. A bunyevácok jól tudott beleilleszkedni a magyar életbe évszázadokon keresztül, a bunyevácoknak ezt az utat meg kell találnia a jövőben is. S ha megtalálja, akkor a magyarság épp úgy testvérként öleli karjai közé és épp olyan egyenjogú és egyenrangú testvérenek fogja tekinteni, mint ahogy a múltban mindig tette. Ne felejtjük el hogy a jövő sorsának alakulása lényegesen függ attól, hogy itt a Kárpátok határai között meg tudjuk-e egymást érteni és becsülni. Azt lehet mondani, hogy ennek a területnek a jövő sorsa ettől a kérdéstől függ elsősorban, a magyarság boldogulása épp úgy, mint a nemzetiségek boldogulása.

MADÁCH MÉLTATÁSA EGY KOLOZSVÁRI ROMÁN LAPBAN.

A kolozsvári Tribuna c. lap szeptember 29-iki száma M. Gazdac tollából Madách méltatást közölt. A cikk címe: Tragédia omului-poem dramatic in 15 tablouri de E. Madách. (Az ember tragédiája — drámai költemény 15 képben, írta Madách Imre.)

A cikkíró méltatásában a következőket mondja:

A 19. század, a francia forradalom százada, nagy kérdéseket vetett fel: honnan jövünk, hová megyünk, mi a halál, mi a nő, mi a célunk az életben, van-e boldogság, tökéletesség és elégtétel a földön? Ezekről a gondolatokról fűtte, írta meg Madách, a magyar gondolkodás legkiválóbb képviselője, *Az ember tragédiáját*, a múlt század művei között a legkiválóbbat. *Az ember tragédiája* eisördendő irodalmi értékénél fogva, több mint 20 nyelvre lefordítva és előadva a világ legnagyobb színpadain. Románul Goga Oktávián tolmácsolta felülmúlhatatlan fordításban.

Ezután a bevezető után a cikkíró rövid tartalmi ismertetést ad, s végül a dráma befejező részéből közöl szemelvényt.

De román részről Madáchról való emlékezés nem az első eset. A tavaszszal, Goga halálának évfordulója alkalmával folytatólagosan közölt részletet *Az ember tragédiájáról*. Ilesu Viktor erdélyi román költő Madách szelleme versre ihlette: *Vizionarul* (Memorlei lui Madách) A látnok — Madách emlékének.

Mind ezekből úgy látszik, hogy Madách szelleme most is utat talál a románság felé.

SZLOVÁK KÉPZŐMŰVÉSZEK KIÁLLITÁSA KASSÁN

A magyarországi szlovákok a magyar kormányzat megértő nemzetiségpolitikája gyümölcseként mind élénkebb és élénkebb kulturális életet élnek. Oláh József, a

kassai m. kir. állami szlovák tannyelvű gimnázium tanára, nemrég számolt be arról a Kisebbségi Körlevél, majd a Donau-europa hasábjain, hogy milyen keretek között folyik hazánk szlovákjainak kulturális munkája, amely az egyesületi életen túl ma már élénk könyvkiadási tevékenységben is megnyilvánul. A Szent Adalbert Társulat és a Slovenska Jednota c. napilap eddig több, mint 15 könyvet adott ki s e könyvek a gyermekmeséktől kezdve a filozófiáig az irodalomnak szinte minden ágát felölelik, tekintettel vannak a legkülönbözőbb szellemi igényekre. Természetesen, a szépirodalmat találjuk meg e könyvsorozatban a leginkább, de már jelentkezett a történettudomány és a bölcsélet is.

Az „Edícia Slovenskej Jednoty“ legutóbb címünkre megérkezett kötete komoly meglepetés volt: mind a nyomda-technika, mind pedig a művészi teljesítmény szempontjából a legkényesebb művészi ízlést is kielégíti. A magyarországi szlovák festőművészekről számol be ez a könyv, rövid, de magas színvonalú előszóval és a művészek alkotásainak 32 igen sikerült fényképmásolatával.

Megnéztük a kiállítást, amelynek alkalmasból ez a gazdag album napvilágot látott. A kassai „Slovensky katolícky klub“ (Szlovák katolikus klub) rendezte saját helyiségében. Jelentősége nemcsak abban van, hogy komoly művészi élményt nyújt, hanem abban is, hogy — tudunkkal — a magyarországi szlovák képzőművészetnek ez az első nyilvános tárlata. Két művésznek, *Blahuta Jánosnak és Zmeták Ernőnek* a képeit mutatja be két, izlésesen és arányosan elrendezett teremben.

Blahuta János, ahogyan az előbb említett album előszavával megtudjuk, autodidakta. Negyven esztendő s eddigi életét nagyrészt vidéken töltötte. Atyja hirtelen halála miatt a festőakadémiát nem végezhette el, mint tanító keresi meg kenyerét. De a felsőbb képzettséget pótolja képeinek frissesége, mesterkéltisége, népi gyökerei. Főleg tájképeket fest, a múlt század végének plain air-stílusában, s tájképeken — egy-két közhelyszerű, „beállított“ munkájától eltekintve — üde, friss színek uralkodnak, látszik rajtuk, hogy a művész erősen összeforrott szülőföldjével, amely festésre ihlette. Igen érdekesek, sajtós kék tónusú tükröznek azok a képei, amelyek a nép életéből veszik tárgyukat, a szlovák népviseletet akarják megörökíteni. „A rokka mellett“ című képe témájával nem mond újat, de színei épúgy eredeti módon mutatják be a szlovák népi életformát, mint ahogy a maga nemében érdekes és eredeti alkotás a művész feleségének arcképe nagybereznai népviseletben. *Blahuta* képeit általában derű jellemzi, a falusi élet nemes, harmonikus derűje. *Zmeták Ernő* erőteljesebb művész. Fiatalember, most végzi, Kontuly Béla tanítványaként, a Képzőművészeti Főiskolát. Kezdetben a magyar festészet korán elhunyt nagy büszkeségének, *Aba Nováknak* volt a tanítványa s a tehetséges fiatalember képein ma is meglátszik a nagy mester stílusa, szín. és ecsetkezelése. Mind olajfestményeinek, mind pedig toll-

és szénrajzainak, ceruzavázlatainak legkiválóbb része: a rajz. Kiválóan tud rajzolni, anélkül, hogy a rajzos elem elnyomná alkotásaiban a művészi gondolat kifejezését. Olajfestményeinek legjellemzőbb tulajdonsága az erő. Önarcsképe, arcképei, aktjai rendkívüli erővel adják vissza ember szemléletét. *Blahutával* ellentétben nem a derűt, hanem a jellegzetességeket keresi. Testvére arcképe arról tanuskodik, hogyha felszabadul mesterének ma még nagyon is érezhető halála alól, az emberi jellem megrajzolása, erőteljes módon való visszaadása lesz igazi munkaterülete; látszólag igénytelen eszközökkel és durva ecsetvonásokkal, valóban pedig rendkívüli megfigyelőképességgel és előadóképességgel tudja visszaadni az emberi egyéniséget; ugyanakkor pedig sajátos szlovák arc- és magatartás-típusokat tud megrajzolni. E szempontból talán aktjai sikerültek a legkevésbé. Képeinek egy másik csoportja fejlődésének másik irányát sejteti: mint minden szlovák művész, hajlamos az érzelmességre, sőt, itt-ott a tárgy elmítizálására is. *Tájképe*, „Romantikus búcsú“ című, egy kissé mesterkéltten beállított tablója, mutatják, hogy az emberábrázolás mellett ez lesz a fiatal művészek másik kedvenc munkaterülete. Ma még némi diszharmoniat kell megállapítanunk erős ecsetkezelése és a kifejezni akart romantikus érzelmvilág között, ha lehiggad és megtalálja a téron is sajátos stílusát, itt is kiváló fog tudni alkotni.

A két magyarországi szlovák festőművész kiállítását érdemes volt megnézni.

só.

UJABB 180 MAGYAR ÉRKEZETT VISSZA BELGRÁDBÓL

1941 nyarán indult meg a belgrádi magyarok hazatelepítése, akkor körülbelül 2000 főnyi magyar érkezett több csoportban, de ezek nagyjából a szerbiai városokban éltek, Belgrádban még mindig visszamaradt majd 2000 magyar. Ezek a visszamaradt magyarok még a nehéz időkben is munkában állottak és dolgoztak, megtalálták megélhetésüket a szerb fővárosban. A belgrádi Magyar Közművelődési Szövetség ez év nyarán ismét mozgalmat indított a visszamaradtak egy részének hazatérésére. Ennek eredménye volt az az újabb száznyolcvan magyar, akik szeptember végén érkeztek Ujvidékre s innen szerieszték az országba, hogy újra felszívódjanak a nemzet testébe. Szinte élezszer nem hangoztható az a szükségesség, amellyel minden magyarunkat vissza kell segíteni régi családi tűzhelyéhez. Ennek érdekében félre kell tenni minden ridog bürokratizmust, nehézsak hivatalos eljárást s akár megkerülve is a paragrafusokat nem majd holnap, hanem azonnal, mindjárt segíteni. Ezeknek a visszatérteknek is, akik még Belgrádban befejezték dinárban kis megtakarított vagyontárukat, segítségére kell sietni és bürokratikus ékszedelem nélkül, lehetőleg azonnal kiutalni az érte járó pengőket. Csakis így szolgálhatunk jó példát és készíthetjük hazatérésre a még szerteszóródva kint élő magyarokat.

S A J T Ó S Z E M L E

REFORMÁTUS ÉLET. (Budapest szeptember 18.)

Dr. Boér Elek: A külföldi magyarok hazatelepítése címen ír. Mindig újra és újra visszatérő gondolata ez a magyarságnak, hogy az itthon megfogyatkozott és a kivándorlás által rést ütött nemzettesten javítsa a hazatelepítéssel. 1938-ban a világ össze magyarságát alig 13 millióra tették és ebből idehaza körülbelül 11 millió él, a többi kétmilliónyi kint él szerte-szóra a nagyvilágban: Romániában 600.000, Szlovákiában 100.000, Franciaországban 40.000, Szovjetunióban 20.000, néhány ezer a többi európai államokban, az azon felül maradó rész pedig túlnyomóan a tengerentúli államokban él. Ez utóbbiak közül legnagyobb a magyarok száma ma az Egyesült Államokban, kb. 580.000, Kanadában mintegy 50.000 és Braziliában 33.000 körül. Ezeket a számadatokat kimutatva igen éles előrelátással szól dr. Boér Elek a kinn élő magyarság hazatelepítéséről. Hogy haza kell hozni minden magyart, aki hazakivándozik, az természetes és minden magyar leghazafiasabb kívánsága, de ennek megvalósítása nagy előrelátást, óvatosságot és tervszerűséget követel. Túlzás lenne azt hinni, hogy az Egyesült Államokban élő majd hat-százezer magyart tömegesen haza lehetne telepíteni, az őregebb nemzedéket még igen, de az Amerikában született már nem. De talán nem is volna helyes az amerikai magyarság sorsát ilyen módon meggyöngyölni, azzal, hogy az idősebb nemzedéket hazahozzuk, elveszíténék örökre a magyarság részére a kintmaradt fiatalokat, inkább fokozatosan meg kell erősíteni őket a magyar haza iránti szeretetben, hűségben és ragaszkodásban. Öntudatosabbá kell tenni bennük helyes politikával a magyar lelkiséget, amely épp úgy bekapcsolja őket a magyar nemzet lelki egységébe, mint ahogy az amerikai frek megtartották lelki egységüket és hazaszeretüket ősi hazájuk és nemzetük iránt. Ha az amerikai magyarok hazatelepítését ki is kell hagynunk számításainkból, annál inkább meg kell kísérlni a tengerentúli levő többi magyar testvéreink visszahozatálát. Nemcsak azokat, akik Csonkamagyarország területéről kivándoroltak, de még inkább azokat, akik a túllünk elszakított részekről az ellenséges mandulát kormányok és fajok elnyomása miatt kényszerültek kivándorlásra. Ezekről a magyarokról pontos számadatok nincsenek, de jól ismerjük és tudjuk a bukovinai és moldvai csángók számát és helyzetét és azt is, hogy minden áron hazakivándozni. A hazatelepítésnél tehát legelőször is rájuk kell gondolni, akik magyszámú családtagjaikkal a magyar faj propagatív és fajgyarapító erejének fejlesztésére is követendő példát mutatnának. Végül követésre méltó fejtegetéssel a hazatelepítendőket elosztását tárgyalja, amilyen sok surlódást és előre látható hibát kizárna.

DÉLVIDÉKI SZEMLE. Szeged. Szeptemberi szám, Gergely Gergely, a szegedi Madách-utcai polgári iskola tanára *Táj és irodalom* címmel rövid tanulmányt írt. Munkájában megállapítja, hogy a magyar táj nehéz és sokszor visszaszorított irodalma csak az utóbbi időben jutott szó-

hoz. Nálunk, ahogy Székfi Gyula is megállapította a Három Nemzedékben, még Tl-sza Kálmán idejében vidéken művelt magyar író nem éhelt. „Az új magyarság a szülőföldjéhez ragaszkodót azzal büntette, hogy provinciális színvonalra szorította, korlátozott művészetű és érvényű íróvá degradálta, kit más vidék, és az egész nemzet számba nem vesznek.” Így hazánkban, írja Gergely, sohasem lehetett olyan értelemben tájiradalomról beszélni, mint a külföldön (néhány újabbnál német, svájci, olasz példát is közöl), — mert a táji vállalkozás nálunk a legtrikább esetben alkotott organikus egységet, hanem félszemmel Budapest felé tekintett és annak ítéletén állt vagy bukott (411. oldal.)

Ezzel szemben ma már beszélhetünk a magyar tájegységek irodalmáról. A magyar tájegységek a következők: 1. Alföld, 2. Dunántúl, 3. Északnyugati Felvidék, 4. Északkeleti Felvidék, 5. Erdélyi Felvidék, 6. Erdélyi Medence, 7. Keleti Szigetegység. Ezek megint kisebb vidékekre oszlanak. Így az Alföld vidékei: Hajdúság, Hortobágy, Nyírség, Körösvidék, Jászság, Mátra, Bükk vidék stb. Míg a Dunántúl jellemző tájegységei a Bakonyvidék, Balatoni Felvidék, Sárköz stb. Itt a Dunántúl déli részét, az Ormánságot is a Délvidékhez csatolja, ami kissé felületes beosztásra mutat. Az egyes tájegységek írásairól szólva kiemeli Tömörkény, Mikszáth Kálmán, Móra Ferenc, Krudy Gyula, Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Nyíró József, Babits Mihály, Kodolányi János, Komáromi János szerepét és regionalizmusát. A délvidéki írók közül Cziráky Imrét és Herceg Jánost említi, a költők közül Dudás Kálmánt. A régebbiek közül Kosztolányi Dezsőt.

A tanulmány eleje általánosságban szól a regionalizmus kialakulásáról és megállapítja, hogy a „talaj- és gyökérművelés” termékek, előbb-utóbb elérhetetlenek.” (408. oldal.)

Polácsi János

NEPTANITÓK LAPJA. Szerkeszti és kiadja a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium. 1943. évi, október 1. (76. évf.) számában dr. Asztalos Miklós: Művészeti év a Székelyföldön címmel ismerteti a négy megyeszékhelyen: Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Csíkszeredán és Sepsiszentgyörgyön megnyúlt művészeti év programját. A székelység — ahogy azt Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter a Székelyföldi Művészeti Év megnyitására mondotta — a történelem minden viszonytárságában és borzalmas viharában is szilárdan állott az ősi földön és bár állandóan számos idegen befolyás ellen kellett küzdenie, mégis mindmáig megőrizte a szellemnek és műveltségnek hiánytalanul magyar és ennek keretén belül sajátos székely egyéniségét. Ennek az anyaország-hoz való kapcsolását segíti elő és valószínűsíti meg a Székelyföldi Művészeti Év.

Mit kap a Művészeti Év alatt a Székelyföld népe? — kérdezi dr. Asztalos Miklós és rögtön meg is felel rá. „Mindén városban lesz egy élő képzőművészeti kiállítás, amely bemutatja a mai magyar festő- és szobrászművészetet, — Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum anyagából törté-

neti képzőművészeti kiállítás lesz, amely a XIX. század nagy magyar festőit mutatja be. Mind a négy városban megfordul a Magyar Műemlék kiállítás, a Népművészeti Múzeum anyagából népművészeti kiállítás lesz. Külön kiállítás számol be a magyar építőművészetről mind a négy városban. Ezenkívül mind a négy városban bemutatják a Székelyföld múzeális anyagát.

A zeneművészeti program huszonöt hangversenyt ölel fel. Ebből tíz zajlik le Marosvásárhelyen, s tizenöt a másik három városban. A kiállításokon a hangversenyeken kívül tíz-tíz művészeti vonatkozású előadás hangzik el mind a négy városban.

A szépirodalmat a Művészeti Évben négy irodalmi est képviseli. Négy irodalmi társaság fog önálló estét adni mind-egyik városban. Erdélyt a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, a visszatért Délvidéket a zombori Szenteleky Kornél Társaság, a Dunántúlt a pécsi Janus Pannonius Társaság, a visszatért Felvidéket a Kassai Kazinczy Társaság képviseli.

A Művészeti Év folyamán a Kolozsvári Nemzeti Színház mindegyik városban vendégszerepel, s vendégszereplése folyamán külön ifjúsági előadásokat is tart.

„Ez a föld magyar volt — mondotta Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter megnyitójában — és magyar is marad örökké. Erdélyből nem kelnek többé útra vándorbotok és nem lesznek többé elnémult hangok.”

A magyarság életerejének bizonyossága a Székelyföldi Művészeti Év, — melynek áldásos természetét még évtizedek múlva is aratni fogják a résztvevők.

Polácsi János

MAGYAR PEDAGÓGIA. — Szerkeszti: Gyulai Ágost. 1943. jan.—jún. 1—2. szám, 52. évf.

Boda István: A magyar személyiségre szabott nevelés és Széchenyi nevelői zsenije című értekezésében mely lélektanin alapon igyekszik megközelíteni Széchenyi lángelméjét. Kiemelt Széchenyi igazságszeretetét. Lényeglátó ember volt a legnagyobb magyar. Többet és jobbat látott, mint kortársai. Az idő kitermelte azokat az igazságokat, melyeket ő lángelméjével, intuíciójával meglátott, Széchenyi sajátosan magyar zseni volt. „A való az emberiség egyetlen egy célra vezető kalauza.” Ebben az irányban dolgozott. A nemzeti szellem és sajátosság oly élesen különbözött, hogy annak behozására, úgy hiszem, szót vesztetni kár, mert azt kiki kézzel foghatja.” (1857., a döblangi szatirában) idézi Boda István. Ennek a magyar lelkiségnek sajátos ereje ad létjogosultságot a magyar fajának a további fennmaradásra. Ez a lelkiség a gyakran hangoztatott „kiművelt emberfőben” kulminált. Ez vonzotta, mikor a művelt emberek társaságát kereste, részükre egyesületeket alapított, „a nemzeti értelem lehető legnagyobb kifejtése” lebegett lelki szeméi előtt. Ennek útja a helyes önismeret.

A jó, a szép, az igaz eszményből ezen utóbbi mellé csoportosítja gondolatait, ezért írja: „Tanítsatok tehát ti már gyermekkorban mindenen előtt igazságszeretetre, s a csalfa, hazug szó, a tett gyűlöleté-

re." Ha csak ezt az egy gondolatát megvalósítanák az anyák és nevelők, teljesen megváltoznék a világ arculata. A jövő, úgy látjuk, hogy ezen a téren még sokat fog ezzel a gondolattal viaskodni. Pedig csak az igazság teheti az embereket szabadokká.

Boda István a magyar lelkiség boncolásával igazolja, hogy Széchenyi lelke igaz, magyar lélek. Kiemeli „büszke, individualisztikus önértékelését. A magyar tud engedelmeskedni, de szívesen csak a maga által is értékelt célt".

Majd felsorolja „szomorú és nagy változottságú sorozatát" a helytelen magyar renkezőmódozatnak. Az anyagi javak értékelése mellett fölülük, hogy önmagát többre értékeli, mint a külső világ nyújtotta elérhető sikert. Ezért húzódik magába, ha „nem maga látja munkájának hasznát". Legtermészetesebben eredeti vágyai szerint, úgyszólván csak azt értékeli a magyar, ami valamiképp morálisan színeződik". De „a magyar psichomotorizmust természetfölötti fogva azonnali reakció és eleven aktivitás jellemzi", úgyhogy „világos tájékozódásra törekszik mindenben".

Mikor így szétszedi a magyar lelket, látjuk, hogy az Széchenyi lelke is. Boda István a mély lélekten segítségével ragadta meg a legnagyobb magyar lelki vezérmotívumait és tárta azokat a magyar olvasó elé. Bár eredménye is lenne hatásos munkájának.

Ij. Zibolen Endre: Osztálylélek — osztálytanítás c. tanulmányában a közösségi szellem kialakulásáról mond el igen értékes megfigyeléseket. Különösen értékesek a proletárgyermekről fölvetett helyzetképei, kinek nemzeti és hazafias tudata nem tud megerősödni a szülők gazdasági helyzete miatt. „A proletár ifjú öröklés és születés által szinte be van zárva társadalmi osztályába, akármerre mozdul, akármerre próbál kitörni a lehetőségeit kereték között, majdnem reménytelen feladatot kísérel meg." (51. oldal.)

Kemény Ferenc: Háborús pedagógia címen az 1914—18-as világháború tanulságait ismerteti. Kerschenteiner, Förster, Mahrholz cikkeivel és tanulmányaival bizonyítja igazát, és von következtetéseket a mostani háborúra.

Váradi József: Mi a magyar? Szeffü Gyula művét ismerteti *Magyarságismeret és nemzetnevelés* c. tanulmányában. Hiányolja a magyar munkáról és magyar nevelésről szóló tanulmányokat. Valóban sokat nyert volna e tartalmas könyv, ha külön fejezetet szentel a magyar nevelésnek, melynek körvonalai olyan élesen rajzolódnak bele a magyar kultúra intézményei közé.

A könyvismertetések között Kornis Gyula: A tudományos gondolkodás című művéről Fest Aladár mond szakzerű véleményét.

Polácsi János

UJ MAGYAR MUSEUM. (Kassa, 1943. év, II. évfolyam, III. kötet.)

Mohr Gedeon: Merényi Gyula a kisebb-ségi magyar Kassa énekes. Harmincegy éves fiatal testtel ment az elmúlásba Merényi Gyula, s fiatal testében éretten vergődő lelket vitt magával. Emlékezésére írta ezt a cikket Mohr Gedeon s ebben fölirta a korán elhunyt költő gazdag lelkének munkásságát. Kassa kimondhatatlan szerelmese volt Merényi Gyula, aki szerelmes városának minden szépségét

megénekelte. Meglátta szépségét akkor is, amikor más talán unalmasnak, sárosnak és borongósnak találta. Mikor tavasz jött, a virágboruló, éledésnek induló megfjódott szerelme látta Kassában, a napfű-részterte nyárban a perzselő életet, a lombhullató őszben a halálakészülést és téiben az álombatakarozást. Mindegyik Kassához volt énekes szava, a szelet zúgatóhoz éppúgy, mint a ködben takarózóhoz. Merényi Gyula Kassán született, ott nevelkedett, tanult, szívta magába a szülőváros szeretetét és onnan szólította el a világháború forgószéle. És ide tért vissza, mikor minden összeomlott, beteg, a háborúban szerzett sebének halálos kórjával. És itt szakadt rá a magyarság tragédiája is. Hiába harcolt kinn a fronton, hiába kapta halálos sebet, az egykor tartalékos főhadnagy fájón látja a széthullást. Látja azt a nagy tanácstalanságot, ami úrrá lesz az északi végek fölött. És ekkor megvilágosodik előtte hivatása, a buzdítás a betű erejével. Ha nem ragadja el harmincegy éves korában a halált, ő lehetett volna Felvidék Reményik Sándora. Az első mélybehullás után, amikor már azt hiszi, értelmetlen minden, kilitástalan a harc, egyszerre csak felvilágosodik benne valami, feltör valami magyaros csakazértis és nem tud nem kuruc lenni. Az elesettség keserű éveiben balzsam volt az a halk fohász, az a bánatos sóhajlás, ami Merényi verseiből kiáradt. Balzsam volt, mert az élet jele volt. Sőt láncsem volt. Folytonosság. Értéket, elpusztíthatatlan értéket mentett át. Ha közben ő el is égett, a kuruc örökség megmaradt. Merényi Gyulát nyughatatlan tettevágyás állandóan hajszolta előre. Mándég csak előre. A halkhangú költő szava messzi zeng a végeken. Sietéssel, buzgalommal és szakadatlan törekvéssel teli az élete, mert vizsgálni akart, belevilágítani a nagy sötétségbe. Elpusztíthatatlanul hitt az eljövendőben és fajtája jogában a legnehezebb időkben is. Mily kár, hogy olyan korán ragadta el a könnyörtelenül a halált, alkotásának, élet-szemléletének legvirágzóbb teljében. Mi mándent végezhetett volna még. Sokat, nagyon sokat. Az örökségül maradt három kötet, „A halál alléja", a „Rosa Mystica" verseskötetei és a „Korona és Dollár" c. drámája olyan értékek, amelyek a legszebb folytatást ígérték. A halál megállította ezt a nekilendült munkát. A Költő elphent s a hálás kortárs méltó emléket állított ezzel a cikkel Merényi Gyula emlékének.

Ugyancsak ebben a számban *Bálint Imre: Társadalmi és szellemi tervek a Kárpátalján* címmel ír. A francia összeomláselőtti időből indul ki a cikkirő és azt a propagandahadjáratot figyelte meg, amely a francia népet a háborúba, majd végzetébe sodorta. A cikkirő, mint a francia diák, körülutazta Kárpátalját és betekintett kunyhókba, nagyobb házakba és megismerte a legsürgősebb tennivalókat. Nincs vesztegetnivaló idő, hozzá kell fogni mielőbb a társadalmi és szellemi tervek megvalósításához. Kárpátalja népével foglalkozni kell; erre sürget az ökörméző öreg paraszt, az alsókalocsai cipész, a trebusafejérpataki polgár és mind-mind, akik ezen a vidéken élnek és a beszivárgó propaganda hálójába eshetnek. Nem szabad engedni, hogy még mindig azokat a termékeket olvassák, amelyek még Prágában készültek, hogy a hegyekben élők szájról-szájra járó hírek után tájékozódjanak a világhelyzetet illetőleg, jól tudva milyen

melegágya ez a sutlogó propagandának, és hogy a hegyek szétszórt népe ünnepnapjain csak a keetgáliciai beszivárgott polgár spirituszgőzös bodegájában gyűlhessen össze egy kis „politikára". Tisztán áll előttünk a „kútmérgezés" és a „lélekrombolás" mihenléte. De tisztán áll előttünk a segítés lehetősége is: oleszó néprá-diót terjeszteni külön kárpátaljai leendővel, filmet gyártani az életükről, kultúráit bevinni népkönyvtárakkal, ezzel kell kiszorítani a még mindig terjedő ponyvát, helyi hetilapokat indítani, amely csak veük s a magyar-ruszin kapcsolatokkal foglalkozna, regős-csoportok és „faluról-falura" csoportok megalakításával közelebb hozni őket és közelebb vinni kultúránkat. De a ruszin szintársulat működése volna a leg-egészségesebb kultúraterjesztő. *Mért maradt abba a ruszin szintársulat működése?*... A tervek nagyrésznél végrehajtásához békeállapot szükséges, azonban az előkészítést már most kell megtenni és azokat most végrehajtani, amelyek lehetségesek. Az idő sürget. Inkább tegyünk egy lépést túlsietve fölöslegest most, mint később nagyon sokat hiába.

FELVIDÉKI NEVELO. Szerkesztő: Sziklay Ferenc. — Kassa, 1943. augusztus—szeptember. (II. évf. 8—9. szám.)

Dr. Sziklay Ferenc kassai tanügyi főtanácsos *Csehszlovák oktatás — magyar nevelés* c. tanulmányában röviden bemutatja a csehszlovákiai közép és elemi iskolák húszesztendősi vajjadását. „A csehszlovák kormányhatalom nem alkotott törvényt az iskolaügy pedagógiai és didaktikai részének rendezésére. Ahány törvényt ismerünk, az mind csak a szervezett részt szabályozza. A nevelésügy lényegébe vágó dolgok törvényeszerű rendezését az állam politikai akkora akadályozta meg... A haladó, szabad, demokratikus jelleg színezetét tartani kellett, hogy ellepleződjék az igazi cél a vallásosságot, nemzeti érzést, egyéni és kollektív szabadságot, elfojtó hatalmi szándék" (210—211.)

„Az Iskola és Népevelésügyi Minisztérium" a szociáldemokrata párt hűbérirtoka volt. Az iskolázás alaptörvénye az 1849. szept. 16-án kelt 393. sz. osztrák császári patens.

Több reformtervezet látott napvilágot, de törvényerőre egy sem emelkedett.

Az alsó- és középfokú iskolákra vonatkozó tanrendszere lényege az utolsó változat szerint a következő volt. (Lásd az 1935. évi december 20-án kelt 233. sz. törvény.)

A tanköteleesség nyolcéves. (A nyolcéves elemi oktatási kötelezettséget a cseh törvényhozás már 1922-ben kimondta a 226—1922. sz. törvényben, de csak fokozatosan léptette életbe. Az 1927—28. tanévben kellett valamennyi elemi népiskolának áttermie a nyolcosztályos tervre az isk. és népnév. min. 1927. évi 45.305—I. sz. rendelete értelmében.) Ebből öt év esik az elemi népiskolai, három a mindenkire kötelező, tehát szintén a népoktatás körébe tartozó polgári iskolai oktatásra. A kötelezettség alól csak a középiskolába járó, az abnormális vagy a súlyos testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedő gyermekek mentesek. Ennek a reformnak végrehajtása — az ú. n. körzeti polgári iskolák hálózatának kiépítése — szakadt meg az állam összeomlása folytán.

Középiskolába a negyedik elemi osztály elvégzése után lehetett fellépni, felvétele

vizsgálat alapján. A négy középkori iskolai típus közt csak a humaniorák és reáliskolák eloszlása, valamint a klasszikus és modern nyelvek tanítása közt volt különbség. A gimnázium az I. osztálytól latin, a III. osztálytól görög, az V. osztálytól egy modern nyelvet tanított. A reálgimnázium a III. osztálytól latint, az V. osztálytól egy modern nyelvet, a reformgimnázium egy második modern nyelvet. A tanév többi része csak árnyalatokban tért el az egész Európában körülbelül azonos, mert természetesen a tantervektől. A magyar tanítási nyelv középkorban a II. elemi osztálytól kötelező „államnyelv”-ben többletet kaptak, s ez kizárta a tantervből a német nyelvet. A csehszlovák állam belpolitikai élete úgy kívánta, hogy a határa közt élő két legnagyobb „nemzeti kisebbség” ne találhasson egymásra a közösen ismert nyelv révén, a külpolitikai vonal is úgy tartotta jónak, hogy a szomszéd nagyhatalom nyelvét ne az állam rájja a magyarok szájába. A franciát és angol — már csak hátlából és a jölvetők iránti figyelemből is — igen!

Ebbe a rendeletbe dr. E. Francke 1936. aug. 12-én 32.024—36. II. 1. sz. alatt „A Csehszlovák Köztársaság középiskoláinak fegyelmi szabályzata” akart életet önteni. Ennek ismertetését szerzőnk a következő számba hagyta.

Fekete Antal: A középkori olvasmányokról ír a tanároknak. Észrevételei helytállóak. A háziolvasmányok ellenőrzése mindig kényes pontja volt a magyar irodalom tanításának. A legtöbbször a már kész kivonatokat másoltatták át a tanulóknak. Hogy olvassanak is, ahhoz talán nincs elég idejük. Legjobb volna a szünidőre adni a kötelező olvasmányokat.

Molnár Pál: Gyakorlati kérdések a német nyelv tanításában c. előadásában alkalpos, irodalmi forrásokra támaszkodva oktatja a német nyelv tanárait. Tanulmányát „inkább gyakorlati útmutatásnak, mint módszertani értekezésnek” szánta.

Több rövidebb cikk és könyvismertetés csak növeli ezen kiváló folyóirat gazdag tartalmát.

Polácsi János

KOLOZSVÁRI SZEMLE (Kolozsvár, 1943. II. évfolyam, 3. szám.)

Makkai László: „Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron” (II. befejező közlemény.) című tanulmányában Kolozsvár társadalmának történelmével foglalkozik. A középkori Kolozsváron túlsúlyban nemesség alkotta a lakosságot, amely minden téren magyar szellemet képviselt, tehát ha nemes leány ment férjhez, magával vitte a szülői háznál szokásos magyar nemesi viselkedést, vagy ha nemesi fiú hozott polgárleányt apja házánál, az átalakult a polgárleány nemesé. Így osztódtak el a birtokok is. A középkori Kolozsvár 1316 után évszázadokon keresztül egyik birtokot a másik után szerezte, mégpedig nemcsak határának kiterjesztésére, hanem kifejezetten mezőgazdasági jövedelemszerzés céljából. A földbirtokokat nemesség tartotta kézben. Ebben az időben még kevés polgár lakott Kolozsváron, akik az ipart és kereskedelmet űzték. Később megindult az áramlás Kolozsvárra s nemcsak a kereskedő és ipari üzve polgárok, hanem a polgárjogot nyert jobbágyok is mind sürűbben jelentek. Így alakultak ki Kolozsvár külvá-

rosai. Ennek a nagy bevándorlásnak aztán nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem nemzetiségi következményei is voltak. A polgárneveket figyelmesebben vizsgálva, rájövünk viselőjüknek hovatartozására, mert a régi polgárnevek magukban hordták származásuk helyét. A jövevények az első időkben a környékbeli, különösen a várostól nyugatra és délre fekvő magyar falvakból érkeztek, később egész mélyen Magyarországból. Ebben az időben németek is érkeztek csekély számban. A XIV—XV. századi kolozsvári német polgárnevek száma oly csekély, hogy joggal kell a német bevándorlásnak a magyarénál jóval kisebb méreteire következtetnünk. A szászok is csak négy névvel vannak képviselve (Bulkscher, Springer, Wermescher, Vingárti), ami szemben a magyar falvak nevéből képzett családnevek tekintélyes számával, valóban elenyésző. A románság; bár a város közvetlen környékén több faluban megjelent, sőt nem egyben többségben volt, ebben az időben még nem vett részt a Kolozsvárra irányuló bevándorlásban. Az 1453. évi adójegyzékben mindössze két „Oláh” családnév egyén szerepel, azonban ezek is a szóbanforgó időben már elmagyarosodtak, mert a magyar polgárok közt említik őket. Az iparosodással mind jobban kitelődött a gazdálkodás a város határán kívül és mind jobban erősödött a belváros polgárosodása és bár az adatokból a magyarság túlaránya tűnik ki, a vezetést mégis németnevelű bírák és esküdtek tartják a kezükben. Az sűrűlódásokat okozott, azonban akkor még a nemesi gondolkodás nyoma rá helyegét a félig nemesi életformában élő városi polgár világszemléletére, s ez nem nyelvi kritériumok szerint alakította ki magatartását embertársaival szemben, hanem társadalmi állással. A nacionalizálódást az iparosodás megerősödése váltotta ki, s mivel Kelet-Európában az anyaországgal állandóan kapcsolatban álló németesség iparosodása volt a leggyorsabb ütemű, nála lépett fel először a kispolgári nacionalizmus is. Kolozsvárt is így alakult a helyzet. A magyarság, részben mivel anyanyelve révén közvetlenebb kapcsolatokat ápolhatott a nemességgel, részben pedig mert állandóan a földtől frissen elszakadt jobbágyjövövényekkel gyarapodott, jóval később nacionalizálódott, mint az erősebben városiasodó saját falusi néptömegeitől elszigetelt és főleg városi utánpótlásra szoruló németesség. Kolozsvár történelmében fekete lapot hagyott az erdélyi parasztlázadás, amely Kolozsvár bünhődésére is vezetett, s ez a magyarságot sújtotta a legjobban. Ez a bünhődés öt éven át tartott és Hunyadi János nagyvonalú politikájának kellett jóni, hogy megszabadítsa. Azonban alighogy a város a súlyos csapást kiheverte, megkezdődtek a sűrűlódások az időközben megbomlott nemzetiségi egyensúly helyreállításáért, amelyet végül is nagybölcsen közös megállapodással intéztek el. Az újkorban Kolozsvár teljes elmagyarosodása nem erőszakos úton, a német anyanyelv használatának eltűlése vagy éppen a német lakosság kiűzése, legyilkolása árán történt meg, hanem részben a magyarság természetes szaporodásának s a környékbeli magyar falvakból való állandó utánpótlásának, részben pedig a németesség önkéntes hasonulásának tulajdonítható. A kolozsvári német lakosság elszigetelt szórvány volt kezdetől fogva a ma-

gyar tengerben s a magyarsághoz való beolvadás nélkül is lassú kihalásra volt ítélve. Ezt a folyamatot csak meggyorsította a magyárosodás, melynek folyamataira jellemző, hogy a négy XVII—XVIII. századi kolozsvári polgár, akiktől naplók maradtak fenn (Segesvári Bálint, Linczezh János, Vizaknai Bereck György és Barth-Szakáll Ferenc) írásaikban öntudatos száznak vallják magukat, de legfelsőbb használatra szánt, a nyilvánosság elé csak haláluk után kerülő feljegyzéseiket mind a négyen magyarul fogalmazták. A reformáció előestéjén a kolozsvári magyar-német együttműködés keretei véglegesen kialakultak s a békét a vallásváltások során újra felmerülő nemzetiségi sűrűlódások tartósan már nem zavarhatták meg.

MAGYARORSZÁG.

Budapest, szept. 27-i szám.

A lap ismerteti Márton Áron erdélyi püspök nyilatkozatát, amelyet az erdélyi magyar munkásságról adott a Temesvári Hírlapnak. A cikket az alábbiakban érdekesnek tartjuk csaknem teljes egészében ismertetni:

„A püspök a magyar iskolaügyről szólva többek között ezeket mondta: „A munkásság példaadása egyenesen felemelő. Iskoláink fenntartása súlyos anyagi kérdés és gond, híveinktől ezért anyagi áldozatot is kell kérnünk az erkölcsi támogatás mellett. Amikor iskoláink anyagi alapjainak előteremtésén fáradozunk, talán legelőször a városok, a bányák és ipartelemek munkássága értette meg a kérdés fontosságát. Nyilvántartásunk szerint legnagyobb mértékben a munkásság biztosította és biztosítja ma is az iskolák szükséges anyagi fedezetét, vonakodás nélkül és körülményei között dícséretes áldozatkészséggel.” A Déli Hírlap vezércikkírója megjegyzést fűz Márton Áron nyilatkozatához. Hangsúlyozza, hogy „sokan önvádat érezhetnek e megállapítások hallatára, tudva hallgatóikról, elfoglalt rártartásukról”.

Az erdélyi püspök nyilatkozatát tapasztalataink alapján alátámasztjuk mindazok, akik életük egy részét kisebbségi sorban töltötték. A magyar munkásság helytállása valóban példamutató volt. A székely falusi szegénység például városokba tödült, első sorban Brassót népesítette be. Az akkor divó rendszer szerint ezek a szegény székelyek csak alsóbbrendű munkát vállalhattak és így fölötté csekély jövedelemmel rendelkeztek. Mégis magyar iskolába küldötték gyermekeiket, anyagilag is szívesen támogatták a magyar iskolákat s május havában, midőn hagyományos szokásként magyar iskolánapot rendeztek a gyermekek és szülők felvonultak, minél megjelent az ő töretlen és fogatkozás nélküli seregük. Felvidéken is tapasztalhattuk, hogy bármilyen politikai-világnézeti táborba tartozott is a magyar munkás, mégis magyar maradt és magyarságát semmiféle politikai-világnézeti elv kedvéért fel nem adta, hanem ellenkezőleg egyre nőtt érdeklődése a magyar szellem és kultúra iránt.

Az erdélyi püspök nyilatkozata bizonyítja, hogy a magyar munkásság hűsége nem ideig-óráig tartó magatartás, hanem töretlen és sziklaszilárd hűség. A magántulajdont, anyagi javakat, közéleti szerepet, rangot és a velük járó érvényesítési lehetőségeket nélkülöző magyar munkás hűsége ezerszeres értékű, mert mélyből

fekadó, tiszta, önzetlen és áldozatos ember; vallomás. Nem ideiglenes érdekek nyilatkoznak meg a magyar munkásság magatartásában, hanem az egyszerű, a romlatlan, az igaz ember jelentkezik, aki nem tagadja meg gyökereit, hanem hű hozzájuk és áldozatos lélekkel megvédi, megőrzi őket. Ezért bízhatunk munkásságunkban, épügy, mint a föld népében s az erdélyi példa azt mutatja, hogy méltók is a bizalomra, hiába jönnek zordon történelmi idősorok, nem csatlakozunk bennük.

Márton Áron püspök nem ok nélkül nyilatkozott. A Déli Hírlap vezércikkirója pedig igen találó megjegyzéseket fűzött a püspöki nyilatkozathoz. Valóban sokaknak gyökeresen át kell alakítaniuk halálfeleleteiket. A múltban értelmiségünk alig törődött a munkássággal, mert botor tévhíj alapján „nemzetközi” szellemű tömegnek tartotta. A munkásság mégis hű maradt magyarságához s nem akkor tett vallomást róla, midőn a színvallás nem került semmibe, sőt előnyöket biztosított, hanem akkor, midőn áldozatot jelent. Sokirányú és mélyreható következtetésekkel kell levonnunk ebből a tényből, melyet az erdélyi püspök megörökítendőnek tart. A magyar jövő sorsa függ attól, hogy mennyire tudjuk ezeket a következtetéseket levonni.

HITEL. Nemzetpolitikai szemle, Kolozsvár, 1943 szeptember.

Mikó Imre legmélyebb lelkiismeretére hallgat, amidőn tanulmányt ír Széchenyi és Wesselényi nemzeti politikájáról s éles párhuzamot von a két nagy magyar reform-politikus nemzetiség szemlélete között. Széchenyi és Wesselényi felfogását valóban nem lehet elégszer és eléggé tisztán a közvélemény el tární, nem lehet elég súlyos érvekkel rámutatni, hogyan szállott szembe ez a két tisztán látó elme a közvélemény tévedéseivel s hogyan vállalta igazságának megvédését egészen a legsötétebb tragikumig.

Széchenyi és Wesselényi száz évvel ezelőtt látta meg először és helyezte el a nemzeti kérdés észszerű alapjait. Ezek a meglátások, ma száz év után is éppoly időszerűek és követendő politikai irányvonalak, mint voltak a felismerés első idejében. Széchenyi, a legnagyobb magyar akarhatott-e egyebet, mint fajtája, a magyarság igaz boldogulását? Mindenben csak ezt akarta. Ezért nyúlt mélyen a legégetőbb magyar problémához, nemzeti sémákat a politikai nemzethez közelítő kérdéshez, ezért küzdött, harcolt, szerzett annyi ellenséget s végül talán ezért is jutott a döblingi homályba, mert túl élesen látta ennek a kérdésnek sarkalatos igazságát, s azt, hogy a megismerés milyen tragédiát áraszt a magyar nemzetre. Széchenyi először illesztette a magyar politika ideológiai rendszerébe a nemzeti kérdés kérdést és Wesselényi ennek megoldására először dolgozott ki törvényjavaslatot Széchenyi és Wesselényi együtt dolgozott mint egymást kiegészítő igaz jó barát, együtt utazott és együtt tanult. Wesselényit elragadta Széchenyi eszméinek gazdagsága, műveltsége és alkotó szenvedélye. Széchenyit viszont Wesselényi kiállása és meggyőző beszédmodora úgy is indultak, hogy együtt végzik politikai munkájukat, de Wesselényi erősebb egyéniség volt nál, hogy csak „szócső”, Széchenyi szó-

csőve lehessen. Utai elváltak s a börtönből kiszabaduló Kossuth áll a reformnemzedék élére. Viszont Kossuthot elragadta fékezhetetlen forradalmársága, a magyar kérdést olyan egyszerűen és határozottan állította a nemzet elé, „Rabok legyünk vagy szabadok? Ez a kérdés válasszatok!” Széchenyi előre látta a nemzeti kérdés mellőzésének következményeit és élesen szembefordult Kossuth magyarosító demagógiájával és Isten ostorának nevezi őt. Széchenyi türelmet és megértést hirdetett, soha olyat nem követelt a nemzetiségektől, amelyet mi magunk sem tenénk szívesen fordított esetben. Barátságot hirdetett: „Nyujtsatok barátságos kezet! Itt nyujtom öszintén az enyémet.” És ugyanakkor türeimesen tanított is a nemzetiségek között, megértetve velük, hogy ha mi magyarok a nemzeti fenmaradásunkért aggódunk s nyelvünk és sajtócsigaink kifejtésében előhaladni törekedünk, egyenesen csak elolvasztásunk, megsemmisítésünk ellen védelmezzük magunkat. Magyarország egyéb nemzetiségei ellenben, ha nyelvüket, sajtócsigáinkat terjeszteni törekednek honunkban, nem elolvasztásuk, megsemmisítésük ellen küzdenek, hisz nekik igaz hazájuk künn van, — mert hazát nem alkot holt föld, hanem élő ember — s eképp fenmaradásuk záloga bizonyos. Ők nem sajátjukat, létüket védelmezzik, hanem minket magyarokat igyekeznek kiszorítani, a legszívtelenebbül s legirgalmatlanabban, hogy eltörölték tünkkel elpusztult sajátunkban osztozzanak. Mert, ha Hunnia határai közt nincs hazánk, egybeitt e földön többé seholsincs. Széchenyi világosan látta, hogy a magyarság nem tudja egyszerre felvenni a harcot a bécsi kormánnyal és a nemzetiségekkel, ő biztosabban politikát hirdetett. Nemzeti sémát vonatkozásban a magyarság legnagyobb sorvasztóját a németiségben látta, de ebből mégsem azt a tanulságot vonta le, hogy ezért szembe kell szállni a németekkel, hanem bölcsen feltette a kérdést: vajjon a kis maroknyi magyarsággal akarunk-e beolvastani erőszakkal olyan nemzetiségeket, amelyeknek hatalmas vérrokonai élnek körülöttünk, országhatáraink közvetlenében? ... Itt valóban csak az észszerű politika eredményes és a „lelki felsőbbiség” győz. Ha a nemzet nem tudja megfékezni szenvedélyeit, akkor a magyar nem lesz, hanem volt... Ilyen világos előrelátással küzdött és harcolt Széchenyi, míg végül felmorzsolódva a döblingi tébolydáig jutott.

Mikó Imre ezután Wesselényi nemzeti sémájának kibontakozását és fejlődését tárja az olvasó elé. „A magyar közéletben a hatalmas mellkas és a szentori hang már felsíkt jelent s ha ez a hang a nemzet titkos vágyait harsogja világga, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy Wesselényi rövidesen az ifjúság bálványává lett” — írja bevezetőjében Mikó. Így történik, hogy Wesselényi első könyve, a Balitételek a legnagyobb sikert érj el, de már a mélyebb lelkiismeret ébresztő Szózat az értetlenség süketségébe fullad. De Wesselényi ekkor ébred csak a világos meglátás tudatára s a szabadságharc idején már a románokkal való béke és egyetértés ügyében nyújt be javaslatot s kívánja, hogy az „oláh” elnevezés helyett a „román”-t használják. S mindkét nép tragikumát, hogy amíg a lázadó román lakosság ép a román törvényjavaslat szerzőjének kastélyát dulja fel először, más

oldalon Dragos János román képviselő koncolják fel. — Hatvany örnagy végzetesen felelősen támadása után — román fajtestvérei, Wesselényi is felmorzsolódtak a nehéz harcban s végül is megvakulva kelt védelmére az egyidőben elhagyott jó barát, Széchenyinek. A két jóbarát a magános, tépelődő, a nehézségeket megkerülő, az alkotás lázában égő, de a jőzan észre hallgató „leghívebb magyar” a mélyponton találkozott újra a minden nemesért és haladásért lelkesedő, az akadályokat szétzúzó, szenvedélyes és vakmerő reformpolitikussal, a legmagyarabb magyarral, Szomoróval, hogy Kossuth is csak később, az emigráció nehéz éveit alatti jött rá Széchenyi és Wesselényi igazságra. „Vajha a nemzet nemcsak a katasztrófa után térne vissza, hanem jó kedvben, bőségben sem feledkezne meg Széchenyi és Wesselényi tanításairól. Ha reájuk hallgat, önmagához s legjobb hagyományaihoz marad hű”, fejezi be cikkét Mikó Imre.

A Hitel ugyane számában Makkai László ír folytatólagosan a Román történetírás a két világháború között címmel. Makkai tárgyilagosan boncolgatja a román történetírást és gazdag irodalom földolgozásával bizonyít e kérdésben. A történelemben visszanyúl a XIV. századba, amikor a románáság, önálló nemzeti fejlődése kezdetén politikailag a magyar birodalom hatáskörébe tartozott. A román történelem forrásainak politikailag legérdekesebb és legjelentősebb része külföldi eredetű, külföldi levéltárakból előkerült anyag s a múlt század végéig a román forrásokadványokban a belső oklevelek és más belső kútfők elenyészően kis töredéket képviseltek, mert a tulajdonképpeni politikai történetírásnak nem nyujtottak kellő alapot. Bár az utóbbi emberöltő alatt a belső források feltárása óriási haladást tett, P. P. Panaitescu, a modern román történetíró egyike a legmagasló alakja, az 1938 évi zürichi nemzetközi történetkongresszuson tartott előadásában továbbra is azt a véleményt képviseli, hogy a román történelem megoldatlan kérdéseire a feleletet alighanem a külföldi levéltárak eddig ismeretlen anyaga kínálja. A román történetírók legnagyobb része nem tudott szabadulni nemzeti érzésétől s ez alaposan megtépdzza tárgyilagosságukat. Legkiválóbb példa erre Jorga történelemszemlélete. Szavaiól kiviláglik túlfűtött nacionalizmusa, amikor vita hevében, nyilvánosság előtt tette ezt a kijelentést: „Mihézz kezdjek az igazsággal, mikor a hazáról van szó!” Nagyrománia megalakulása után aztán a fiatal történetírók alaposan elhánt Jorga sovíniszta történelemszemléletét, de különösen Giurescu, aki műve első kötetének előszavában Jorgára célozva kijelenti, hogy „a személyes elfogultságnak, a szenvedélynek, még kevésbé a szeszélynek nincs keresnivalója az emberek s tetteik leírásában. A valószínűségnek szenvedélyből származó elferdítése még akkor sem menthető, ha az művészettel történik... a stílus sohasem pótolhatja az igazságot”. Merész, bátor és igaz szavak, azonban — sajnos — később Giurescu igen hasonló hibába esett. Panaitescu munkássága már jóval tárgyilagossabb, csak egy szépséghibája van, hogy kevésbé ismeri a magyar vonatkozásokat. Értékes cikkének befejező részét a következő számban jelzi Makkai László.

GAZDASÁGI LÁTHATÁR

Rovatvezető: Doma János

SZLOVÁKIA

Lőcsén 350 százalékos a községi pótdátó. A rózsahégyi megyei hivatal most hagyta jóvá Lőcsé város folyó évi költségvetését. Az évi rendes szükséglet 5 millió korona, a fedezet pedig 4 milliót tesz ki. Az így mutatkozó hiányhoz jön még kb. 400.000 korona behajthatatlan hátralek.

Magyarország és Szlovákia között újabb kereskedelempolitikai tárgyalások vannak. Mint Szlovákiából értesülünk, a magyar-szlovák viszonylatban az utóbbi időben bizonyos nehézségek mutatkoztak az árucseré lebonyolításában és ezeket a nehézségeket — a szlovákiai gazdasági körök felfogása szerint — a Magyarországon élelmezéstechnikai ártalmak okozták. A mostani tárgyalások során megállapodást jött létre az irányban, hogy magyar részről továbbra is betartják az áprilisban megkötött magyar-szlovák áregyezmény intézkedéseit és így az akkor megállapított exportárakat mindkét részről elfogadják a további árucseré új rendezéséig, amire valószínűleg októberben kerül sor.

Új 50 filléres. A szlovák hivatalos lap közli, hogy az eddigi ötvenfilléresek helyett új ötvenfilléreseket bocsátanak ki. Azt a napot, amellyel a régi ötvenfilléreseket kivonják a forgalomból, később határozzák meg.

A cukorrepármelés jóval kevesebb az idén, mint tavaly. Ennek oka részben a termőterület kiszűrése, részben pedig a termés átlagos hozamának a kevesbedésére vezethető vissza.

A vasúti forgalom újabb korlátozása Szlovákiában. A szlovák vasúti forgalmat technikai okok miatt szeptember 20-tól kezdve visszavonásig, a személyforgalmat megint korlátozták.

250 éves a poprádi papírgyár. Most van kétszázötven éve annak, hogy a poprádi papírgyárat 1693-ban Zieser Jakab megalapította. A gyár ezt a nevezetes évfordulót ünnepélyes keretek között ülte meg. A gyár tisztviselői és munkásai között díszlevelet és pénzbeli jutalmat osztottak ki.

Vidéki hitelszövetkezetek helyzete. A Szlovák állam megalapítása óta 256 bejegyzett vidéki hitelszövetkezet létesült, amelyek most 76 millió koronát kezelnek.

Gyengébb a burgonyatermés. A burgonyatermelők pozsonyi szövetsége a napokban végezte el az utolsó munkálatait azokban a körkérdések feldolgozásában, amelyeknek a segítségével a burgonyatermés eredményét állapította meg. E megállapítások szerint az utóbbi nagy szárazság igen kedvezőtlenül hatott a burgonyakultúrákra. Átlagos termésről csak igen kevés helyről ment a szövetséghez jelentés. Általában

azzal számolnak, hogy ebben az évben kb. 25 százalékkal lesz kevesebb a termés.

Térkép Szlovákia autótújáról. A Szlovák Autóklub a közlekedési minisztérium illetékes ügyosztályával karöltve térképet adott ki Szlovákiai úthálózatáról. A térkép négyszínű mélynyomással készült és az 1943. márciusi állapotot tünteti fel.

A rózsahégyi takarékpénztár megnyitása. Folyó év/október elején kezdte meg működését a rózsahégyi városi takarékpénztár. A pénztárat ünnepélyes megnyitáson jelen volt Pruzsinszky dr. pénzügyminiszter is, továbbá dr. Mederly Károly, a szlovák TEBE elnöke.

ROMÁNIA

Oktober 1 óta 420 lej a negyedévi rádió-előfizetési díj. Tudott dolog, hogy Romániában a rádióelőfizetőknek az évi 1680 lej előfizetési díjon kívül két éven keresztül, részletekben óvadékot kellett letéltébe helyezniük. Ezért 1941. okt. 1. óta negyedévenként nemcsak a 420 lej előfizetés, részletet, hanem az óvadék 212 lejes részletét is fizetniük kellett.

Arad megyében kötelező a búzavetőmag csávázása. Az aradmegyei prefektúra az aradmegyei gazdákat arra kötelezte, hogy a búzavetőmagot a különböző búzabetegségek ellen csávázzni kell. Az erre a célra szolgáló szereket a hatóság bocsátja a gazdák rendelkezésére.

Nagyszabású közmunka Déván. A város vezetősége már régóta foglalkozik ezzel a tervvel, hogy a város körüli mocsarakat és pocsoltyákat kiszárítja és feltölti. Erre a célra a város 4 millió lejt kapott és még külön 3.800.000 lejt a város usztorozására. A közmunkát hamarosan megkezdik.

A mezőgazdasági birtokok tagosítása. A legújabb kormányintézkedések messzemenő kedvezményeket nyújtanak a mezőgazdasági ingatlanok tagosítása érdekében. Ismeretes, hogy Romániában is községenként egy-egy tulajdonosnak még egy-8-10 holdat kitevő ingatlana is a községnek 3-4-5 helyen fekszik különböző helyeken. Természetesen ezeknek a megművelése óriási idővesztést jelent, amíg egyik helyről a másikra mennek. Ezen most úgy akar segíteni a román hatóság, hogy a tagosítás költségeit csökkenti. Kimondja a rendelkezés, hogy két egyforma értékű mezőgazdasági ingatlan cseréje mentes a bélyeg- és aránylagos illeték, valamint minden állami, megyei és községi adó és illeték alól. Amennyiben a cserére kerülő birtok nem egyenlő nagyságú, illetve értékű, az illeték csak az értékkülönbséget után rovandó le. Azonkívül azt a kedvezményt is megkapják az tulajdono-

sok, hogy az ingatlan cseréügylet írásba foglalását nem kell ügyvéddel végeztetniük, hanem maguk is elkészíthetik a telekkönyvi kiegészítésre, illetve átíráshoz alkalmas okiratot, sőt, ha valamelyik fél mezőgazdasági munkás, az okiratot az illetékes járásbíró köteles megszerkeszteni.

A közmunkaszolgáltatás újabb szabályozása. A legújabb rendelkezés szerint Románia minden lakója, tekintet nélkül nemzetiségére és állampolgárságára, 21 és 60 év között közmunkát köteles végezni, amit azonban jogában áll készpénzzel megváltani. A közmunkát egy ízben és a lakóhely szerinti községben kell végezni.

Aradon rövidesen megindul a villamosjárat. Aradon a villamosjárat létesítésének előmunkálatai annyira előrehaladtak, hogy azt rövid időn belül üzembe helyezik és pedig nemcsak a főútvonalakon, hanem azokon a mellékutakon is, ahol eddig társasgépkocsi közlekedett. Az engedélyezett villamoshálózat hossza összesen 26.000 méter.

OKTÓBER

MAGYAR SZEMLE

Szerkesztőbizottság:

GRÓF BETHLEN ISTVÁN elnök
SZEKFI GYULA alelnök

Alkotmány és jogfolytonosság

EGYED ISTVÁN
Az angolszász invázió JULIER FERENC
A tudós titka ECKHARDT SÁNDOR
Tanítóhiány JUHÁSZ BÉLA
Tihanyi nemzeti park?

LUKÁCS KÁROLY
Tanonchiány SZEGHALMI LÁSZLÓ
Kanadai magyarok VÁNKOS JENŐ
Kulpolitikai szemle GOGOLÁK LAJOS
Két új könyv Adyról

KOVÁLOVSZKY MIKLÓS

Új könyvek

Szerkeszti:

ECKHARDT SÁNDOR

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
Budapest, V., Vilmos császár-út 26

Előfizetési ára
magánzemélyeknek

évi 12 pengő

Ajánlható könyvek a nemzetkisebbségi szakirodalom köréből:

<i>Darkó István: Magyar Hegyek népe</i> (Novellák a 20 éves cseh megszállás idejéből) Ára füzve 8.50 P, kötve	11.90 P	<i>Balogh Artur: Erdély nemzetiségi kérdései.</i> 1943. 12 o'dal	1.80 P
<i>Sziklay Ferenc: Mikor az óra üt</i> (Történelmi regény a XVII. század felvidéki életéből) 268 oldal, füzve 8.50 P, kötve	11.90 P	<i>Kemény Gábor: Bartha Miklós és a nemzetiségek.</i> 1943. 116. old.	
Mai szlovák novellák A modern szlovák széppróza hű tükré) Fordították: Sziklay Ferenc, Oláh József, Sziklay László. Ára füzve 8.50 P, kötve	11.90 P	<i>Tusa Gábor: Harcunk Erdélyben magyarságunkért.</i> 1942. 95 old. Füzve 1.80 P, kötve	4.50 P
<i>Széchenyi vallomásai és tanításai</i> (Széchenyi anthológia) II. kiadás. Összeállították Fekete József és Váradi József. 442 old. Könyvnapj ára	8.— P	<i>Pusztai-Popovits József: Román kultúrünnepek Észak-Erdélyben.</i> 1942—43. 72 old.	3.— P
<i>A Minerva (Kolozsvár) könyvnapj könyve:</i> <i>Herményi Dienes: A nagyenyedi Demokritus.</i> (Régi erdélyi anekdoták gyűjteménye) 2 kötetben. Könyvnapj ára	8.— P	<i>Zádor Milkós: Nagyromán politika (térképvezetőkkel)</i> 1943. 200 old.	6.— P
<i>Bogner József: A szerb uralom hatása a délvidéki magyar nyelvre</i>	4.— P	<i>Külgügyi Évkönyv 1942.</i> Szerk. Baross Drucker György. 1943. 142 old.	6.— P
<i>Kemény Gábor: Bartha Miklós és a nemzetiségek</i> (Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kiadása) ..	5.— P	<i>Fodor Ferenc: A Jászság életrajza</i> (ábrákkal, térképmelléklettel) 1943. 504 old.	14.— P
<i>Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927—1933.</i> Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztray Gyula és Csáka Zoltán Szenteleky Társaság kiadása	24.— P	<i>Ungari im Donauraum.</i> Hg. v. Stefan Gál (István) (Mit 7 Karten) 1943. 159 old.	9.— P
<i>Herceg János: Gyászoló köművesek</i> (Elbeszélések)	5.— P	<i>Sántha Alajos: Bukovinai magyarok.</i> 1942. 187 l.	8.— P
<i>Szenteleky Kornél: Holnap-Lolnapután</i> (Elbeszélések) A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása	6.— P	<i>Reichsaufbau im Osten.</i> Hrsg. v. Fr. Wächtler 1943. 207 o'd.	9.50 P
<i>Szenteleky Kornél: Ugartörés</i> (A Délvidék nagy irodalomszervezőjének tanulmányai a kisebbségi időkben) DMKSz kiadása	6.— P	<i>Alföldi Andreas: Zur Geschichte des Karpathenbeckens im 1. Jahrhundert v. Chr.</i>	5.70 P
<i>Délvidéki daloskönyv.</i> Bácskai, bánági és szerémségi magyar népdalok. Egybegyűjtötte Kiss Lajos dr. (Magyar Kórus kiadása)	2.— P	<i>Deér, Josef: Die Entstehung des ungarischen Königtums.</i> 1942. 97 old.	11.40 P
<i>Gáldi László: Az erdélyi román őshaza kérdéséhez.</i> 1942. 30 old.	1.50 P	<i>Buschzantner, Richard: Bulgarien</i> 1943. 238 old.	12.35 P
<i>Kniezsa István: A szláv apostolok és a tótok.</i> 1942. 18 old.	1.50 P	<i>Gregoric, Danilo: So endete Jugoslawien.</i> 1943. 254. old.	13.30 P
<i>Kring Miklós: A muraközi országhatár a magyarhorvát viszony történetében.</i> 1942. 68 old. ..	4.— P	<i>Schiép, Ferdinand: Pressburg. Stadt dt. Siedlertums am Eingang zum Südosten.</i> 1943. 78 old.	1.52 P
<i>A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve</i> 1942. Térképekkel és képekkel. 779 old.	50.— P	<i>Janeff, Janko: Südosteuropa und der deutsche Geist.</i> 1943. 145 old.	6.08 P
<i>Negyvennyolcas Erdély.</i> Zsebkönyv. Spectator előszavával. 1943. 117 o'd.	3.50 P	<i>Ottendorf, (Heinrich): —</i> Budáról Belgrádba 1663-ban. (Der weeg von Ofen) (Szövegét kiadta, magyarra ford. és bevez. ellátta Hermann E.) 1943. 112 old.	12.— P
<i>Szabó T. A.: Gyergyói helynevek a 17—19. századból.</i> Térképmelléklettel	2.50 P	<i>Reimers, Erich: Der Kampf um den deutschen Osten.</i> 1943. 270 old.	15.48 P
<i>Tóth Zoltán: A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése.</i> 31 old.	2.50 P	<i>Gadolin, Axel v., dr.: Finnland. Vergangenheit u. Gegenwart.</i> 1943. 301. old.	20.52 P
<i>Széchenyi vallomásai és tanításai</i> (Széchenyi anthológia) Összeállították Fekete József és Váradi József. 1943. 442 old.	14.— P	<i>Malaschofsky, Alfred: Rumän'en.</i> 1943. 95 old. Füzve	4.94 P
<i>Esterházy Lujza: A huszadik esztendő</i> (naplójegyzetei az európai háború kezdeteiről és Cseh-Szlovákia összeomlásáról) 1942. 75 old.	3.20 P	<i>Mally, Fritz: Die Deutschen in der Zips. Mit Zeichnungen und Farbbildern d. Verf.</i> 1942. 65 old.	17.10 P
		<i>Jahreiss, Hermann: Paris 1919. und Europa. Die Ordnungsversuche d. atlant. Weltmächte.</i> 1943. 45. o'd.	3.04 P
		<i>Rungaldier, Randolf, dr.: Natur- und Kulturlandschaft zwischen Donau u. Theiss</i> 1943. 127 old.	19.—
		<i>Thierfelder: Ursprung und Wirkung d. französischen Kultureinflüsse in Südosteuropa.</i> 1943. 226 old.	16.15 P

STUDIUM könyvkereskedés

Budapest, IV. Kecskeméti-utca 8. — Tel. 105-616

FIDELIO KONZERVEK
Kiválóak!
Olcsók!

Évtizedek óta
Imperial fügekávé